

24771

Politechniki Gdańskiej

*Bücherei
des Landwirtschaftlichen Instituts
der Technischen Hochschule Danzig*

TOWARZYSTWO NAUKOWE
KATOLICKIEGO UNIwersYTETU LUBELSKIEGO
LUBLIN Tom 21 UNIwersYTET

JAN FRANKOWSKI

ZADŁUŻENIE
GOSPODARSTW ROLNYCH
WOJ. POMORSKIEGO W LATACH
1932/1936
W ŚWIEtle ANKIETY

LUBLIN 1937

NAKŁADEM BIURA EKONOMICZNEGO IZB I ORGANIZACJI ROLNICZYCH
ORAZ PRZEMYSŁU ROLNEGO WOJEW. POMORSKIEGO i POZNAŃSKIEGO
W POZNANIU

—
Zadłużenie gospodarstw rolnych woj. pomorskiego w latach 1932/1936 w świetle ankiety - J. Frankowski - 1937

WYDAWNICTWA TOWARZYSTWA NAUKOWEGO KATOLICKIEGO UNIWERSYTETU LUBELSKIEGO

Tom 1.	<i>Dr Leon Białkowski</i> , Lubelska księga podkomorska piętnastego wieku. 1934, s. XI+1061	Zł 3.—
„ 2.	<i>Dr Henryk Życzynski</i> , Lalka Prusa. Studium syntetyczno-porównawcze. 1934, s. 41 wyczerpane	0.50
„ 3.	<i>Dr Cz. Strzeszewski</i> , Kryzys rolniczy na ziemiach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego. 1807—1830. 1934, s. X+242	4.—
„ 4.	<i>Ks. Dr Henryk Insadowski</i> , Rzymskie Prawo małżeńskie a chrześcijaństwo. 1935, s. 335	6.—
„ 5.	<i>Ks. Dr Józef Kruszyński</i> , Proroctwo Jeremiasza. Lamentacje. Księga Barucha. Przekład z oryginału. Komentarz. 1935, s. IX+190	7.—
„ 6.	<i>M. St. Popławski</i> , Polityczna publicystyka w dobie Cezara. August. 1935, s. 305	5.—
„ 7.	<i>Ks. Dr Piotr Kałwa</i> , Skutki adopcji cywilnej w kościelnym prawie małżeńskim. 1935, s. 188	4.—
„ 8.	<i>Ks. Dr Henryk Insadowski</i> , Prawo rzymskie u Horacego. 1935, s. 90	2.—
„ 9.	<i>Henryk Życzynski</i> , A. Mickiewicz. I. Młodość 1936, s. 169	4.—
„ 10.	<i>Dr W. Hahn</i> , Bibliografia Horacego. 1936, s. 74	6.—
„ 11.	<i>Ks. Dr Józef Kruszyński</i> , Księga Psalmów. Przekład z oryginału hebrajskiego. Komentarz. 1936, s. X+560	10.—
„ 12.	<i>Ks. Dr Józef Pastuszka</i> , Filozofia Współczesna. T. II, s. 316 wyczerpane	8.—
„ 13.	<i>Witold Rubczyński</i> , Etyka. Tom I, 1936, s. XI+212	4.—
„ 14.	<i>Witold Rubczyński</i> , Etyka. Tom II, 1936, s. VI+128	4.—
„ 15.	<i>Witold Rubczyński</i> , Etyka. Tom III, 1936, s. VI+166	4.—
„ 16.	<i>Dr Henryk Dembiński</i> , Wojna jako narzędzie prawa i przewrotu. 1936, s. 200+VIII	5.—
„ 17.	<i>Paweł Skwarczyński</i> , Z badań nad przywilejami ziemskimi budzińskim i koszyckim. 1936, s. IV+60	1.50
„ 18.	<i>Ignacy Czuma</i> , Ustrojowe podstawy skarbowości. 1937, s. VIII+438	10.—
„ 19.	<i>Ks. Dr Stefan Grelewski</i> , Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej. 1937, s. VIII+856	8.—
„ 20.	<i>Cz. Strzeszewski</i> , Handel zagraniczny Królestwa Kongresowego. 1937, s. XII+160	6.—

WYDAWNICTWA PRZEJĘTE. BIBLIOTEKA UNIWERSYTETU LUBELSKIEGO

Z Wydziału Teologicznego.

Tom 1.	<i>O. J. Woroniecki</i> , Metoda i program nauczania Teologii moralnej 1922, s. 93 wyczerpane	Zł 1.—
„ 2.	<i>O. J. Woroniecki</i> , Katolickość Tomizmu. 1924, s. 99	1.—
„ 3.	<i>Ks. Dr J. Czuj</i> , Hierarchia kościelna u św. Augustyna. 1925, s. 128 i 4	1.—
„ 4.	<i>Ks. Dr J. Kruszyński</i> , Proroctwo Nahuma. 1926, s. 64	1.—
„ 5.	<i>Ks. Dr Józef Umiński</i> , Henryk Arcybiskup Gnieźnieński, zwany Kietliczem (1199—1219). 1926, s. XII+288	3.—
„ 6.	<i>O. Czesław Lacrampe</i> , Wszechpośrednictwo N. Marii Panny. 1929, s. 72	1.—

Z Wydziału Prawa Kanonicznego.

Tom 1.	<i>Ks. Dr J. Wiślicki</i> , Zwyczaj w prawie kanonicznym. 1924, s. 131	Zł 2.—
„ 2.	<i>Ks. Dr J. Wiślicki</i> , Konkordat. Studium prawne. 1926, s. 192 wyczerpane	4.—
„ 3.	<i>Ks. Dr Henryk Insadowski</i> , Ustrój prawny Kościoła katolickiego. 1926, s. 229	3.—
„ 4.	<i>Ks. Dr Henryk Insadowski</i> , Osoba prawna. Studium prawno-kanoniczne. 1927, s. 162	2.50

Bücherei
des Landwirtschaftlichen Instituts
der Technischen Hochschule Danzig.

ZADŁUŻENIE GOSPODARSTW ROLNYCH
WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

*Bücherei
des Landwirtschaftlichen Instituts
der Technischen Hochschule Danzig.*

TOWARZYSTWO NAUKOWE
KATOLICKIEGO UNIwersYTETU LUBELSKIEGO
LUBLIN Tom 21 UNIwersYTET

JAN FRANKOWSKI

ZADŁUŻENIE
GOSPODARSTW ROLNYCH
WOJ. POMORSKIEGO W LATACH
1932/1936
W ŚWIEtle ANKIETY

LUBLIN 1937

NAKŁADEM BIURA EKONOMICZNEGO IZB I ORGANIZACJI ROLNICZYCH
ORAZ PRZEMYSŁU ROLNEGO WOJEW. POMORSKIEGO I POZNANSKIEGO
W POZNANIU

I 24.771

II 24771

2654/2/G/54

CZCIONKAMI DRUKARNI „DZIENNIKA POZNAŃSKIEGO” SP. AKCYJNA W POZNANIU.

62.641

PRZEDMOWA.

Przypuszczam, że nie wcześniej jak dopiero za lat kilka lub może nawet kilkanaście będzie można ocenić dokładnie, jakie korzyści odniosło rolnictwo z ustawodawstwa oddłużeniowego. Jednakowoż już dziś nie ulega żadnej wątpliwości, że samo ustawodawstwo finansowo-rolne chociażby ono uwzględniało w szerszym zakresie interesy rolnictwa, niż w rzeczywistości, nie jest w stanie samo przez się rozwiązać problemu kryzysu. Jedynie tylko w oparciu o trwałą, opłacalną produkcję rolną ustawodawstwo to będzie w stanie przywrócić zachwianą równowagę w rolnictwie.

Po wtóre odczuwamy już obecnie nieuniknioną i ujemną konsekwencję ochrony dłużnika przed wierzycielem, to jest zanik kredytu dla rolnictwa. Po trzecie wreszcie stwierdzamy, że jednolite ustawodawstwo finansowo-rolne, nie uwzględniające potrzeb regionalnych, złało swe łaski na kraj nader nierównomiernie. W szczególności rolnictwo ziem zachodnich, najbardziej uzależnione od kredytu zorganizowanego, oddłużyło się w daleko mniejszym stopniu niż rolnictwo pozostałych części Polski. Potwierdzenie tej ostatniej tezy znajdujemy już w publikacji Państwowego Instytutu Nauk. Gosp. Wiejsk. w Puławach p. t. „Zadłużenie drobnych gospodarstw na dzień 1 lipca 1935“ w opracowaniu Antoniego Stefana Brody. Ta jedyna do niedawna praca Antoniego Brody miała jednak tę ujemną stronę, że reprezentuje nikły ułamek gospodarstw wiejskich, obejmując w roku 1935 — 1190 gospodarstw w całym kraju, a odnośnie do trzech województw zachodnich tylko 210. Z tej racji też w Biurze Ekonomicznym Izby i Organizacji Rolniczych oraz Przemysłu Rolnego Województw Poznańskiego i Pomorskiego powstała inicjatywa pogłębienia studiów prowadzonych przez Instytut Puławski w tym kie-

runku, aby zebrać dane dotyczące zadłużenia większej ilości gospodarstw, ograniczając się tylko do dwóch województw zachodnich: Pomorza i Wielkopolski. W tym celu Biuro Ekonomiczne powierzyło opracowanie ankiety p. mgr. Janowi Frankowskiemu. W chwili obecnej ukazuje się pierwsza część pracy p. Frankowskiego dotycząca Pomorza, a prawdopodobnie w pierwszym kwartale roku 1938 ogłosimy drukiem wyniki badań na terenie Wielkopolski.

Pozostawiam krytyce czytelników ocenę zebranego materiału. Nie mniej jednak chciałbym na tym miejscu podkreślić z uznaniem ogrom trudu włożonego przez p. Frankowskiego w niniejsze opracowanie. Autor nie ograniczył się do przedstawienia suchego materiału cyfrowego, starał się ułatwić orientację w nim przez opracowanie odpowiednich tablic, a co najważniejsze wglębił się w istotę zagadnienia, poddając rozważaniu zjawiska procesów oddłużeniowych. Rozważania te oparte są nie tylko o teoretyczne rozumowanie, lecz co najważniejsze są rezultatem ścisłego kontaktu z terenem i poznania niedomagań i potrzeb warsztatów rolnych.

Mam nadzieję, że w ten sposób opracowana książka spełni swe zadanie i poinformuje społeczeństwo o tym, jakie korzyści odniosło rolnictwo na Pomorzu z ustawodawstwa finansowo-rolnego i jakie jest jego istotne zadłużenie.

Oddając książkę tę czytelnikom, pragnę podziękować tym wszystkim, którzy pomagali p. Frankowskiemu w jej opracowaniu. W szczególności wymienić należy Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, które uznało pracę powyższą za nadającą się do włączenia jej w ramy swej biblioteki, Oddziały Państwowego Banku Rolnego w Poznaniu i Grudziądzu, a ponadto Poznańskie Ziemstwo Kredytowe i Związek Stowarzyszeń Plantatorów Buraka Cukrowego, które swą pomocą finansową umożliwiły wydanie tej pracy.

Kopaszew, w listopadzie 1937 r.

Mieczysław Chłapowski

Prezes Zarządu Biura Ekonomicznego Izb i Organizacji
Rolniczych oraz Przemysłu Rolnego Województw
Poznańskiego i Pomorskiego

SPIS TREŚCI

Przedmowa	str. V
Spis treści	str. VII

CZEŚĆ I.

Rozdział I.

Ogólna charakterystyka stosunków gospodarczych województwa pomorskiego

Ludność, terytorium	1
Warunki glebowe i klimatyczne	1
Ustrój rolny	3
Główne kierunki gospodarowania	8
Warunki zbytu	9
Przemysł rolny	10
Stosunki kredytowe	11
Uwagi końcowe	15

Rozdział II.

Ustawodawstwo finansowo-rolne

Wygaśnięcie lub zmiana zobowiązań ze względu na nadzwyczajne wypadki w ustawodawstwie powszechnym	15
Powody wydania ustaw finansowo-rolnych	17
Uregulowanie zobowiązań rolniczych zagranicą	19
Uregulowanie długów rolniczych w Polsce	21

Rozdział III.

Dotychczasowe próby ustalenia zadłużenia gospodarstw województwa pomorskiego	26
--	----

Rozdział IV.

Charakterystyka materiału	28
-------------------------------------	----

CZEŚĆ II.

Zadłużenie gospodarstw prywatnych

Rozdział I.

Zadłużenie na dzień 1 lipca 1936	42
--	----

Rozdział II.

Zadłużenie na dzień 1 lipca 1932 i na dzień 1 lipca 1936 według grup gospodarstw i kategorii wierzycieli

Srednie zadłużenie według grup gospodarstw	60
Zadłużenie według kategorii wierzycieli	68

Rozdział III.

Wykorzystanie ustawodawstwa finansowo-rolnego

Układy konwersyjne przez Bank Akceptacyjny	85
Obniżenie zadłużenia z tytułu działów rodzinnych	91
Wykorzystanie innych środków powodujących zmniejszenie zadłużenia	94
Efekty ustawodawstwa finansowo-rolnego	96

Rozdział IV.

Analiza zadłużenia gospodarstw prywatnych, w których zmniejszyło się zadłużenie w latach 1932/36	96
---	----

CZEŚĆ III.

Zadłużenie gospodarstw osadniczych

Rozdział I.

Srednie zadłużenie na dzień 1 lipca 1936	102
--	-----

Rozdział II.

Zadłużenie gospodarstw osadniczych na dzień 1 lipca 1932 i dzień 1 lipca 1936

Srednie zadłużenie według grup gospodarstw	117
Zadłużenie w instytucjach kredytowych	122
Zadłużenie u osób prywatnych	128
Inne zadłużenie	130

Rozdział III.

Wykorzystanie ustawodawstwa finansowo-rolnego

Układy konwersyjne przez Bank Akceptacyjny	131
Obniżenie zadłużenia z tytułu działów rodzinnych	132
Zmniejszenie zadłużenia w Państwowym Banku Rolnym	133
Wykorzystanie innych środków powodujących zmniejszenie zadłużenia	134

CZEŚĆ IV.

Zakończenie

Rozdział I.

Wnioski	136
Zestawienia liczbowe zadłużenia według powiatów	144
Literatura źródłowa	154

CZEŚĆ I.

Rozdział I.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA STOSUNKÓW GOSPODARCZYCH WOJ. POMORSKIEGO

LUDNOŚĆ, TERYTORIUM.

Według ostatniego spisu ludności z r. 1931 na terenie woj. pomorskiego mieliśmy w tys. 1.081,1 mieszkańców, z czego na ludność wiejską przypadało 726,4 a na ludność miejską 353,7. Skład zawodowy ludności przedstawiał się w odsetkach ogółu ludności następująco: rolnictwo 51,5%, przemysł — 19,3%, handel — 5,2%, komunikacja — 7,8%, inne zawody — 16,2%. Na 100 osób przypada samodzielnych 42,4, — z czego na rolnictwo — 61,2, przemysł — 32,4, handel — 63,9, komunikacja — 26,4. Przyrost naturalny ludności w latach 1921—1936 wynosił w woj. pomorskim na 1 000 mieszkańców — 14,9. Gęstość zaludnienia wynosiła w r. 1931 66 mieszkańców na 1 km², z czego na ludność gmin wiejskich przypadało 68,8%, tj. 46,6 osób na 1 km². W odsetkach tylko 5% ludności wiejskiej nie umiało czytać ani pisać (odsetek ten dla całej Polski wynosi 23,1).

Powierzchnia woj. pomorskiego obejmuje 16 407 km², z czego na trzy powiaty grodzkie przypada tylko 131 km², reszta przypada na 16 powiatów. Przy analizie zadłużenia gospodarstw uwzględniamy tylko 16 powiatów.

WARUNKI GLEBOWE I KLIMATYCZNE.

Prof. Stanisław Nowakowski¹⁾ powołując się na prof. P. Krischego dzieli w sposób następujący gleby Polski Zachodniej pod względem techniczno-rolniczym:

¹⁾ Geografia Gospodarcza Polski Zachodniej. Poznań 1929.

1. gleby lekkie (piaszczyste)
2. gleby średnie (gliniasty piasek do gliny piaszczystej)
3. gleby średnie, ciężkie, gliniaste i gleby gliniaste ciężkie, użyteczne
4. gleby także nieużyteczne
5. gleby bagienne i torfowiska

Biorąc pod uwagę terytorium 2 województw zachodnich prof. Nowakowski podaje na podstawie obliczeń prof. Krichego następujące zestawienie:

Rodzaje gleb	Rej. Gdańska	Rej. Kwi-dzyńska	Prusy Zach.	Rej. Bydgo-ska	Rej. Poznań-ska	Prow. Poznań-ska
	%	%	%	%	%	%
1. Gleba piaszczysta . . .	28,8	44,9	36,8	37,0	31,4	33,6
2. Gleba średnia	43,6	33,2	38,4	43,8	50,8	48,0
3. Gleba średnia ciężka .	20,2	15,4	17,8	7,4	10,7	9,4
4. Gleby bagienne . . .	3,7	3,2	3,4	9,3	5,5	7,0
5. Inne	3,7	3,3	3,6	2,5	1,6	2,0

Jeśli chodzi o terytorialne rozmieszczenie, to gleby czysto-piaszczyste spotykamy na Pomorzu przeważnie w części środkowej i północno-wschodniej, a więc w powiatach: kartuskim, kościerskim, chojnickim, tucholskim i świeckim. Zajmują one ogółem bardzo znaczną przestrzeń, gdyż około 36% całego Pomorza, — gleby średnie zajmują około 38% całego Pomorza i spotykamy je głównie w powiatach: działdowskim, lubawskim, brodnickim, świeckim, chojnickim, kościerskim, wejherowskim. Gleby średnio-ciężkie ciągną się szerokim pasem w powiatach: toruńskim, chełmińskim, grudziądzkim, wąbrzeskim, wchodząc skrawkami i do pow. brodnickiego. Gleba ta jest najodpowiedniejszą pod uprawę buraków cukrowych, tutaj też koncentruje się głównie na Pomorzu ich plantacja. Gleby ciężkie, nieużyteczne koncentrują się głównie w powiatach: tczewskim, grudziądzkim i toruńskim. Ogólnie charakteryzują się gleby pomorskie wielką róż-

norodnością, a nawet kontrastowością. Obok gleb żyznych spotyka się nieurodzajne piaski. Gleby żyzne stanowią niewątpliwie mniejszość, ciężkie gliny mają drobne znaczenie, przeważają głównie piaski i piaski gliniaste. Do najbardziej ubogich pod względem urodzajności gleb na Pomorzu należy zaliczyć teren t. zw. Szwajcarii Kaszubskiej, gleby najurodzajniejsze spotyka się w dolinie nadwiślańskiej. Rolnicy pomorscy twierdzą, że gleba pomorska w przecięciu ustępuje znacznie całej Polsce, — Józef Poniatowski¹⁾, eliminując lasy twierdzi, że „pod względem jakości ziem ornych Pomorze, nie ustępuje, albo ustępuje nieznacznie w przecięciu całej Polsce, albo całej Rzeszy Niemieckiej“.

Użytkowanie ziemi przedstawiało się następująco: powierzchnia ogółem — ha 1.637.207, — ziemia użytkowana rolniczo — 1.062.802 ha, lasy — 405.530 ha, inne grunty i nieużytki — 168.875 ha.

Biorąc pod uwagę ilość energii słonecznej przypadającą na jednostkę powierzchni należy stwierdzić, że Pomorze jest gorzej sytuowane od reszty Polski. Późna i krótka wiosna oraz mało gorące lato nie sprzyjają dojrzewaniu pewnych roślin. Temperatura roczna przeciętna waha się na Pomorzu między 6,4° i 7,7°. O ile ogólnie wahania temperatury na Pomorzu są dość jednolite, to jednakże pewien teren specjalnie się wyróżnia. Chodzi tu o Chojnice i Kościerzynę, gdzie wahania temperatury są dość poważne. Największe wahania temperatury wykazuje przeważnie miesiąc maj (od 36° upałów do 5° mrozów), co jest bardzo szkodliwe z punktu widzenia produkcji rolniczej. Zdarzają się skutkiem tego częste wymarznienia. Jeśli chodzi o opady, to większa część Pomorza otrzymuje ilość opadów przewyższającą 500 mm, na terenach morenowych przypada nawet ponad 600 mm opadu.

USTRÓJ ROLNY.

Według ostatniej statystyki podział zespołów rolniczych woj. pomorskiego według grup wielkości przedstawia się następująco:

¹⁾ Osadnictwo Polskie na Pomorzu. Toruń 1935. Instytut Bałtycki.

Poniżej 2 ha	2-5 ha	5-10 ha	10-50 ha	Powyżej 50 ha	Niewia- domych
35.222	21.973	25.692	43.637	4912	1482

W związku z powyższym warto przytoczyć zdanie Józefa Poniatowskiego o ustroju agrarnym Pomorza¹⁾: „...Struktura rolna Pomorza musi być uznana za zdrowszą nawet od struktury rolnej woj. poznańskiego, a tym bardziej od zupełnie wadliwego ustroju w województwach centralnych i południowych. Gospodarstwa karłowate i niesamowystarczalne, jeśli odrzucimy zdrowe, mimo małych rozmiarów, podmiejskie gospodarstwa ogrodnicze i robotnicze, nie stanowią tego typu dominującego, bogato reprezentowany jest typ zdrowych i zdolnych do rozwoju gospodarstw włościańskich średnich i dużych (gburskich). Szachownica jest nader umiarkowana w stosunku do innych części kraju, szkodliwe formy służebności nie są znane“.

Badając z punktu widzenia historycznego kształtowanie się ustroju rolnego w woj. pomorskim stwierdzić należy: około 1800 roku stosunki rolne na Pomorzu przedstawiały się mniej więcej w ten sposób, że własność prawie wszystkich obszarów rolnych i leśnych należała w zasadzie do państwa, kościołów i szlachty. O ile chodzi o ziemię uprawną to większa część (ca 70%) wchodziła w skład arealów dworskich, reszta zaś znajdowała się w bezpośrednim posiadaniu chłopów. Posiadłości chłopskie dzieliły się na posiadłości: t. zw. wolnych chłopów osadzonych w wiekach XIV, XV, XVI a nawet XVIII na prawie chełmińskim, drugą grupę stanowiły posiadłości chłopów, przeważnie o mniejszych rozmiarach uprawiane w zamian za obowiązki pańszczyźniane. Jeśli chodzi o t. zw. wolnych chłopów, to byli to przewżnie osadnicy pochodzenia niemieckiego, którzy jednakże z biegiem czasu spolonizowali się i stworzyli grupę zamożnych, zasiedziałyh gospodarzy. Chłopi osiadli w posiadłościach państwowych i ko-

¹⁾ Osadnictwo Polskie na Pomorzu. Toruń 1935.

ścielnych otrzymali już w r. 1806 wolność i własność posiadanych gospodarstw bez odszkodowania, chłopci osiadli w dobrach szlacheckich dopiero na mocy edyktu z 8. X. 1807 i szeregu dalszych uzyskali uregulowanie swoich praw do ziemi. Stosunki rolne w Państwie Pruskim zostały uporządkowane wcześniej niż w innych krajach. Przyczyniło się to do stworzenia dobrych i silnych podstaw do przyszłego rozwoju rolnictwa w tym kraju. Gospodarstwa te są nazywane na Pomorzu gospodarstwami prywatnymi, — w przeciwieństwie do gospodarstw pochodzących z parcelacji, a więc osadniczych. Z punktu widzenia naukowego ściślejsza byłaby niewątpliwie nazwa: gospodarstwa z dawna osiadłe, jednakże dla orientacji zatrzymujemy nadal terminologię jaka się wytworzyła na Pomorzu.

Jeśli chodzi o gospodarstwa osadnicze, to na Pomorzu spotykamy następujące typy: 1) osady rentowe, 2) osady poanulacyjne, 3) osady z parcelacji b. Okręgowego Urzędu Ziemskiego, 4) osady z parcelacji Państwowego Banku Rolnego, 5) osady z parcelacji prywatnej. Do osad rentowych zalicza się trzy kategorie gospodarstw z obciążeniem rentowym: osady rentowe tworzone przez b. Komisję Kolonizacyjną, osady t. zw. umocnione, osady tworzone za pośrednictwem b. banków rentowych. Tworzenie osad przez b. Komisję Kolonizacyjną następowało w ten sposób, że po przeprowadzonej parcelacji oddawano osady, przy czym osadnik zobowiązany był do płacenia renty stanowiącej naogół 3% wartości szacunkowej osady. Osadnik może się jednakże uwolnić od płacenia renty przez zapłacenie sumy wykupu. Sumę wykupu ustalało się w ten sposób, że roczną rentę mnoży się przez $33\frac{1}{3}$. Przy osadach t. zw. uregulowanych umocnionych współdziałała nie Komisja Kolonizacyjna ale t. zw. „Bauernbank“. O ile gospodarstwo było nadmiernie zadłużone wówczas „Bauernbank“ przystępował do uregulowania jego długów, oddawał je w ręce posiadacza z tym, że ten był obowiązany płacić podwójną rentę: jedną amortyzacyjną spłacaną naogół w ciągu 49 lat i rentę stałą w wysokości 1 marki. Renta stała miała służyć na umocnienie stanu posiadania niemieckiego. Przy tworzeniu osad rentowych za pośrednictwem

b. banków rentowych odgrywały główną rolę względy gospodarcze. Bank rentowy spłacał właścicielowi rozparcelowanego majątku za działki w listach rentowych 4 lub 4,5 procentowych. Nabywca działki zobowiązał się spłacić dług z tytułu listów rentowych w okresie amortyzacyjnym wynoszącym 56 lat i 1 miesiąc lub 60^{1/2} lat, oraz opłacać w tychże okresach tytułem amortyzacji 1/2% kapitału.

W wykonaniu Traktatu Wersalskiego przeszły na własność Skarbu Państwa m. in. nieruchomości będące własnością fiskusa niemieckiego, zatym również osady tworzone przez b. Komisję Kolonizacyjną, lecz przed wejściem w życie Traktatu Wersalskiego sprzedane Niemcom. Ówczesny Okręgowy Urząd Ziemski przystąpił do sprzedaży tych osad Polakom. Nazwa osad anulacyjnych pochodzi stąd, że ustawa sejmowa z dnia 14 lipca 1920 r. przywróciła w księgach wieczystych stan prawny z przed 11 listopada 1918, a więc skreśliła - anulowała wszelkie późniejsze wpisy na rzecz osób trzecich, uskutecznione po dniu 11 listopada 1918 na mocy kontraktów b. Komisji Kolonizacyjnej.

Po odłączeniu b. zaboru pruskiego od Rzeszy Niemieckiej nastąpiło samorzutne wykupywanie osad przez Polaków z rąk niemieckich. Najsilniejsza fala wykupu przypadła w okresie postępującej stale dewaluacji ówczesnego pieniądza polskiego, a więc t. zw. marki polskiej. Ciężary rentowe na osadach, wyrażone były w markach niemieckich, które ludność identyfikowała z ówczesną marką obiegową, nie przedstawiały wówczas wartości możliwej do kreślenia i uwzględnienia w cenie kupna tych osad. W takich warunkach osadnicy bardzo często płacili pełną cenę kupna bez uwzględnienia ciężającej renty, byle tylko zwiększyć stan posiadania ziemi w polskich rękach. Dopiero później dowiedzieli się oni o ciężarach z tego tytułu po przeprowadzeniu waloryzacji rent markowych na złote polskie. Waloryzacja ta jest źródłem stałego fermentu i niezadowolenia pośród osadników woj. pomorskiego, stąd też stale są wysuwane żądania do daleko idących zmian w tym względzie.

Osady grupy rentowej woj. pomorskiego.

Kategoria osad	Ilość	Obszar ha
Osady rentowe b. Komisji Kolonizacyjnej ¹⁾ .	5.682	76.178
Umocnione	3.897	99.999
Amortyzacyjne dla Banku Rentowego . . .	2.436	35.659
Małego osadnictwa	215	129
Razem	12.230	211.963 ha

Do dnia dzisiejszego osadnicy mają do zapłacenia zaległości powstałe w latach 1919—1925. Zaległości te są przysługiwą „kulą u nogi“, jak to wskazuje zamieszczone niżej zestawienie.

Narastanie zaległości u osadników grupy rentowej.

Rok	Suma zaległości w złotych
1919—1925	9.880.772.54
1926	11.379.337.48
1927	11.771.914.83
1928	13.074.858.98
1929	10.716.262.27
1930	10.013.555.07
1931	10.188.680.14
1932	10.670.651.70
1933	10.898.231.66
1934—30. IX	10.397.725.22 ²⁾
od 30. IX. 1934 — 1. VIII. 1936	1.362.260

¹⁾ Dane zaczerpnięte z „Materiałów do zagadnienia rozdrabniania gospodarstw włościańskich“. Wyd. Związku Izb i Org. Roln. Warszawa 1937. Związek Izb otrzymał powyższe cyfry z Min. Rolnictwa i Reform Rolnych.

²⁾ Z zaległości powstałych do 30. IX. 1934 rozłożono zł 8.325.604,57 do lat 30-tu.

W wyniku przeprowadzonej reformy rolnej utworzono na terenie woj. pomorskiego w latach 1919—1936 14,2 tys. kolonii i parcel¹⁾.

Przy analizowaniu wyników ankiety, przez gospodarstwa osadnicze rozumiemy wszelkie typy osad, które wyżej wymieniono.

GŁÓWNE KIERUNKI GOSPODAROWANIA.

Uprawa zbóż zajmuje około 64% (dane za rok 1934) wszystkich ziem ornych na Pomorzu. Cztery zboża są produkowane w rozmiarach przewyższających miejscowe zapotrzebowanie i są przedmiotem eksportu bądź wewnątrz Państwa bądź zagranicę. Ziemniaki zajmują na Pomorzu prawie 15% całej ziemi ornej, znajdują niemal wszędzie dobre warunki uprawy. Buraki cukrowe udają się jedynie na niektórych glebach woj. pomorskiego, na ogół nie mają zbyt dobrych warunków uprawy. Stosunkowo dużą rolę odgrywa

Zbiory w woj. pomorskiem 6 głównych ziemiopłodów w latach 1932—1936 w tys. q.

Rok	Pszenvica	Żyto	Jęczmień	Owies	Ziemniaki	Buraki cukrowe
1929	832.557	3.864.357	1.119.546	1.235.686	14.783.183	5.372.822
1932	769.879	3.388.802	861.383	834.423	13.472.201	3.078.657
1933	1.077.820	3.907.292	934.624	900.861	13.795.721	2.387.052
1934	1.095.862	3.730.985	902.930	854.983	15.427.290	3.183.776
1935	871.272	3.604.185	965.080	862.108	14.993.405	2.823.644
1936	738.600	3.211.500	833.800	844.300	14.315.100	2.817.300

uprawa roślin pastewnych, co jest zupełnie zrozumiałe wobec braku naturalnych łąk i pastwisk. Warzywnictwo i sadownictwo odgrywają na Pomorzu stosunkowo drobną rolę. Jak więc z powyższego wynika produkcja roślinna w woj. pomorskim jest głównie nastawiona na zboża i okopowe. Jeśli

¹⁾ Mały Rocznik Statystyczny za rok 1936.

chodzi o produkcję zwierzęcą, to wchodzi tu w pierwszym rzędzie w rachubę trzoda chlewna, następnie bydło rogate, przy czym ostatnio wobec utraconego rynku zbytu dla wołowiny rolnictwo pomorskie przestawiło się na produkcję mleczną, z kolei idzie chów owiec. Możemy więc stwierdzić, że rolnictwo pomorskie nastawione jest głównie na produkcję roślinną.

Areal zajęty pod uprawę buraków w latach 1932—1936

Rok	Obszar w ha
1932	13 776
1933	11 028
1934	11.858
1935	11 913
1936	12.100

Interesującym będzie również zbadanie wydajności z 1 ha 6 głównych ziemiopłodów w ostatnich latach. Wydajność ta w q z 1 ha obliczona przedstawia się następująco:

Rok	Pszenica	Żyto	Jęczmień	Owies	Ziemiaki	Buraki cukrowe
1929	18,1	12,9	19,2	17,4	112	230
1932	13,9	11,6	15,2	12,9	104	223
1933	19,8	13,2	17,5	14,5	106	216
1934	18,5	12,5	17,4	14,4	118	268
1935	15,7	12,3	15,6	13,7	118	237

WARUNKI ZBYTU.

Pomimo naturalnego położenia w pobliżu portu, ceny na główne artykuły rolne kształtują się w zależności od ogólnych cen w kraju. Natomiast stosunkowo dogodniejsza niż gdzie indziej komunikacja wewnętrzna i bardziej rozwinięta technika składowania pozwalają rolnikowi pomorskiemu w wyższym stopniu na korzystanie z istotnej ceny rynkowej.

Ceny za główne ziemiopłody przedstawiały się następująco w ciągu ostatnich lat za 1 q zbóż i za 1 kg ziemniaków:

Rok	Żyto	Pszenica	Jęczmień browar-niany	Jęczmień przemiałowy	Owies	Ziemniaki	
						jadalne	fabryczne
1928 29	33.68	44.40	—	33.23	32.70	7.94	6.17
1931 32	24.38	24.43	24.97	20.96	21.75	3.20	0.18
1932 33	16.42	27.60	17.14	14.84	13.68	2.18	0.12
1933 34	14.89	20.06	16.16	14.61	12.90	3.11	0.16
1934 35	15.40	16.86	20.85	18.15	15.58	3.13	0.13
1935 35	12.84	18.26	14.17	14.18	14.34	4.13	0.19
1. VII. 37 do 1. I. 37	23.94	28.33	26.68	28.34	21.77	—	—

Wyżej podane cyfry dotyczą notowań Gieldy Poznańskiej. Dla orientacji podajemy niżej notowania Gieldy Bydgoskiej za czas od jej powstania do dnia 30. VI. 1937.

	Pszenica	Żyto	Jęczmień przemiał.	Jęczmień browarn.	Owies	Ziemniaki jadalne
od 1. IX. 33 - 30. VI. 34	17.97	14.26	13.88	14.99	12.92	3.25
„ 1. VII. 34 - 30. VI. 35	16.68	15.37	18.03	20.69	15.57	4.42
„ 1. VII. 35 - 30. VI. 36	18.25	13.11	14.66	15.43	14.70	4.40
„ 1. VII. 36 - 30. VI. 37	26.09	20.81	21.70	24.32	18.61	5.14

PRZEMYSŁ ROLNY.

Poważną rolę na terenie woj. pomorskiego odgrywa przemysł rolny. Według danych Min. Skarbu z r. 1928 mieliśmy na Pomorzu 913 przedsiębiorstw przemysłowych związanych z rolnictwem, do tego jeszcze dochodzi 5 cukrowni. Pośród produkcji przemysłowej główną rolę odgrywają gorzelnie w liczbie 171.

Według danych otrzymanych z Pomorskiej Spółki Oko-
wicianej produkcja spirytusu na Pomorzu przedstawia się
następująco:

Kampanja	Kontyn- gent zakupu	Cena podsta- wowa	Dodat- kowe zapotrze- bowanie	Cena	Niekon- sumcyjn.	Cena
	hl	Zł za hl	hl	Zł za hl	hl	Zł za hl
1931/32	46.828	70,60	3.477	52,95	—	—
1932/33	26 260	69,28	—	—	—	—
1933/34	22.273	66,63	13.303	35,26	1.382.249	25,00
1934/35	22.065	61,74	15.517	32,88	24.038,5	30,50
1935/36	22 145	61,64	29 869	32,47	34.395,95	30,50

Kampania 5 cukrowni pomorskich dała znów następu-
jące rezultaty¹⁾:

Rok	Produkcja w q
1931/32	510.040
1932/33	430.601
1933/34	350.938
1934/35	453.330
1935/36	421.509

STOSUNKI KREDYTOWE.

Sieć instytucyj rozprawdzających na terenie woj. po-
morskiego kredyty krótkoterminowe przedstawiają się nastę-
pująco:

1) 12 oddziałów banków państwowych i polskich prywat-
nych oraz 7 oddziałów banków niemieckich; 2) 41 komunal-

¹⁾ Cyfry uzyskane ze Związku Zach. Polskiego Przem. Cu-
krowniczego w Poznaniu.

²⁾ Szczegóły podane w niniejszej części czerpiemy z pracy zbio-
rowej pt. „Zagadnienie kredytu krótkoterminowego na Pomorzu“
wydanej przez Związek Spółdzielni Zarobkowych i Gospodarczych
im. Ks. Piotra Wawrzyniaka w Poznaniu w r. 1937.

nych Kas Oszczędności, z czego 25 miejskich a 16 powiatowych; 3) 141 polskich spółdzielni kredytowych, w czym 94 spółdzielnie są typu rolniczego a 47 typu powszechnego; 4) 74 spółdzielni kredytowych niemieckich.

Stan rozproszonych kredytów z początkiem r. 1936 przedstawiał się następująco:

Instytucja rozprawdzająca	Suma w złotych	% udział w ogól- nej sumie rozpro- wadzonego kredytu
Komunalne Kasy Oszczędności . . .	55.440.000	40,4%
Spółdz. oszczędn.-poż. polskie	21 350.000	15,5%
Spółdz oszczędn.-poż. niemieckie . .	28.560.000	20,8%
Niem. banki prywatne i Deutsche Volksbank z oddziałami	c 17 000.000	12,4%
Państwowe i prywatne banki polskie .	c. 15.000 000	10,9%
Razem	137.350 000	100%

Jeśli chodzi o Komunalne Kasy Oszczędności, to te ca 30% ogółu rozproszonych kredytów, rozprawdziły pośród rolników, spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe polskie opierające swoją działalność głównie na rolnictwie, także rozprawdziły przeważającą sumę pośród rolników. Nie mamy dokładnych danych dotyczących spółdzielni oszczędn.-poż. niemieckich — ale sądząc ze składu zawodowego ich członków (69,8% ogółu, to rolnicy) możemy śmiało stwierdzić, że rozprawdzona przez nie kwota 28.560.000 zł dotarła głównie do rolnictwa. Najtrudniej jest oszacować jakie kwoty dotarły do rolnictwa z pozostałych instytucyj t. j. niemieckich banków prywatnych z Deutsche Volksbank, oraz państwowych i prywatnych banków polskich. W każdym razie jeśli chodzi o ostatnio wymienioną kategorię instytucyj, to z pośród nich Państwowy Bank Rolny z oddziałami w Grudziądzu i Gdyni współpracuje ściśle z rolnictwem.

Nasilenie współpracy z rolnictwem zdecydowało o stanie finansowym instytucji, gdyż łączyło się z tem ściśle zamrożenie poważnej sumy kapitału na skutek kryzysu w rolni-

żenie długoterminowe Banku Rolnego na Pomorzu. Poznańskie Ziemstwo Kredytowe zapytane o sumę kredytu długoterminowego podało cyfry następujące:

1. z kredytu długoterminowego udzielonego przez Poznańskie Ziemstwo Kredytowe korzysta na obecnym obszarze woj. pomorskiego 46 nieruchomości. Łączna suma pożyczek wynosi zł 2.809.300, rata półroczna wynosi zł 77.139,50;
2. od b. ziemstw pruskich przejęło dotychczas Poznańskie Ziemstwo Kredytowe hipoteki w kapitale zł 4.187.099,30 oraz zaległości w sumie 966.680,93 zł, pozostaje jeszcze do przejęcia hipotek na sumę ca. zł 695.000.

Jeśli chodzi o stopę procentową, to w myśl obowiązujących przepisów wynosiła ona:

1. od 1. I. 1927 do 17. VI. 1927 — 20% w stos. rocznym (ustawa z dnia 30. VI. 1926 Dz. U. R. P. nr 62, poz. 372);
2. od 18. VI. 1927 do 20. X. 1932 — 15% w stosunku rocznym (rozp. Prez. z dnia 10. VI. 1927 Dz. U. R. P. nr 54, poz. 474);
3. od 21. X. 1932 — 12% w stosunku rocznym (rozp. Min. Skarbu z dnia 20. X. 1932 Dz. U. R. P. nr 90, poz. 759). Powyższa stopa odsetkowa dotyczy kredytu niezorganizowanego, obejmuje ona odsetki t. zw. umowne.

Według opinii p. Stefana Preibisza¹⁾ obecna stopa procentowa banków państwowych waha się przy kredycie krótkoterminowym od 3—8%, w prywatnych bankach polskich wynosi ona 8—9½%, liczne są jednakże wypadki udzielania przez spółdzielnie niemieckie kredytu po 5—6% a nawet do 3% w stosunku rocznym.

Oceniając ogólnie sieć aparatu kredytowego na Pomorzu należy uznać ją jaką znajdującą się w kiepskim stanie. Dwie główne instytucje t. j. kasy komunalne i spółdzielnie oszcz.-poż. polskie znajdują się w ciężkim położeniu. Zaledwie 30% kas komunalnych i 16% spółdzielni oszcz.-poż. prosperuje dobrze.

Według opinii kół fachowych, aby uzdrowić polskie spółdzielnie oszcz.-poż. na Pomorzu będące głównym źródłem

¹⁾ Zagadnienie kredytu krótkoterminowego na Pomorzu str. 76.

kredytu dla ludności polskiej trzeba by przeprowadzić gruntowną ich sanację w sposób następujący:

dotacje gotówkowe bezzwrotne . . .	zł 1.530.000
kredyty sanacyjne i niskoprocentowe .	zł 310.000
kredyty upłynniające niskopr. . . .	zł 740.000
ewent. rezerwy na pokrycie strat . .	zł 230.000

Razem zł 2.810.000

UWAGI KOŃCOWE.

Podaliśmy wyżej w wielkim skrócie ogólną charakterystykę stosunków gospodarczych woj. pomorskiego, jeśli chodzi o rolnictwo. Zbierzmy te uwagi i dorzućmy kilka dalszych.

A więc gleba nie odznaczająca się niczem w porównaniu z całą Polską, — co najwyżej w przecięciu gorsza, warunki klimatyczne raczej średnie, ustrój agrarny w zasadzie zdrowy, nastawienie na produkcję roślinną, sieć kredytowa instytucji niegdyś dobra, — dziś absolutnie niewystarczająca.

Do tego trzeba jeszcze dodać: wysokie koszty produkcji, spowodowane z jednej strony koniecznością poważnych nakładów, używanie stałej robocizny, wyższe, niż gdzie indziej obciążenie podatkami i świadczeniami z tytułu ubezpieczeń socjalnych, — wreszcie poważne zadłużanie się w instytucjach kredytu zorganizowanego, skutkiem czego stopa procentowa płacona, wzgl. doliczana rolnikom, była wyższa.

To są najgłówniejsze cechy charakterystyczne rolniczej gospodarki pomorskiej.

Rozdział II.

USTAWODAWSTWO FINANSOWO-ROLNE

WYGASNIĘCIE LUB ZMIANA ZOBOWIĄZAŃ ZE WZGLĘDU NA NADZWYCZAJNE WYPADKI W USTAWODAWSTWIE POWSZECHNYM.

Obowiązujące w Polsce kodeksy cywilne do czasu wejścia w życie Kodeksu Zobowiązań stały na stanowisku, że jedynie niemożliwość świadczenia, zaistniała po powstaniu zobowiązania, mogła uzasadnić zwolnienie dłużnika od zobo-

wiązania w części lub w całości. Było to wynikiem uznawanej zasady: *pacta sunt servanda*. Wprawdzie kodeks Napoleoński w art. 1184 przewidywał możliwość udzielenia dłużnikowi przez sąd zwłoki „stosownie do okoliczności“, a kodeks cywilny austriacki w § 936 przewidywał wpływ zmiany stosunków przy umowie przedwstępnej, nie można jednakże tego zakwalifikować jako pełnej instytucji o szerokim zasięgu możliwości. Aczkolwiek obowiązujące ustawodawstwo cywilne szło tą właśnie drogą, to jednakże nauka poszła inną, a za nią poszedł również i ustawodawca, licząc się z wymogami życia.

W nauce już od czasów glossatorów uznawano wpływ zmiany stosunków na zobowiązania (t. zw. *klausula rebus sic stantibus*). Wydarzenia wielkiej wojny skłoniły teoretyków do rozwinięcia tych myśli. We Francji pojawiła się teoria nieprzewidywalności (*Théorie de l'imprévision*¹⁾), w nauce niemieckiej i austriackiej teoria nadmiernej trudności świadczenia²⁾). Teorie te zmierzały do uzasadnienia konieczności stworzenia takiej instytucji prawnej, która ze względu na pewne wydarzenia pozwalałyby w całości lub części zmieniać zobowiązanie.

Komisja Kodyfikacyjna przy opracowywaniu Kodeksu Zobowiązań postanowiła wstawić odpowiedni artykuł określający wpływ nadzwyczajnej zmiany stosunków na zobowiązanie. Zastosowanie zmiany mogło mieć miejsce według projektu wówczas, gdy zmiana ta ma charakter nadzwyczajnych wypadków, które projekt wymieniał przykładowo. Zastępuje na podkreślenie to, że projekt Komisji Kodyfikacyjnej wymieniał wśród przykładów także i przewroty gospodarcze. W wyniku obrad komisji międzyministerialnej skreślono jednakże to przykładowe wyliczenie³⁾), gdyż jak czytamy w uza-

¹⁾ Planiol — Ripert, *Traité pratique du droit civil français*, VI. nr 391 i nast.

²⁾ Enneccurus — Kip — Wolff, *Lehrbuch des Bürgerlichen Rechts*, 1, 2 § 269, 1, 2.

³⁾ Uzasadnienie projektu Kodeksu Zobowiązań, Warszawa 1936, str. 420 i nast.

sadnieniu Kodeksu Zobowiązań¹⁾ „pojęcie przewrotu gospodarczego jest bardzo rozciągliwe i wprowadzenie go do Kodeksu mogłoby dać powód do procesów w razie jakichkolwiek zmian gospodarczych, które są rzeczą normalną, i z którymi strony zawsze się liczyć powinny. Oczywiście przez skreślenie tego przykładu nie wyłączono możliwości stosowania tego artykułu także w razie jakichś nadzwyczajnych, a głębokich zmian w życiu gospodarczym, ale wówczas sąd musi ocenić, czy zmiana ta może być narówni postawiona z wojną lub klęską żywiołową“. Ostatecznie ukazał się w Kodeksie Zobowiązań art. 269 o treści następującej: „Gdyby z powodu nadzwyczajnych wypadków, jako to: wojny, zarazy, zupełnego nieurodzażu i innych klęsk żywiołowych, świadczenie było połączone z nadmiernymi trudnościami lub groziło jednej ze stron rażącą stratą, czego strony nie mogły przewidzieć przy zawarciu umowy, sąd może, jeżeli uzna to za konieczne według zasad dobrej wiary, po rozważeniu interesów obu stron oznaczyć sposób wykonania, wysokość świadczenia lub nawet rozwiązać umowę“. Dotychczasowe orzecznictwo nie daje jeszcze podstawy do snucia wniosków, w jakim stopniu praktyka sądowa wykaże zastosowanie art. 269 k. z., w każdym razie upoważnia to do stwierdzenia, że powszechnie obowiązujące ustawodawstwo przewiduje możliwość zmiany zobowiązania ze względu na nadzwyczajne wypadki, a projekt Kod. Zob. opracowany przez Komisję Kodyfikacyjną pośród przykładowo wyliczonych wypadków wyliczał również nadzwyczajne przemiany w życiu gospodarczym.

POWODY WYDANIA USTAW FINANSOWO-ROLNYCH.

Jeśli chodzi o stosunki polskie, to już w roku 1932 ukazały się pierwsze ustawy, które zaliczamy do grupy t. zw. ustawodawstwa finansowo-rolnego. Aż do 24. X. 1934 r. ustawodawstwo to bardzo szybko się zmienia, po wydaniu rozporządzeń z października 1934 uległo ono, jeśli chodzi o zasadnicze akty prawne pewnej stabilizacji, ukazując się jedynie

¹⁾ Por. Przybyłowski: Wpływ zmiany stosunków na zobowiązania, Lwów 1926.

mniej ważne nowele względnie też rozporządzenia wykonawcze do zasadniczych przepisów. Mniej więcej w tym samym czasie inne państwa wydają szereg ustaw, mających na celu uregulowanie zobowiązań rolników, że chociażby wymienimy przykładowo: Niemcy, Rumunię, Węgry, Szwajcarię. Powodem, który wpłynął na to, że ustawodawca zmuszony był odrębnymi aktami prawnymi wkraczać w dziedzinę zobowiązań rolniczych i porządkować je, był powszechnie ostatnio przeżywany kryzys gospodarczy w rolnictwie, charakteryzujący się głównie poważną obniżką cen na artykuły sprzedawane przez rolników. Teoria nieprzewidywalności znalazło żywą ilustrację w ostatnio panujących w rolnictwie stosunkach. Rolnicy, zaciągając swoje zobowiązania w okresie stosunkowo wysokich cen na zboże i inne artykuły rolnicze, nie mogli przewidzieć, że nagle koniunktura cen ulegnie załamaniu i że nie będą w stanie regulować swoich zobowiązań wobec zmienionych warunków. Zachodziła obawa dezorganizacji produkcji i masowej likwidacji warsztatów rolnych, co nie byłoby korzystnym procesem ze względów gospodarczych, socjalnych czy państwowych. Ustawodawca musiał wkroczyć w tę dziedzinę i doprowadzić do uregulowania stosunków pomiędzy wierzycielem, a dłużnikiem — rolnikiem, skoro panujący kryzys miał charakter powszechny i mógł być zakwalifikowany jako nadzwyczajny wypadek. W świetle tego co się wyżej napisało, wkroczenie ustawodawcy nie ma jednakże charakteru „rewolucyjnego“, jest jedynie rozwinieciem zasad powszechnie obowiązującego ustawodawstwa cywilnego, zawartego w Kodeksie Zobowiązań. To rozwiniecie zasad zawartych w Kodeksie Zobowiązań było koniecznością, ponieważ w stosunkach gospodarczych o tak szerokim zasięgu jak stosunki rolnicze, nie można było czekać aż da wyniki orzecznictwo kształtujące się w ramach art. 269 k. z., trzeba było stworzyć odrębne instytucje o określonej kompetencji, któreby mogły w oparciu o konkretne przepisy prawne normować stosunki pomiędzy wierzycielem a dłużnikiem — rolnikiem. Teoria nieprzewidywalności i wynikające z niej skutki musiały być jak najszybciej wprowadzone w życie celem uniknięcia poważnych szkód w gospo-

darce rolniczej. Inną jest rzeczą czy i o ile zamierzenia ustawodawcy zostały zrealizowane, nam w tej chwili chodzi jedynie o analizę motywów działania.

UREGULOWANIE ZOBOWIĄZAŃ ROLNICZYCH ZAGRANICĄ.

Omawiając syntetycznie sposoby uregulowania zobowiązań rolniczych zagranicą, możemy w zasadzie podzielić zastosowane środki prawne w sposób następujący:

1. środki prawne mające na celu rozterminowanie długów przy wprowadzeniu okresu karencyjnego w spłacie kapitału,
2. środki prawne mające na celu obniżenie oprocentowania,
3. środki prawne mające na celu obniżenie kapitału dłużnego.

Jeśli chodzi o rozterminowanie to: w Niemczech przewiduje obowiązujące ustawodawstwo raty amortyzacyjne, wynoszące od $\frac{1}{2}$ do 5% w stosunku rocznym, co daje nam rozterminowanie w granicach od 20 do 200 lat, w zależności od układu stron; w Rumunii przewiduje ustawodawstwo rozterminowanie sum dłużnych na 34 raty półroczne, przy czym tabela amortyzacyjna przewiduje w pierwszych latach raty mniejsze; na Węgrzech przedłużono do 31. X. 1937 r. ochronne ustawodawstwo antyegzekucyjne, gospodarstwa korzystające z konwersji długów otrzymały rozterminowanie zadłużenia na lat 50 przy obsłudze zredukowanego długu $4\frac{1}{2}\%$ w stosunku rocznym.

Obniżka oprocentowania przedstawia się różnie. W Niemczech obniżono odsetki do $4\frac{1}{2}\%$, jednakże postępowanie układowe przewiduje możliwość dalszej jego obniżki; w Rumunii obniżono zasadniczo oprocentowanie do 3% w stosunku rocznym.

Obniżenie kapitału dłużnego polega w Rumunii na dwóch sposobach: generalnym i indywidualnym. Sposób generalny polegał na tym, że w roku 1934 obniżono wszystkie długi o 50% przy ich równoczesnym rozterminowaniu i obniżeniu oprocentowania, przewidując również możliwość dalszych obniżek; w szczególności przewidziano przy przedterminowych spłatach możliwość redukcji do 70% względnie 60% w zależ-

ności od terminu dokonania spłaty¹⁾). Na Węgrzech podzielono gospodarstwa na trzy grupy i w różny sposób uporządkowano ich długi. W pierwszej grupie długi mieszczące się w granicach od 30 do 40-krotnej dochodu katastralnego ulegają redukcji o 50%, długi ponad tę granicę ulegają umorzeniu. W drugiej grupie gospodarstw zadłużenie mieszczące się w granicach 30—40 krotnej wielkości dochodu katastralnego i długi mieszczące się powyżej tego dochodu uległy redukcji w różnym stopniu (od 100 — 10%). Dla trzeciej grupy gospodarstw o obszarze powyżej 1000 mórg wprowadzono specjalne postępowanie układowe, w wyniku którego zadłużenie może ulec redukcji. Niemieckie ustawodawstwo przewiduje specjalne postępowanie układowe, mogące w efekcie przynieść redukcję zadłużenia. Z powyższego lakonicznego zresztą przedstawienia środków prawnych zmierzających do uporządkowania zobowiązań rolniczych wynika, że obowiązujące w niektórych państwach ustawodawstwo przeprowadziło poważną redukcję kapitału dłużnego, obniżyło oprocentowanie, następnie rozterminowało dług na długoletnie raty²⁾).

¹⁾ Na marginesie powyższych uwag pragniemy jeszcze w kilku słowach omówić ciekawą instytucję w ustawodawstwie rumuńskim. Art. 9 ustawy o uporządkowaniu długów rolnych i miejskich (Mon. Off. nr 88 z dnia 14. kwietnia 1933) przewiduje, że o ile dłużnik odda wierzycielom $\frac{1}{5}$ swych dóbr, to wówczas zatrzymuje $\frac{1}{5}$ wolną od wszelkich zobowiązań. Ta $\frac{1}{5}$ majątku traktowana jest jako minimum egzystencji, nie może jednakże to minimum przekroczyć obszaru 200 ha ziemi. Państwo ma prawo pierwszeństwa kupna tego rodzaju nieruchomości opuszczonych przez dłużników. Jednakże z pozostawieniem w rękach dłużnika tyle, aby zapewnić mu minimum egzystencji. Zaznaczamy jeszcze raz, środek dobrowolny. Śmiemy wyrazić przypuszczenie, że wprowadzenie w ustawodawstwie polskim podobnej instytucji z tym, że obszar 200 ha możnaby ograniczyć do norm ustalonych w art. 3 z dnia 28. XII. 1925 o wykonaniu reformy rolnej, znalazłoby szersze zastosowanie.

²⁾ Przy opracowywaniu ustawodawstwa finansowo-rolnego obowiązującego zagranicą korzystaliśmy głównie z cennego referatu użyzonego nam przez p. Tadeusza Krzyżanowskiego, za co mu na tym miejscu dziękujemy, ponadto z „La Roumanie économique” nr 8, 9, 10 z r. 1932, nr 3—4 z r. 1933 „Bulletin d'information et de documentation” nr 4 z r. 33 „Die landwirtschaftliche Schuldenregelung” erläutert von Rudolf Harmening und Dr Erwin Pätzold, Berlin 1933.

UREGULOWANIE DŁUGÓW ROLNICZYCH W POLSCE.

Nie będziemy się cofać myślą do ustawodawstwa oddłużeniowego z przed 24. X. 1934 r., przedmiotem omówienia uczynimy jedynie te rozporządzenia, które się ukazały w Dzienniku Ustaw nr 94 za rok 1934 przy uwzględnieniu dokonanych nowelizacji i wydanych po tej dacie rozporządzeń wykonawczych.

Jeśli chodzi o rozterminowanie zadłużenia, to zadłużenie prywatne, powstałe przed dniem 1 lipca 1932 r. zostało rozterminowane na lat 14 (grupa A i B gospodarstw), począwszy od 1. X. 1938, względnie też do lat 14 począwszy od 1. X. 1938 (grupa C gospodarstw), oraz pewne kategorie zadłużenia gospodarstw A i B, mogą być rozterminowane przez urzędy rozjemcze w trybie art. 49 rozporządzenia z dnia 24. X. 1934 o konwersji i uporządkowaniu długów rolniczych). Dla części zadłużenia prywatnego odpowiednio zabezpieczonego istnieje możliwość konwersji na kredyt długoterminowy w listach zastawnych 4½% (rozdział III rozporządzenia z dnia 24. X. 1934 r. o konwersji i uporządkowaniu długów rolniczych). Krótkoterminowe zadłużenie w instytucjach kredytu zorganizowanego zostało rozterminowane przy pomocy Banku Akceptacyjnego na lat 14 względnie 10 przy zastosowaniu dwuletniej karencji w spłacie kapitału. Nie wszystkie jednakże długi mogły być objęte konwersją. Nie podlegają konwersji w myśl rozporządzenia Min. Skarbu z dnia 11 grudnia 1934 o zasadach udzielania pomocy instytucjom kredytowym, zawierającym układy z dłużnikami w zakresie wierzytelności rolniczych (Dz. U. R. P.: nr 96, poz. 611) następujące długi:

1. te, które są nieściągalne,
2. powstałe po dniu 1 lipca 1932,
3. długi posiadaczy gospodarstw grupy A (o obszarze w zasadzie do 50 ha), które w danej instytucji nie wynoszą więcej niż zł. 100,—,
4. długi posiadaczy gospodarstw grupy B (w zasadzie o obszarze 50 do 500 ha), którzy nie mogą dostarczyć odpowiednich zabezpieczeń, albo też dług nie przewyższa

1000 zł. w danej instytucji, względnie też posiadacze tych gospodarstw są zadłużeni powyżej 75% zrewidowanego szacunku instytucji ziemskiego kredytu długoterminowego,

5. długi gospodarstw grupy C (w zasadzie o obszarze powyżej 500 ha), które mieszczą się powyżej 50% szacunku nieruchomości wydanych na podstawie zrewidowanych norm instytucji ziemskiego kredytu długoterminowego.

Art. 17 ustawy z dnia 24. III. 1933 o ułatwieniu dla instytucji kredytowych przyznających dłużnikom ulgi w zakresie wierzytelności rolniczych, przewidywał przymus konwersji, jeśli chodzi o zadłużenie posiadaczy gospodarstw grupy A i B (niezadłużonych powyżej 75% zrewidowanego szacunku).

Zadłużenie powstałe w związku z pożyczkami długoterminowymi udzielonymi przez instytucje ziemskiego kredytu długoterminowego, zostało na podstawie rozporządzenia Ministrów Skarbu i Sprawiedliwości z dnia 22 marca 1935 r. skonwertowane na dodatkowe pożyczki w listach zastawnych przy zapewnieniu pierwszeństwa hipotecznego, wreszcie, jeśli chodzi o zadłużenie długoterminowe wobec Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej zostało ono na podstawie rozporządzenia z dnia 24. X. 1934 o obniżeniu zadłużenia gospodarstw rolnych z tytułu należności Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej rozłożone do lat 30, względnie w pewnych wypadkach do lat 56. Z powyższego wynika, że ustawodawca różnie potraktował poszczególne długi w zależności od rodzaju wierzyciela. Obniżka oprocentowania przedstawia się: w stosunku do zadłużenia prywatnego obowiązuje stopa procentowa w wysokości od 3 do 4½%, w stosunku do zadłużenia skonwertowanego przez Bank Akceptacyjny od 4½—6%; zadłużenie skonwertowane dodatkowo na kredyt długoterminowy w instytucjach ziemskiego kredytu długoterminowego oprocentowane jest w wysokości 4½% w stosunku rocznym. Zaległe raty na rzecz Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej wymienione w art. 2 pkt. 1) ustawy z dnia 9 marca 1932. (Dz. U. R. P. nr 40, poz. 364

z r. 1934) zostały rozterminowane na 30-letnie raty bez oprocentowania, należności skonwertowane do lat 56 oprocentowane zostały maksymalnie w wysokości $4\frac{1}{2}\%$ w stosunku rocznym.

Przechodzimy wreszcie do omówienia tych środków prawnych, które umożliwiają redukcję zadłużenia. Eliminując narazie z naszych wywodów rozdział VII dekretu z dnia 24. X. 1934 o konwersji i uporządkowaniu długów rolniczych, mamy w ustawodawstwie następujące środki prawne umożliwiające redukcję pewnej kategorii zadłużenia rolniczego prywatnego, powstałego przed dniem 1 lipca 1932:

1. przedterminowa spłata gotowizną na warunkach takich, że każda zapłata umarza 200%. (dotyczy tylko posiadaczy gospodarstw grupy A).
2. zapłata papierami wartościowymi, z tym, że wierzyciel obowiązany jest je przyjąć po kursie nominalnym,
3. możliwość obniżenia zadłużenia przez urząd rozjemczy w wypadkach, gdy wierzyciel pobierał w gotowiznie przez włączenie do kapitału, lub w innej postaci korzyści majątkowe tytułem procentu lub w innej formie w stosunku wyższym niż prawem dozwolone,
4. możliwość obniżenia zadłużenia przez urząd rozjemczy, o ile koszty sądowe, egzekucyjne i adwokackie, poniesione przez wierzyciela przewyższają łącznie 20% sumy zasądzonej tytułem kapitału i odsetek,
5. możliwość obniżenia zadłużenia z tytułu działów rodzinnych i spadkowych stosownie do zmienionych warunków ekonomicznych, o ile wysokość spłat została ustalona w okresie od dn. 28 kwietnia 1924 r. do dn. 1 lipca 1932 r.,
6. możliwość obniżenia przez urząd rozjemczy długów z tytułu reszty ceny kupna nieruchomości ziemskich, jeżeli czynność prawna, ustalająca cenę sprzedaży została dokonana w okresie od dnia 28 kwietnia 1924 do dnia 1 lipca 1932 r.,
7. możliwość zmniejszenia tenuty dzierżawnej.

Krótkoterminowe zadłużenie rolnictwa w kredycie zorganizowanym mogłoby ulec obniżeniu jedynie w tym wypadku, gdyby Minister Skarbu wykorzystał swoje upraw-

nienia przewidziane w artykule 16 rozporządzenia z dnia 24. X. 1934 r. o konwersji i uporządkowaniu długów rolniczych i wydał rozporządzenie o oznaczeniu papierów wartościowych, którymi spłacać będzie można zadłużenie wobec instytucji wymienionych w art. 6 cytowanego wyżej rozporządzenia, a więc również i instytucji t. zw. kredytu zorganizowanego. Gdyby to rozporządzenie określało w analogiczny sposób, jak to jest przy zadłużeniu prywatnym warunki spłaty papierami wartościowymi zadłużenia w instytucjach kredytu zorganizowanego, mogłoby to w pewnym stopniu doprowadzić do redukcji zadłużenia. Dotychczas jednakże Min. Skarbu nie wykorzystał swych uprawnień przewidzianych cyt. wyż. art. 16. Poważną redukcję kapitału dłużnego przewiduje rozporządzenie z dnia 24. X. 1934 o obniżeniu zadłużenia gospodarstw rolnych z tytułu należności Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej (Dz. U. R. P. nr 94, poz. 842). Ze względu na dość skomplikowany system umorzeń trudno jest na tym miejscu przedstawiać szczegóły i zasady tej redukcji, wystarczy wspomnieć, że umorzeniu uległy kwoty b. poważne, jak się to zresztą później cyfrowo wykaże. Dla całości obrazu trzeba jeszcze wspomnieć o rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 23 maja 1935 r. o ulgach dla dłużników Skarbu Państwa i instytucji prawa publicznego z tytułu należności publiczno-prawnych, mających charakter długów rolniczych (Dz. U. R. P. nr 41, poz. 278). Rozporządzenie to, aczkolwiek zawierało duże możliwości przeprowadzenia redukcji kapitału, jednakże w praktyce nie odegrało poważniejszej roli i w minimalnym stopniu przyczyniło się do oddłużenia rolnictwa.

Rozdział VII rozporządzenia z dnia 24. X. 1934 o konwersji i uporządkowaniu długów rolniczych przewiduje specjalne postępowanie układowe i likwidacyjne dla gospodarstw grupy B i C, grupa A gospodarstw nie może korzystać z przepisów rozdziału VII. Postępowanie układowe obejmuje wszystkie długi posiadacza gospodarstwa z tym, że

1. projekt układu nie może zawierać żadnych postanowień w stosunku do jakichkolwiek należności instytucji kredytu długoterminowego,

2. bez zgody wierzycieli nie może nastąpić obniżenie wszelkich należności publiczno-prawnych, należności z tytułu umowy o pracę, należności kapitałowych pochodzących z przerachowania na podstawie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 maja 1924 r. o przerachowaniu zobowiązań prywatno-prawnych (Dz. U. R. U. nr 30, poz. 213 z 1925 r.).

Projekt układu może przewidywać m. i. zmniejszenie sumy długu i jego oprocentowania. Układ dochodzi do skutku na mocy uchwały, powziętej większością $\frac{3}{5}$ oddanych głosów, jeżeli wypowie się za nim conajmniej $\frac{1}{3}$ obecnych wierzycieli. Jeżeli w terminie wyznaczonym do zawarcia układu w postępowaniu układowym, układ nie został zawarty, jeżeli układ nie został zatwierdzony, wreszcie, jeżeli układ został unieważniony, — następuje przymusowa likwidacja gospodarstwa przez sprzedaż nieruchomości. Jak wynika z powyższego, jest to więc postępowanie ściśle układowe, a nie arbitrażowe. Dotychczasowa praktyka nie wykazała, aby zastosowanie przepisów rozdziału VII dało efekty oddłużeniowe. Rolnicy niechętnie korzystają z postępowania układowego, ponieważ nie wiadomo czy układ dojdzie do skutku, czy też nie grozi w razie nie dojścia przymusowa likwidacja. Powoduje to, że stosunkowo mało wpływa wniosków do wojewódzkich urzędów rozjemczych o przeprowadzenie postępowania układowego. Ponieważ postępowanie układowe dostępne jest dla gospodarstw grupy B i C, więc przeważająca ilością liczba gospodarstw grupy A jest w ogóle wyłączona z pod możliwości zredukowania swego zadłużenia na drodze postępowania układowego.

Takby w skrócie wyglądały środki prawne w ustawodawstwie finansowo-rolnym stwarzające możliwości redukcji zadłużenia. Charakteryzując je ogólnie, należy stwierdzić, że ustawodawca polski nie poszedł po linii generalnej redukcji, zastosował w ograniczonej mierze system redukcji indywidualnej.

Z dalszych cech charakterystycznych dla naszego ustawodawstwa finansowo-rolnego należy podnieść: podział gospodarstw na trzy grupy w zależności od wielkości obszaru

i uzależnienie wykorzystania przez gospodarstwa średnie i większe pewnych ulg od stopnia ich zadłużenia, uprzywilejowanie poważnej grupy wierzycieli (art. 6 rozporządzenia z dnia 24. X. 1934 r. o konwersji i uporządkowaniu długów rolniczych). Ustawodawca nasz był bardzo ostrożny i niezdecydowany w wyborze środków prawnych mających na celu likwidację zagadnień długów. Ten brak decyzji spowodował, że ustawodawstwo finansowo-rolne ma charakter wybitnie antyegzekucyjny, a nie oddłużeniowy.

W świetle omówionego wyżej materiału prawnego sądzimy, że nie wymaga bliższego uzasadnienia teza: ustawodawca polski w porównaniu z ustawodawcą Niemiec, Rumunii, Węgier stosunkowo w najmniejszym stopniu wykorzystał zasadę nieprzewidywalności, przyznając dłużnikom-rolnikom najmniejsze ulgi, aczkolwiek w obowiązującym ustawodawstwie cywilnym powszechnym (Kodeks Zobowiązań) miał precedens.

Rozdział III.

DOTYCHCZASOWE PRÓBY USTALENIA ZADŁUŻENIA GOSPODARSTW WOJ. POMORSKIEGO

W czasie obrad, poprzedzających wydanie t. zw. październikowych dekretów oddłużeniowych, organizacje rolnicze wysuwały postulat przymusowej rejestracji długów, który jednakże nie został zrealizowany. Stąd też brak nam dotychczas jakichkolwiek ścisłych danych, któreby pozwoliły określić zadłużenie gospodarstw rolnych, — są tylko podejmowane pewne próby mające na celu ustalenie wysokości tego zadłużenia. W szczególności podejmuje je Wydział Ekonomiki Rolnej Drobnych Gospodarstw Wiejskich Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach. Wyniki tych badań publikuje p. A. St. Broda. Jeśli chodzi o gospodarstwa położone na terenie wojew. pomorskiego, to w pracy zbiorowej zatytułowanej „Osadnictwo Polskie na Pomorzu¹⁾ znajdujemy jego pracę p. t.

¹⁾ Osadnictwo Polskie na Pomorzu, Wydawnictwo Instytutu Bałtyckiego, Toruń, 1935.

„Zadłużenie gospodarstw na Pomorzu w latach 1931—1933 w świetle ankiety“. Wydział Ekonomiki Drobnych Gospodarstw rozesłał ankietę do 150 gospodarstw (w tem 100 do „rachunkowiczów“ Wydziału Ekonomiki Rolnej i 50 do korespondentów Głównego Urzędu Statystycznego), odpowiedzi nadeszło 88. Na ogólną ilość nadesłanych odpowiedzi 13% odpowiedzi pochodziły od gospodarstw niezadłużonych zupełnie, reszta posiadała większe lub mniejsze zadłużenie. Autor rozprawy podzielił gospodarstwa na dwie zasadnicze grupy: gospodarstwa zdawna osiadłe, gospodarstwa osadnicze. Zanim streścimy po krótku wyniki cyfrowe p. Brody, przytoczymy jeden jego ważny wniosek: okazało się, że gospodarstwa prowadzące rachunkowość dla Wydziału Ekonomiki Drobnych Gospodarstw były stosunkowo mało zadłużone (są to niewątpliwie gospodarstwa dobrze zorganizowane), natomiast gospodarstwa, których posiadacze są korespondentami Gł. U. S. są zadłużone średnio o zł. 192 na ha więcej od pierwszych. Średnie zadłużenie gospodarstw zdawna osiadłych wynosiło w r. 1933 na 1 ha zł. 316, gospodarstw osadniczych 1103 zł. W gospodarstwach zdawna osiadłych zadłużenie w ciągu 1931—1933 spadło na 1 ha o 31%, w gospodarstwach osadniczych o 8,24%, głównie na skutek skreśleń części zadłużenia w Państwowym Banku Rolnym. Należy jeszcze dodać, że p. Broda swoje obliczenia zadłużenia gospodarstw osadniczych w roku 1933 oparł na odpowiedziach pochodzących z 13 gospodarstw.

„Wnioski wynikające z załączonych zestawień nie mogą być, rzecz prosta, bez zastrzeżeń uogólniane na cały zespół gospodarstw Pomorza, przy tak małej bowiem liczebności zachodzi duże niebezpieczeństwo błędów z przypadku“. Takim komentarzem zaopatrzył p. Broda swoje obliczenia.

Pomijamy omówienie innych publikacji p. Brody na temat zadłużenia gospodarstw. Nie wyodrębniają one woj. pomorskiego, — ale traktują łącznie 3 województwa zachodnie.

ROZDZIAŁ IV.

CHARAKTERYSTYKA MATERIAŁU.

W dniu 19 grudnia 1936 r. Pomorskie Towarzystwo Rolnicze rozesłało do 16 sekretariatów powiatowych kwestionariusze o treści niżej podanej, które w ilości c. 10.000 dotarły w terenie do członków organizacji.

POMORSKIE TOWARZYSTWO ROLNICZE

Uwaga! Tylko dla celów obrony rolnictwa.

Obliczając zadłużenie na 1 lipca 1932 lub 1 lipca 1936 należy zawsze doliczać do sumy kapitału zaległe odsetki w tych wypadkach, gdy wysokość zaległości jest znana. Przy długach wyrażonych w walutach obcych należy dług podać w złotych po przeliczeniu waluty obcej według kursu bieżącego, przy długach w towarze w przeliczeniu po kursie dnia.

KWESTIONARIUSZ

I.

1. Powiat
2. Ogólny obszar gospodarstwa w morgach magd.
w tym: a) roli, łąk, ogrodu, pastwisk b) lasów
c) nieużytków
3. Która klasa przeważa: według starej bonitacji
lub według nowej

II.

Zadłużenie na dzień 1 lipca 1932 r.

1. W bankach prywatnych (np. Bank Ludowy, K. K. O., Bank Związku itp.) zł
2. W Banku Rolnym, Banku Gospodarstwa Krajowego, Banku Polskim zł
3. U osób prywatnych:
a) z działów rodzinnych zł

b) u innych osób (kucpów, sąsiadów, krew nych itd.)	zł
4. W Poznańskim Ziemstwie Kredytowym, względnie b. pruskich Landschaftach (ogół- na suma długu)	zł
5. Wszelkie inne zadłużenie	zł
	<u>Razem zł</u>

III.

Wykorzystanie ustawodawstwa oddłużeniowego.

1. Na jaką sumę ogółem zawarto układy kon- wersyjne przez Bank Akceptacyjny	zł
2. O jaką sumę urząd rozjemczy obniżył re- szte ceny kupna	zł
3. O jaką sumę urząd rozjemczy obniżył go- tówkowe spłaty rodzinne	zł
4. Ile zyskano, spłacając wierzyciela przed- terminowo na warunkach 100 zł gotówką umarza 150,— złotych długu ¹⁾	zł
5. Ile zyskano spłacając wierzyciela papie- rami wartościowymi	zł
6. O jaką sumę zmniejszono długi innym sposobem, niż te, które wymieniono w pun- ktach 2—5	zł

IV.

Zadłużenie na dzień 1 lipca 1936 r.

1. W bankach prywatnych (np. Bank Ludo- wy, K. K. O., Bank Związku itp.)	zł
2. W Banku Rolnym, Banku Gospodarstwa Krajowego, Banku Polskim	zł
3. U osób prywatnych:	
a) z działów rodzinnych	zł
b) u innych osób (kucpów, sąsiadów, krew- nych i t. d.)	zł

¹⁾ W chwili rozesłania kwestionariuszy spłacali rolnicy na warunkach 100 za 150.

4. W Poznańskim Ziemstwie Kredytowym
względnie b. pruskich Landschaftach (ogół-
na suma długu) zł
5. Wszelkie inne zadłużenie zł
- Razem zł

Zadłużenie na dzień 1 lipca 1932 zł

Zadłużenie na dzień 1 lipca 1936 zł

Wzrost zadłużenia o sumę zł

Zmniejszenie zadłużenia o sumę zł

- A. Zadłużenie z tytułu zyr i gwarancyj za
spółdzielnie rolnicze, ogółem zł
- B. Zadłużenie w podatkach, ubezpieczeniach
społecznych, daninach i innych świadcze-
niach publicznych na dzień 1 lipca 1936 r. zł
- C. Zadłużenie z tytułu robocizny na dzień
1 lipca 1936 r. zł
- D. Nie należy kwestionariusza podpisywać
imieniem i nazwiskiem.

Gospodarstwo prywatne - osadnicze
(niepotrzebne przekreślić).

Pomorskie Towarzystwo Rolnicze rozesłało kwestiona-
riusze, jak to wspomnieliśmy, do sekretariatów Towarzystw
Rolniczych Powiatowych, następnie sekretariaty rozesłały
je w odpowiedniej ilości do prezesów kółek rolniczych, którzy
mieli polecenie rozdać je pośród członków obecnych na naj-
bliższym zebraniu kółka rolniczego. Termin zwrotu ankiety
zakreślony był na dzień 1 kwietnia 1937 r.

Na dzień 1 kwietnia 1937 r. wpłynęło do centrali Pomor-
skiego Towarzystwa Rolniczego w Toruniu 3093 kwestio-
nariuszy.

Wyłania się pytanie, dlaczego otrzymano tylko 3093
kwestionariuszy? W dniu 14 lipca 1937 Pomorskie Towarzy-
stwo Rolnicze rozesłało specjalną ankietę do sekretariatów
powiatowych, mającą na celu ustalenie przyczyn. Najczęstsze
argumenty przytaczane w odpowiedzi na wspomnianą osta-

tnio ankietę są następujące: sekretariaty powiatowe rozesłały do prezesów kółek kwestionariusze, które oni mieli zalecone rozdać na zebraniu kółka. Frekwencja członków na zebraniach kółka jest różna, czasami jest znaczna, czasami z różnych przyczyn (niepogoda, zajęcia przy gospodarstwie itp.) jest stosunkowo bardzo słaba. Uwzględnić należy i to, że jest cały szereg kółek w reorganizacji, które w tym czasie w ogóle zebrań nie odbywały, aczkolwiek kwestionariusze zostały w odpowiedniej ilości przez centralę P. T. R. wysłane, a nie zostały prezesom odnośnych kółek doręczone. Zresztą i ci prezesi, którzy otrzymali kwestionariusze niezawsze je rozdali swym członkom. Odbywały się bowiem w tym czasie wybory władz w kółkach, co z konieczności wpłynęło ujemnie na załatwienie innych spraw, a m. in. i ankiety. Należy więc przyjąć, że przypuszczalnie ca 10.000 członków otrzymało faktycznie kwestionariusze do wypełnienia. Z pośród tych ca 10.000 członków Pomorskiego Towarzystwa Rolniczego, którzy dostali kwestionariusze część nie wypełniła ich dlatego, że poprośtu nie umiała. Sekretarze powiatowi podkreślają specjalnie, że cały szereg rolników napotykał na trudności przy samodzielnym wypełnianiu kwestionariusza, przy okazji będąc w mieście powiatowym przychodzili oni do sekretarzy, prosząc o pomoc. Byli to oczywiście gorliwsi członkowie kółka rolniczego, część nie zadała sobie tego trudu i nie nadesłała odpowiedzi. Z dalszych przyczyn, które wymieniają sekretarze powiatowi należy podnieść to, że rolnicy pomimo anonimowości ankiety obawiali się ją wypełniać, aby nie podkopać swoich stosunków kredytowych, a ponadto niejedni sądzili, że będzie to miało związek z wymiarem podatku przez urzędy skarbowe, inni znów podnoszą, że rolnicy w ogóle bardzo niechętnie odnoszą się do wszelkiego rodzaju ankiet statystycznych.

Szacunkowo możnaby przyjąć, że te wszystkie przyczyny, które wyżej wymieniono (frekwencja członków na kółkach, nie wszystkie kółka miały zebrania, okres wyborów władz, nieumiejętność wypełnienia ankiety, nieufność, niechęć do wypełnienia statystyk) spowodowały, że ca 10.000

kwestionariuszy w ogóle dotarło do rolników, z tego 3093, t. j. 30,09% nadesłali odpowiedź, reszta odpowiedzi nie nadesłała.

Podział otrzymanych kwestionariuszy według powiatów.

L. p.	P o w i a t	Ogółem	Otrzymano kwestionariuszy		
			Zakwalifik. jako prawid- wypełnione	Zakwalifik. jako nie- prawidłowo wypełnione	Stosunek % kwestionar. prawidł. wypeł do nadesłanych
1	Brodnica	180	141	38	78,33
2	Chełmno	203	149	54	73,39
3	Chojnice	209	166	43	79,42
4	Działdowo	114	92	22	80,70
5	Grudziądz	162	117	45	72,22
6	Kartuzy	345	276	69	80,00
7	Kościerzyna	283	219	64	77,38
8	Lubawa	212	145	67	68,39
9	Morski	340	288	52	84,71
10	Sępólno	119	95	24	79,83
11	Starogard	141	106	35	75,17
12	Świecie	169	128	41	75,73
13	Tczew	181	157	24	86,74
14	Toruń	158	121	37	76,58
15	Toruń	160	120	40	75,00
16	Wąbrzeźno	117	72	45	61,54
Razem:		3.093	2.392	701	77,33%

Wylania się pytanie pierwsze: dlaczego zakwalifikowano jako nieprawidłowo wypełnione 701 kwestionariuszy na ogólną ilość odpowiedzi 3093. Stosunkowo najwięcej kwestionariuszy było źle wypełnionych z tego powodu, że posiadacze gospodarstw osadniczych nie wiedzieli ile wynosi ich skapitalizowana renta z tytułu nabycia osady i podawali albo wysokość jednej raty, albo też sumę zaległości. Ponieważ tego rodzaju odpowiedzi nie podawały istotnego zadłużenia, więc je zdyskwalifikowano. Odpowiedzi te pochodziły głównie od posiadaczy gospodarstw osadniczych t. zw. grupy poniemieckiej. W przeciwieństwie do osadników grupy parcelacyjnej poniemieckiej, — osadnicy t. zw. grupy parcelacyjnej

polskiej podawali wysokość swego globalnego zadłużenia wobec Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej (admin. przez Państwowy Bank Rolny). Stąd też jeśli chodzi o naszą ankietę to w odpowiedziach zakwalifikowanych jako prawidłowo wypełnione, a pochodzących od gospodarstw osadniczych przeważają odpowiedzi pochodzące od posiadaczy gospodarstw grupy osadniczej polskiej. Kiedy będziemy analizować zadłużenie osadników, — to trzeba pamiętać, że wchodzić będzie w rachubę głównie zadłużenie osadników grupy parcelacyjnej polskiej. Wprawdzie operować będziemy średnią wyprowadzoną z sumy gospodarstw osadniczych obu kategorii, — jednakże jeden ze składników tejże sumy t. j. gospodarstwa grupy osadniczej ponemieckiej zadłużone mniej, są słabiej reprezentowane w niniejszej zbiorowości.

Z dalszych przyczyn, które miały wpływ na zdyskwalifikowanie kwestionariuszy należy wymienić: odpowiedziała pewna ilość osadników grupy parcelacyjnej polskiej, którzy nabyli osady po dniu 1 lipca 1932, nie podali więc zadłużenia na dzień 1 lipca 1932, gdyż w tym czasie jeszcze nie gospodarzyli na warsztacie, — część rolników podawała niektóre swoje długi w markach niem. Ponieważ trudno było waloryzować te długi na złote polskie, — całe kwestionariusze zdyskwalifikowano. Stosunkowo wielu rolników nie dbało o to, aby wypełnić wszystkie punkty kwestionariusza i dać odpowiedź na wszystkie pytania. Najczęstszy błąd w tym względzie to niepodawanie obszaru gospodarstwa. Jakikolwiek brak powodował dyskwalifikację. W wyniku powyższego uznano 22,67% odpowiedzi jako nienadających się do opracowania.

Po przeprowadzeniu klasyfikacji otrzymanych kwestionariuszy wyłonił się problem czy przypadkiem nie nadeszły odpowiedzi przeważnie od tych rolników, którzy są wysoko zadłużeni. W szczególności mogło to dotyczyć posiadaczy t. zw. gospodarstw prywatnych, pośród których nie brak rolników niezadłużonych. Posiadacze gospodarstw osadniczych są z reguły zadłużeni wobec Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej. Chcąc zbadać ten tak niezmiernie intere-

sujący problem, a dla wyników ankiety mający kapitalne znaczenie, przeprowadzono następujące obliczenie: ustalono ile wynosi średnie zadłużenie gospodarstw danej grupy w badanym powiecie, następnie ile jest gospodarstw zadłużonych poniżej tej średniej, poniżej połowy tej średniej, wreszcie ile gospodarstw w ogóle nie ma długów. Obliczenia te były przeprowadzone w stosunku do kwestionariuszy zaklasyfikowanych jako nadające się do opracowania i są o tyle nie ścisłe, że pewien odsetek rolników w ogóle nie mających długów odpowiedział na ankietę, i odpowiedzi te musiały być zdyskwalifikowane. Dyskwalifikacja nastąpiła głównie dla tego, że rolnicy nie podali obszaru gospodarstwa, sądząc, że widocznie nie jest to potrzebne, skoro, w ogóle długów nie posiadają. Wspomniane obliczenia dały ten wynik, że objętych badaniami jest 2,66% gospodarstw o obszarze do 50 ha nie mających wogóle zadłużenia i 0,52% gospodarstw o obszarze powyżej 50 ha, następnie 60,22% gospodarstw do 50 ha ma zadłużenie poniżej średniej, a w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha odsetek ten dochodzi do 63,02%, poniżej połowy średniej mamy gospodarstw do 50 ha 28,61%, a gospodarstw powyżej 50 ha 35,94%. Z powyższego wynika, że jest objęta ankietą stosunkowo duża ilość gospodarstw średnio zadłużonych, są także gospodarstwa wogóle nie zadłużone. Dowodzi to, że odpowiedzieli na ankietę rolnicy o różnym stopniu nasilenia ich zadłużenia, nie może być mowy o odpowiedziach naświetlających jednostronnie problem zadłużenia gospodarstw.

Wszystkie kwestionariusze zakwalifikowane jako prawidłowo wypełnione podzielić można na dwie grupy: pochodzące od posiadaczy gospodarstw do 50 ha i powyżej 50 ha. Odpowiedzi pochodzących od posiadaczy gospodarstw powyżej 50 ha nadeszło 192. Pośród tych 192 odpowiedzi było zaledwie 3 pochodzących od posiadaczy gospodarstw o obszarze powyżej 500 ha. Możemy więc przyjąć, że mamy objętą ankietą gospodarstwa małe włościańskie i gospodarstwa średnie, gospodarstw w całym tego słowa znaczeniu wielkorośnych niema.

Gospodarstwa prywatne według grup i wysokości średniego zadłużenia i gospodarstwa niezadłużone.

Grupy gospodarstw	Ilość gospodarstw objętych ankietą	Gospodarstwa zadłużone powyżej średniego zadłużenia w danej grupie gospodarstw		Gospodarstwa zadłużone poniżej średniego zadłużenia w danej grupie gospodarstw		Gospod. zadłużone poniżej połowy śred. zadłużenia w danej grupie gospodarstw		[Gospodarstwa niezadłużone]	
		Ilość	%	Ilość	%	Ilość	%	Ilość	%
do 5 ha . . .	135	12	8,89	79	58,52	37	27,41	7	5,18
5—10 ha . . .	262	10	3,82	160	61,07	83	31,63	9	3,43
10—20 ha .	443	50	11,29	235	53,82	119	26,86	9	2,03
20—50 ha . .	359	30	8,36	218	60,72	104	28,97	7	1,95
średnie gosp. do 50 ha . .	1199	102	8,51	722	60,22	343	28,61	32	2,66
średnie gosp. powyż. 50 ha	192	1	0,52	121	63,02	69	35,94	1	0,52

Powyższe ma jeszcze pewne znaczenie z punktu widzenia jednolitości badanego materiału. Analizujemy przecież zadłużenie gospodarstw w ciągu 4 lat. Zadłużenie to podlegało zmianom także na skutek działania ustawodawstwa finansowo-rolnego. Jak wiadomo ustawodawstwo finansowo-rolne działało różnie w zależności od wielkości gospodarstw. Na terenie woj. pomorskiego rozp. Ministrów Skarbu oraz Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 14. XII. 1934 (Dz. U. R. P. nr. 110 poz. 983) wszystkie gospodarstwa o obszarze do 75 ha zostały zaliczone do grupy „A“, a gospodarstwa o obszarze 75—750 ha zostały zaliczone do grupy „B“ rolników. Gospodarstwa grupy A i B korzystają z bardzo podobnych środków prawnych, zawartych w ustawodawstwie oddłużeniowym. Pośród 3 odpowiedzi, pochodzących od posiadaczy gospodarstw powyżej 500 ha zaledwie jedna pochodziła od posiadacza gospodarstw powyżej 750 ha (obszar wynosił 1050 ha), — możemy więc przyjąć, że głównie mamy do czynienia z odpowiedziami pochodzącymi od rolników, należących do grupy „A“ i „B“ w rozumieniu ustaw oddłużeniowych. Mamy więc do czynienia z materiałem stosunkowo jednolitym.

To był podział z uwagi na wielkość gospodarstw.

Przeprowadziliśmy jeszcze jeden podział pod kątem widzenia rodzaju gospodarstw. Wyodrębniliśmy więc t. zw. gospodarstwa prywatne i t. zw. gospodarstwa osadnicze. Gospodarstw prywatnych mamy 1199, t. j. 54,50% wszystkich zakwalifikowanych do opracowania kwestionariuszy, gospodarstw osadniczych 1001, t. j. 45,50%.

Jeśli chodzi o treść samego kwestionariusza, to należy zauważyć: układana ona była pod tym kątem, by była jaknajbardziej zrozumiała dla rolnika. Zanim ankietę rozesłano, poczyniono próby w terenie. Pomimo tego okazało się, że rolnicy mieli trudności z wypełnianiem kwestionariuszy. Chcąc jaknajbardziej zrozumiałym uczynić kwestionariusz porobiono koncesje na rzecz jego treści. W szczególności wypada zaznaczyć, że potraktowano zadłużenie w Banku Polskim, jako zadłużenie w bankach państwowych, aczkolwiek Bank Polski nie jest bankiem państwowym. Miało to na celu skrócenie treści kwestionariusza, a z drugiej strony brało się pod uwagę panującą pośród rolnictwa opinię o tem, że Bank Polski jest bankiem państwowym. Omyłka ta, świadomie uczyniona nie ma jednakże większego znaczenia. Rolnictwo w minimalnym stopniu jest bezpośrednio zadłużone w Banku Polskim. Co najwyżej może tu wchodzić w rachubę zadłużenie gospodarstw większych, — a tych mamy objętych ankietą stosunkowo małą ilość.

Dwa pytania zawarte w kwestionariuszu pominęliśmy przy opracowywaniu. Chodzi tu o pytanie 3 części I i pytanie A umieszczone na końcu kwestionariusza. Uwzględnianie bonitacji gleby musiałoby z konieczności bardzo znacznie rozszerzyć naszą analizę. Zamiast brać pod uwagę bonitację glebą każdego gospodarstwa wzięliśmy pod uwagę bonitację gleby dla powiatów i podzieliliśmy te powiaty na trzy zasadnicze rejony: gleba dobra, gleba średnia, gleba zła.

Analiza zadłużenia z tytułu żyr i gwarancji nie dałaby żadnego pozytywnego rezultatu. Zadłużenie z tytułu żyr i gwarancji za spółdzielnie rolnicze jest zadłużeniem wielokrotnem. Z tego samego tytułu jest bowiem odpowiedzial-

nych cały szereg rolników¹⁾. Nie można więc zbadać za jaką kwotę efektywnie odpowiada dany rolnik. Co najwyżej możnaby z ankiety wysnuwać wnioski o częstotliwości występowania żyr i gwarancji pośród rolnictwa pomorskiego. Problem ten jako niezwiązany ściśle z naszym tematem wyłączyliśmy jednak, aby nie zaciemniać obrazu całości.

Dział III ankiety zatytułowaliśmy: „Wykorzystanie ustawodawstwa oddłużeniowego“. Ostatnie pytanie tego działu brzmi: „O jaką sumę zmniejszono długi innym sposobem niż te, które wymieniono w pkt. 2—5“. Mogą w tym wypadku wchodzić w rachubę poza sposobami zmniejszenia zadłużenia przewidzianymi w ustawodawstwie oddłużeniowym także i ugody. Ugody te mają jednakże bardzo często pośredni związek z faktem obowiązywania ustawodawstwa finansowo-rolnego. Zdarza się bowiem, że strony w wyniku wszczętej rozprawy zawierają ugodę przed urzędem rozjemczym, albo też same bezpośrednio przychodzą do urzędu rozjemczego i od razu zawierają ugodę. Fakt obowiązywania ustawodawstwa oddłużeniowego miał to znaczenie, że wierzyciele stali się bardziej ustępliwi i skłonniejsi do zawierania ugód. Korzyści płynące z tego powodu zaliczyliśmy dla ułatwienia i uproszczenia na karb działania ustaw oddłużeniowych, aczkolwiek zdajemy sobie sprawę z tego, że nie zawsze jest to uzasadnione i ściśle.

Przejdźmy wreszcie do opisania metody opracowania. Za podstawę do naszych obliczeń wzięliśmy zadłużenie na 1 ha areалу. Dla porządku podajemy jednakże w tabelach niektórych zadłużenie na 1 ha użytków rolnych i leśnych, jak również podajemy dla orientacji zadłużenie na 1 gospodarstwo. Podając średnie zadłużenie podajemy zawsze t. zw. średnią ważoną.

Jeśli chodzi o podział gospodarstw to poza tym, że wyodrębniliśmy gospodarstwa prywatne i gospodarstwa osad-

¹⁾ Według obliczeń organizacji spółdzielczych i rolniczych zadłużenie z tytułu żyr i gwarancji za spółdzielnie rolnicze dosięgnie kwoty 3 milionów złotych, liczba „gwarantów“ e. 300 osób.

nicze, rozbiliśmy gospodarstwa na szereg grup według kategori wielkości, a mianowicie: do 5 ha, 5—10 ha, 10—20 ha, 20—25 ha. Ponadto obliczyliśmy średnie dla gospodarstw do 10 ha, 10—50 ha. Wyodrębnienie grupy gospodarstw do 10 ha uważaliśmy za konieczne dla tych powodów, że w warunkach pomorskich nie są to przeważnie gospodarstwa samowystarczalne, tak iż zadłużenie ich trzeba traktować odrębnie, nie zawsze ma ono charakter ściśle rolniczy. Dzięki temu podziałowi możemy śledzić jak przedstawia się zadłużenie w gospodarstwach niesamowystarczalnych, jak w gospodarstwach średnich, jak wreszcie w gospodarstwach mocnych o obszarze 20—25 ha, wreszcie jak w gospodarstwach folwarcznych powyżej 50 ha. Powyższe rozbicie może również przedstawiać pewne znaczenie z punktu widzenia przyszłej polityki parcelacyjnej. Wylania się bowiem problem, czy racjonalnym jest tworzenie gospodarstw o obszarze do 10 ha, które będą się musiały bardzo poważnie zadłużać, jak to dowodzą cyfry uzyskane drogą niniejszej ankiety.

Przy analizowaniu zadłużenia zmieniliśmy w niektórych wypadkach terminologię używaną w treści kwestionariusza, która była z konieczności dostosowana do mentalności rolnika. Zadłużenie w Ziemstwie Kredytowym względnie b. pruskich landschaftach nazwaliśmy zadłużeniem w instytucjach ziemskiego kredytu długoterminowego, zadłużenie w podatkach, ubezpieczeniach, daninach itp. nazwaliśmy zadłużeniem z tytułu należności publiczno-prawnych, zadłużenie z tytułu robocizny nazwaliśmy zadłużeniem z tytułu umowy o pracę. Powyższe zmiany nie dezorientują zresztą czytelnika.

Nie mogliśmy w całej pełni analizować zadłużenia z punktu widzenia terytorialnego, aczkolwiek kwestionariusze dały się podzielić według powiatów. Przy analizowaniu zadłużenia gospodarstw do 50 ha wzięliśmy pod uwagę zadłużenie według powiatów jedynie przy omawianiu zadłużenia na dzień 1 lipca 1936. Uważaliśmy, że zbyt nierównomiernie rozłożone są odpowiedzi z poszczególnych powiatów, aby zawsze brać pod uwagę także zadłużenie według powiatów i wycią-

gać na tej podstawie wnioski. Wnioski te w wielu wypadkach byłyby z konieczności nieścisłe. Tabele uwzględniające podział na powiaty zamieściliśmy na końcu jako załączniki. Jeśli chodzi o gospodarstwa powyżej 50 ha to wogóle nie braliśmy pod uwagę rozbitcia na powiaty. Odpowiedzi wpłynęły przecież zaledwie od 192 gospodarstw, gdyby je rozbić na 16 powiatów to dałoby to obraz, który nawet orientacyjnie nie mógłby być brany pod uwagę. Nie chcąc więc popęlić rażących nieścisłości z góry pominęliśmy rozbitcie według powiatów. Wychodziliśmy z założenia, że lepiej osiągać wyniki mniej szczegółowe ale bardziej ścisłe, niż odwrotnie.

Przystępujemy do krytyki opracowywanego materiału. Według ostatniej statystyki za rok 1931 ilość zespołów rolniczych w woj. pomorskim wynosi 133.918. Nasza ankietę obejmuje 3.093 gospodarstw z których badamy tylko 2.392. Stosunek procentowy gospodarstw objętych ankietą do zespołów rolniczych na terenie woj. pomorskiego wynosi 2,31%. Procent ten zmniejszy się do 1,79%, skoro weźmiemy pod uwagę odpowiedzi zakwalifikowane jako prawidłowo wypełnione, a więc 2.392 gospodarstwa. Ilość zespołów rolniczych o obszarze do 50 ha wynosi 126.524, ankietą objęliśmy 2.200 gospodarstw o obszarze do 50 ha, które są przedmiotem analizy. Stanowi to 1,74% ilości zespołów. Gospodarstw objętych ankietą o obszarze powyżej 50 ha mamy 192, ilość zespołów rolniczych o tej samej wielkości wynosi 5.012, — gospodarstwa tego typu stanowią więc w naszej ankiecie zaledwie 3,83%. Powyższe cyfry dowodzą jak stosunkowo nikła ilość gospodarstw objęta jest naszymi badaniami. Obszar ich wynosi zaledwie 2,14% ogólnego arealu woj. pomorskiego. Nasuwa się więc wniosek, że nie można cyfr uzyskanych drogą ankiety traktować jako dowodowych, można je jedynie traktować jako orientacyjne. Jest to zresztą los każdej ankiety, która jest przeprowadzana w stosunku do tak olbrzymiej zbiorowości. Brak poprostu środków technicznych na to aby ankietą objęła większą zbiorowość. Tam gdzie to było można kontrolowaliśmy wyniki cyfrowe uzyskane z ankiety z cy-

frami uzyskanymi z innych źródeł. Chcielibyśmy w ten sposób sprawdzić o ile nasze dane można uważać za odzwierciedlające istotny stan rzeczy. Jak to czytelnik będzie miał możność się przekonać wyniki przez nas uzyskane i wyniki uzyskane z innych źródeł są dość do siebie zbliżone. Wylania się pytanie, o ile odpowiedzi udzielane przez rolników mogły być ściśle. Czy rolnicy wypełniając kwestionariusze w roku 1937 mogli pamiętać i pamiętali zadłużenie na dzień 1 lipca 1932?

Po pierwsze trzeba wziąć pod uwagę: wielu światlejszych rolników pomorskich prowadzi albo rachunkowość uproszczoną, albo też zapiski, na podstawie których można odtworzyć zadłużenie na dzień 1 lipca 1932. Dalej, całe ustawodawstwo oddłużeniowe dotyczy długów powstałych przed 1 lipca 1932. Od czasu kiedy zaczęły się ukazywać pierwsze ustawy oddłużeniowe rolnicy byli zmuszeni badać, które ich długi powstały przed 1 lipca 1932. Stąd też niewątpliwie utrwałała się w ich pamięci data powstania zadłużenia. Oczywiście trudno jest stwierdzić, aby rolnicy mieli z matematyczną dokładnością pamiętać swoje zadłużenie na dzień 1 lipca 1932, możliwe są w tym względzie omyłki. Zachodzi pytanie jakie? Czy rolnicy podawali zadłużenie na dzień 1 lipca 1932 w sumie większej czy mniejszej niż jest w rzeczywistości? Osobiście skłonni jesteśmy przypuszczać, że przeważnie podawali oni raczej zadłużenie mniejsze niż jest w rzeczywistości. Dotyczy to oczywiście tych rolników, którzy nie dysponowali w tym względzie rachunkami czy zapiskami. Dlaczego podawali zadłużenie mniejsze? Rolnicy pamiętali przeważnie zadłużenie w kapitale, nie zawsze zdają sobie sprawę z tego ile wynoszą zaległe odsetki, koszta egzekucyjne, sądowe, adwokackie itp. Zadłużenie z tego tytułu zwykle staje się dla nich wiadome później. Powyższe stwierdzenie ma pewien wpływ na ustosunkowanie się do kształtowania się zadłużenia w okresie 1932—1936. Przy jego obliczaniu należy pamiętać o tym, że częściowo jest to zadłużenie z przed 1 lipca 1932, które następnie po dniu 1 lipca 1932 stało się dla rolnika wiadome.

Nie jest oczywiście omawiany materiał wolny od całego szeregu innych możliwych błędów i usterek, których już nie wyliczyliśmy, — a które wpłynęły na to, że całość określiliśmy wyżej jako materiał orientacyjny, a nie dowodowy.

Gospodarstwa objęte analizą według kategorii wielkości.

Wielkość gospod.	Liczba gospodarstw	%
do 5 ha	199	8,32
od 5—10 ha	445	18,60
od 10—20 ha	1 048	43,81
od 20—50 ha	508	21,24
ponad 50 ha	192	8,00
Ogółem	2 392	100

CZEŚĆ II.

ZADŁUŻENIE GOSPODARSTW PRYWATNYCH

Rozdział I.

ZADŁUŻENIE NA DZIEŃ 1 LIPCA 1936 R.

Średnie zadłużenie wszystkich gospodarstw prywatnych objętych ankietą wynosiło na dzień 1 lipca 1936 r. zł. 552,73 na 1 ha. Oczywiście odmiennie będzie się kształtować zadłużenie, jeśli weźmiemy pod uwagę poszczególne grupy gospodarstw. W gospodarstwach o obszarze do 50 ha średnie zadłużenie wynosi zł. 546,92, w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha jest ono wyższe i wynosi zł. 558,54. Rozbijając znów badane gospodarstwa na trzy grupy, otrzymamy następujący wynik: w gospodarstwach o obszarze do 10 ha zadłużenie jest najwyższe, wynosi bowiem zł. 815,81, następnie idzie zadłużenie gospodarstw powyżej 50 ha zadłużonych zł. 558,54, najmniejsze jest zadłużenie gospodarstw o obszarze 10 do 50 ha, gdyż wynosi na 1 ha tylko zł. 528,06.

Zadłużenie gospodarstw na dzień 1 lipca 1936 r. na 1 ha arealu.

(Zadłużenie gospodarstw o obszarze do 10 ha = 100).

Średnie zadłużenie gospodarstw o obszarze:					
do 10 ha	wskaźnik	10 — 50 ha	wskaźnik	powyżej 50 ha	wskaźnik
815,81	100	528,06	64,73	558,54	68,46

Analizując zadłużenie gospodarstw z punktu widzenia kategorii wierzycieli, dochodzimy do następujących wniosków: biorąc pod uwagę średnie zadłużenie wszystkich gospodarstw prywatnych, stwierdzamy, że zadłużenie u osób prywatnych gra najpoważniejszą rolę w całokształcie zadłużenia, wynosi ono bowiem 47,42% ogólnego zadłużenia. Nieco inaczej kształtować się będą cyfry, jeśli rozbijemy gospodarstwa na grupy. We wszystkich grupach gospodarstw do 50 ha zadłużenie u osób prywatnych stanowi przeważającą część ogólnego zadłużenia:

W gospodarstwach do 10 ha — 54,99%, 10 do 50 ha — 54,24%, jedynie w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha zadłużenie u osób prywatnych nie odgrywa dominującej roli, wynosi ono bowiem tylko 40,07% ogólnego zadłużenia. To, że gospodarstwa o obszarze powyżej 50 ha mają tylko 40,07% zadłużenia u osób prywatnych, zdecydowało o tym, że na pierwszy plan wysuwa się u nich zadłużenie w kredycie zorganizowanym, a więc w bankach prywatnych i państwowych, które stanowi 44,28% ogólnego zadłużenia. Po nich zaraz idą gospodarstwa o obszarze 10 do 50 ha z 31,25%, następnie gospodarstwa o obszarze do 10 ha z 30,33%. Interesującym wreszcie jest, które gospodarstwa korzystały głównie z kredytów w bankach państwowych, a które w bankach prywatnych. W tym względzie na czoło wysuwają się również gospodarstwa powyżej 50 ha, gdzie zadłużenie w bankach państwowych stanowi 20,08%, ogólnego zadłużenia w kredycie zorganizowanym, gospodarstwa o obszarze 10 do 50 ha 14,40%, gospodarstwa do 10 ha 11,78%. Mamy więc tę samą kolejność grup, co i przy ogólnym zadłużeniu w kredycie zorganizowanym. Nie świadczy to jednakże o tym, aby istotnie gospodarstwa o obszarze powyżej 50 ha korzystały w większym stopniu z funduszy państwowych. Gospodarstwa mniejsze otrzymują kredyty, pochodzące ze źródeł państwowych bardzo często nie bezpośrednio z Banku Rolnego, ale ze spółdzielni kredytowej czy kasy komunalnej, które te fundusze rozprawdzają. W ankiecie kredyty te figurują jako udzielone przez banki prywatne, — a w rzeczywistości są to fundusze państwowe.

Zadłużenie gospodarstw na dzień 1 lipca 1936 na 1 ha według grup gospodarstw i kategorii wierzycieli

Grupy gospodarstw	Ogółem zadłu-żenie	Zadłużenie u osób prywatnych		Zadłużenie w bankach państwo-wych		Zadłużenie w bankach prywatnych		Zadłużenie w inst. ziem. kred. długoter.		Zadłużenie z tytułu nal. publ.-prawnych		Zadłużenie z tytułu nal. umowy o pracę		Inne zadłużenie	
	zł	zł	‰	zł	‰	zł	‰	zł	‰	zł	‰	zł	‰	zł	‰
do 5 ha . . .	974,90	493,94	50,67	123,49	12,67	215,97	22,15	29,10	2,98	4,36	0,45	0,67	0,07	107,37	11,01
5 do 10 ha . .	656,71	339,43	59,30	71,52	10,89	98,19	14,95	20,26	3,09	4,45	0,68	0,49	0,07	72,37	11,02
średn. zadłu-ż. gosp. do 10 ha	815,81	441,68	54,99	97,51	11,78	157,08	18,55	24,68	3,04	4,40	0,56	0,58	0,07	89,87	11,01
10 do 20 ha .	542,41	288,32	53,15	88,99	16,41	79,90	14,73	17,54	3,23	2,61	0,48	0,78	0,15	64,27	11,85
20 do 50 ha .	513,71	284,16	55,32	63,62	12,38	97,45	18,97	19,56	3,81	6,23	1,21	1,64	0,32	41,05	7,99
średn. zadłu-ż. gosp. 10 - 50 ha	528,06	286,24	54,24	76,30	14,40	88,68	15,85	18,55	3,52	4,42	0,81	1,21	0,23	52,66	9,92
średn. zadłu-ż. gosp. do 50 ha	546,92	300,41	54,93	73,88	13,51	94,30	17,24	19,17	3,51	4,84	0,88	1,23	0,22	53,09	9,71
średn. zadłu-ż. gospodarstw powyżej 50 ha	558,54	223,78	40,07	112,14	20,08	135,17	24,20	20,78	3,72	12,50	2,24	2,65	0,47	51,52	9,22
średn. zadłu-ż. wszystkich gospodarstw ,	552,73	262,09	47,42	93,01	16,83	114,74	20,76	19,98	3,61	8,67	1,57	1,94	0,35	52,30	9,46

Tabela I.

ZADŁUŻENIE GOSPODARSTW NA DZIEŃ 1 LIPCA 1936 NA 1ha AREALU WEDŁUG GRUP GOSPODARSTW

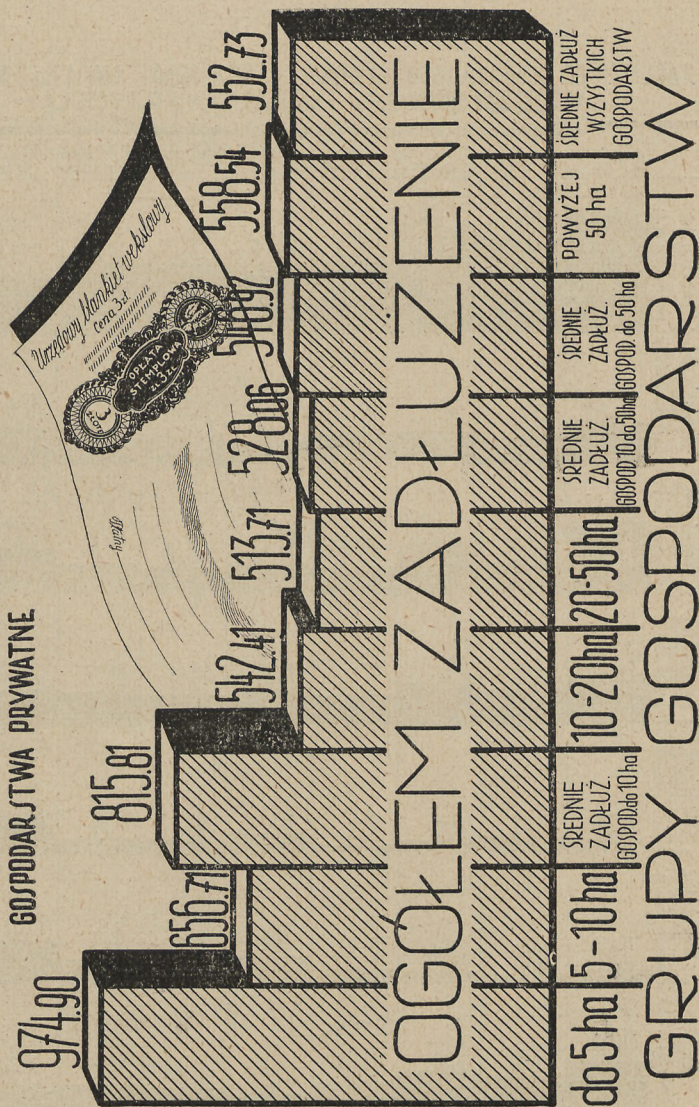

Tabela II.

ZADŁUŻENIE GOSPODARSTW NA DZIEŃ 1 LIPCA 1936r. NA 1 ha. AREAŁU
WEDŁUG GRUP GOSPODARSTW I KATEGORII WIERZYTELI —

GOSPODARSTWA PRYWATNE

	do 5 ha.	5-10 ha.	SREDNIE ZADŁUŻ. GOSPOD. do 10 ha.	10-20 ha.	20-50 ha.	SREDNIE ZADŁUŻ. GOSPOD. 10-50 ha.	SREDNIE ZADŁUŻ. GOSPOD. do 50 ha.	POWYŻEJ 50 ha.	SREDNIE ZADŁUŻ. W SZYBOKICH GOSPOD.
ZADŁUŻENIE u OSOB PRYWATNYCH	493,94 zł.	389,43 zł.	441,88 zł.	288,32 zł.	284,16 zł.	286,24 zł.	300,41 zł.	223,70 zł.	262,09 zł.
ZADŁUŻENIE w BANKACH PAŃSTWOWYCH	123,49	71,52	97,51	88,99	63,62	76,30	73,88	112,14	93,01
ZADŁUŻENIE w BANKACH PRYWATNYCH	215,97	98,19	157,08	79,90	97,45	88,68	94,30	135,17	114,74
ZADŁUŻENIE w ZIEMIOTOKACH KREŚ. — PŁUG.	29,10	20,26	24,68	17,54	19,56	18,55	19,17	20,78	19,98
ZADŁUŻENIE w KALENDARZACH PUBL. — PRAWNYCH	4,36	4,45	4,40	2,61	6,23	4,42	4,84	12,50	8,67
ZADŁUŻENIE w KALENDARZACH UMIAROWYCH	0,67	0,49	0,58	0,78	1,64	1,21	1,23	2,65	1,94
INNIE ZADŁUŻENIA	107,37	72,37	89,87	64,24	41,05	52,66	53,09	51,52	52,31

Gdyby chodziło o instytucje ziemskiego kredytu długoterminowego, to największe procentowo zadłużenie w stosunku do ogólnego zadłużenia, — mają gospodarstwa powyżej 50 ha, bo stanowi ono 3,72% ogólnego ich zadłużenia, średnie procentowo zadłużenie mają gospodarstwa o obszarze 10 do 50 ha — 3,52%, najmniejsze gospodarstwa o obszarze do 10 ha — 3,04%. Oczywiście nie mówi to nam nie jak kształtuje się zadłużenie w cyfrach bezwzględnych w wymienionych grupach gospodarstw, mówi to nam jedynie o stosunku, jaki zachodzi pomiędzy zadłużeniem ogólnym na 1 ha, a zadłużeniem w instytucjach ziemskiego kredytu długoterminowego. Jeżeli bowiem weźmiemy pod uwagę cyfry absolutne, — to okazuje się, że właśnie gospodarstwa o obszarze do 5 ha mają najwyższe zadłużenie w instytucjach ziemskiego kredytu długoterminowego bo zł. 29,10 na 1 ha.

Stosunkowo największą pozycję w ogólnym zadłużeniu stanowi zadłużenie z tytułu należności publiczno-prawnych (podatki, składki ubezpieczeniowe itp.) w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha, gdyż 2,24% ogólnego zadłużenia, najmniejszą pozycję stanowi to zadłużenie w gospodarstwach o obszarze do 10 ha — 0,56%, średnią w gospodarstwach o obszarze 10 do 50 ha — 0,84%. Analogicznie układa się kolejność grup gospodarstw przy zadłużeniu z tytułu należności umowy o pracę: gospodarstwa o obszarze powyżej 50 ha — 0,47%, gospodarstwa o obszarze do 10 ha — 0,07%, w gosp. o obszarze 10 do 50 ha — 0,23%.

Widzimy więc, że te dwie ostatnie kategorie wierzycieli tracą na swej roli w miarę zmniejszania się obszaru gospodarstw, co przy uwzględnieniu warunków produkcji w warsztatach rolnych jest rzeczą zupełnie zrozumiałą. W szczególności, jeśli chodzi o zadłużenie z tytułu umowy o pracę, to w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha jest ono wyższe m. in. dlatego, że robotnicy zatrudnieni w tych warsztatach są objęci kontraktem taryfowym i mają umówione wyższe wynagrodzenie. Robotnicy zatrudnieni w warsztatach rolnych o obszarze poniżej 50 ha nie są objęci kontraktem taryfowym. Wszelkie zadłużenie z innych tytułów

**Zadłużenie na 1 ha z tytułu należności publiczno-prawnych
i umowy o pracę, na dzień 1 lipca 1936.**

Grupy gospodarstw	Należności publiczno-prawne zł	Należności z tytułu umowy o pracę zł	Razem zł
do 5 ha	4,36	0,67	5,03
5 do 10 ha	4,45	0,49	4,94
średnie zadłużenie gospod. do 10 ha .	4,41	0,58	4,99
10 do 20 ha	2,61	0,78	3,39
20 do 50 ha	6,23	1,64	7,87
średnie zadłużenie gospod. 10-20 ha .	4,42	1,21	5,63
średnie zadłużenie gospod. do 50 ha .	4,84	1,23	6,07
średnie zadłużenie gospod. powyżej 50 ha	12,50	2,65	15,15
średnie zadłużenie wszystk. gospod. .	8,67	1,94	10,61

gra najpoważniejszą procentowo rolę w gospodarstwach do 10 ha, gdyż stanowi ono 11,01% ogólnego zadłużenia tych gospodarstw, procent ten w gospodarstwach o obszarze 10 do 50 ha maleje do 9,92%, aby w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha spaść do 9,22%.

Jak to będziemy mieli sposobność wykazać później, przypuszczalnie w rubryce „Inne zadłużenie“, mieszczą się częściowo zaległe na dzień 1 lipca 1932 należności z tytułu publiczno-prawnego, jak również z tytułu umowy o pracę, poza tym będą to głównie należności wobec spółdzielni rolniczo-handlowych, mleczarskich i t. d. Oczywiście jest rzeczą niemożliwą chociażby szacunkowe ustalenie, jaki zachodzi stosunek tych kategorii wierzycieli objętej rubryką „Inne zadłużenie“. Zdając sobie całkowicie sprawę z nieściśłości obrachunku, założywszy, że rubryka „Zadłużenie inne“ nie obejmuje wszelkiego rodzaju pretensji zwanych w ustawodawstwie uprzywilejowanymi, potraktowawszy ją tak jak się w ustawodawstwie traktuje wierzycieli prywatnych, następ-

nie zsumowawszy razem wszelkiego rodzaju zadłużenie, które w ten czy inny sposób jest przez ustawodawstwo obowiązujące chronione (zadłużenie w kredycie zorganizowanym, zadłużenie w instytucjach ziemskiego kredytu długoterminowego, zadłużenie z tytułu należności publiczno-prawnych, zadłużenie z tytułu umowy o pracę), otrzymamy następujące zestawienie:

Gospod. o obszarze do 10 ha					Gospod. o obszarze 10—50 ha				
Zadłuż. ogółem	Zadłuż. uprzywilejowane	%	Zadłuż. nieuprzywilejowane	%	Zadłuż. ogółem	Zadłuż. uprzywilejowane	%	Zadłuż. nieuprzywilejowane	%
815,81	284,26	34,84	531,55	65,16	523,06	189,17	36,32	333,90	64,18

Gospodar. o obszarze powyżej 50 ha

Zadłuż. ogółem	Zadłuż. uprzywilejowane	%	Zadłuż. nieuprzywilejowane	%
558,54	282,24	50,71	275,30	49,29

Eliminując zadłużenie z tytułu działów rodzinnych, jako posiadające specjalny charakter, otrzymamy wynik:

Gospod. o obszarze do 10 ha				Gosp. o obszarze 10—50 ha			
Zadłuż. uprzywilejowane	%	Zadłuż. nieuprzywilejowane	%	Zadłuż. uprzywilejowane	%	Zadłuż. nieuprzywilejowane	%
284,26	52,18	260,53	47,82	189,17	55,81	149,81	44,19

Gosp. o obszarze powyżej 50 ha

Zadłuż. uprzywilejowane	%	Zadłuż. nieuprzywilejowane	%
293,24	64,18	163,64	35,82

To ostatnie zestawienie tłumaczy nam niezmiernie ciekawe zjawisko. Pośród rolnictwa pomorskiego i będących ich

Tabela III.

UPRZYMIEJOM I NIEUPRZYMIEJOMANE ZADUŻENIE GOSPODARSTW NA 1 ha. NA DZIEŃ 1 LIPCA 1936 r. —

Z WYŁĄCZENIEM ZADUŻ. z TYTUŁU DZIAŁOM RODZINNYCH

GOSPODARSTWA PRZYMATNE

GOSPODARSTWA o OBZARZE do 10 ha		GOSPOD. o OBZARZE 10 — 50 ha		GOSPOD. o OBZARZE powyż. 50 ha	
ZADUŻENIE UPRZYMIEJOMANE	ZADUŻENIE NIEUPRZYMIEJOMANE	ZADUŻENIE UPRZYMIEJOMANE	ZADUŻENIE NIEUPRZYMIEJOMANE	ZADUŻENIE UPRZYMIEJOMANE	ZADUŻENIE NIEUPRZYMIEJOMANE
284,26	571,56	189,17	338,90	282,24	275,30

Z WYŁĄCZENIEM ZADUŻ. z TYTUŁU DZIAŁOM RODZINNYCH

GOSPODARSTWA o OBZARZE do 10 ha		GOSPOD. o OBZARZE 10 — 50 ha		GOSPOD. o OBZARZE powyż. 50 ha	
ZADUŻENIE UPRZYMIEJOMANE	ZADUŻENIE NIEUPRZYMIEJOMANE	ZADUŻENIE UPRZYMIEJOMANE	ZADUŻENIE NIEUPRZYMIEJOMANE	ZADUŻENIE UPRZYMIEJOMANE	ZADUŻENIE NIEUPRZYMIEJOMANE
284,26	200,53	189,17	149,61	293,24	163,64

opinii wyrazicielami — organizacji rolniczych — panował pogląd, że w całokształcie zadłużenia — zadłużenie u osób prywatnych odgrywa w woj. pomorskim stosunkowo mniej poważną rolę w porównaniu z całym zadłużeniem, które określiliśmy jako t. zw. uprzywilejowane. Stąd też wysuwano tezę, że obowiązujące ustawodawstwo oddłużeniowe przewidujące mniejsze ulgi w stosunku do zadłużenia uprzywilejowanego nie przychodzi rolnictwu pomorskiemu z poważniejszą pomocą. Jeśli weźmiemy pod uwagę zadłużenie u osób prywatnych, łącznie z działami rodzinnymi, to okaże się, że pogląd panujący wśród rolnictwa pomorskiego i jego organizacji nie jest trafny, — jeśli natomiast eliminujemy zadłużenie z tytułu działów rodzinnych, to wówczas okaże się jego słuszność. Należy jeszcze przypomnieć, że nawet po eliminacji zadłużenia z tytułu działów rodzinnych figuruje niewątpliwie w rubryce „Zadłużenie nieuprzywilejowane” pewna suma należności uprzywilejowanych, które były podane na dzień 1 lipca 1932 w rubryce „Inne zadłużenie”, a których to należności nie można było oddzielić ze względów technicznych. Gdyby to odłączenie było możliwe, to wówczas niewątpliwie suma należności nieuprzywilejowanych byłaby jeszcze niższa. Dociekając źródeł panującej wśród rolnictwa pomorskiego opinii o poważniejszej roli zadłużenia t. zw. uprzywilejowanego, wypadnie stwierdzić: zadłużenie z tytułu działów rodzinnych nie jest zwykle tak przykrem, ze względu na faktyczne możliwości egzekucji, jak wszelkie inne zadłużenie. Osoba wierzyciela ma tu niewątpliwie znaczenie. Wierzyciel z tytułu działów rodzinnych jest przeważnie dla dłużnika względniejszy, jeśli dłużnik nie reguluje zobowiązań, to w każdym razie w mniejszej ilości wypadków dochodzi do wszczęcia kroków egzekucyjnych, niż to ma miejsce przy wszelkim innym zadłużeniu, a w szczególności zadłużeniu w instytucjach kredytu zorganizowanego. Należy wreszcie podkreślić, że pomiędzy dłużnikami a wierzycielami z tytułu działów rodzinnych dochodzi często z natury rzeczy do różnego rodzaju ugód, które w konsekwencji zmniejszają ciężar obsługi tego zadłużenia. Dzięki temu więc, pomimo że rolnicy faktycznie posiadają

większość swego zadłużenia u osób prywatnych, za wyjątkiem posiadaczy gospodarstw o obszarze powyżej 50 ha, to jednakże pomimo tego odczuwają szczególnie dotkliwie ciężar reszty zadłużenia, które określiliśmy jako uprzywilejowane. Sięgając jeszcze głębiej do źródła wspomnianej opinii, należy stwierdzić: w zadłużeniu u osób prywatnych w wojew. pomorskim przeważa głównie zadłużenie z tytułu działów rodzinnych, za wyjątkiem gospodarstw o obszarze powyżej 50 ha, gdzie, biorąc pod uwagę stan na dzień 1 lipca 1936, zadłużenie to jest nieco mniejsze od reszty zadłużenia prywatnego (0,46 zł na 1 ha).

Jest to wynikiem specyficznych warunków pomorskich, gdzie nie mamy do czynienia z dzieleniem gospodarstw, lecz jedynie ze zapisywaniem spłat rodzinnych. Można suponować, że w innych województwach, gdzie niema tak głęboko zakorzenionego zwyczaju niedzielenia gospodarstw i zapisywania spłat rodzinnych, sytuacja przedstawia się odmiennie, a mianowicie w globalnej sumie zadłużenia u osób prywatnych zadłużenie z tytułu działów rodzinnych nie odgrywa tak dominującej roli. Zadłużenie u innych osób, poza zadłużeniem z tytułu działów rodzinnych było często bardzo wysoko oprocentowane¹⁾, skutkiem czego można było wykorzystać w poważnej mierze przepisy ustawodawstwa oddłużeniowego (art. 50 rozporządzenia z dnia 24. X. 1934 o konwersji i uporządkowaniu długów rolniczych, Dz. U. R. P. nr 94 poz. 841) i doprowadzić do obniżki długu.

W wojew. pomorskim, gdzie przeważa zadłużenie z tytułu działów rodzinnych, o jego wysokim oprocentowaniu — nie można mówić, a nawet przy zadłużeniu u innych osób stopa procentowa jest na Pomorzu najniższa w całej Polsce, skutkiem czego wykorzystanie odpowiednich przepisów ustawodawstwa oddłużeniowego, mogącego doprowadzić do redukcji tego typu zadłużenia było minimalne. Poważne kwoty, które zadłuża rolnictwo pomorskie w instytucjach

¹⁾ A. S. Broda: „Zadłużenie drobnych gospodarstw na Pomorzu w latach 1931—1933 w świetle ankiety“. — Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego t. XVIII. Toruń 1933. — T. Zakrzewski: „Lichwa na wsi“, Lwów 1927.

4. zw. kredytu zorganizowanego są znów w pewnym stopniu chronione przez obowiązujące ustawodawstwo, nie ma w zasadzie jeśli chodzi o rolników posiadaczy gospodarstw do 50 ha — możliwości redukcji kapitału tego długu, a nawet nie ma możliwości redukcji narosłych odsetek, które w ciągu lat zdołały utworzyć poważne kwoty, były bowiem stosunkowo wysokie¹⁾. Tak więc rolnictwo pomorskie, mając nawet poważne zadłużenie prywatne, aczkolwiek formalnie mogło, to jednakże faktycznie nie korzystało z ulgowych i specjalnie daleko idących przepisów ustawodawstwa oddłużeniowego, natomiast jeśli chodzi o zadłużenie w kredycie zorganizowanym, które specjalnie dawało się we znaki, rolnictwo pomorskie nie mogło korzystać z tych przepisów ze względów formalnych.

W tych warunkach, z braku szerszych badań, powstała opinia, że zadłużenie w kredycie zorganizowanym przeważa, faktycznie zaś przeważa siłą swej uciążliwości i niemożliwości jego redukcji, niż siłą ilości.

Wypadnie nam wreszcie zająć się zadłużeniem gospodarstw wojew. pomorskiego na dzień 1 lipca 1936 r. w poszczególnych powiatach. Możemy to uczynić jedynie w stosunku do gospodarstw o obszarze do 50 ha, gdyż gospodarstwa powyżej 50 ha nie zostały rozbite według powiatów.

Analizę terytorialną zadłużenia należy traktować z dużą ostrożnością. Różne jest nasilenie odpowiedzi z poszczególnych powiatów, co oczywiście bardzo poważnie wpływa na wyniki. 16 powiatów wojew. pomorskiego dzielimy na trzy grupy według wysokości zadłużenia: do pierwszej grupy zaliczamy powiaty posiadające globalne zadłużenie powyżej 600 zł na 1 ha areалу, do grupy drugiej zaliczamy te powiaty, których zadłużenie zamyka się w granicach 400 do 600 zł na 1 ha areалу, wreszcie do trzeciej grupy zaliczamy powiaty, w których zadłużenie sięga do 400 zł na 1 ha areалу.

¹⁾ Tadeusz Krzyżanowski w nr 1 „Życia Rolniczego“ za r. 1936 zamieścił artykuł, w którym wykazał, że przy prawem dozwolonych odsetkach 100,— zł pożyczone w II kw. 1924 urosły do kwoty 1.111,88 zł, licząc per III kw. 1936.

**Zadłużenie gospodarstw do 50 ha na dzień 1 lipca 1936
na 1 ha areалу według powiatów.**

L. p.	P o w i a t	Ilość gospo- darstw	O g ó l n e z a d ł u ż e n i e		
			Na 1 ha ogólnego obszaru zł	na 1 ha użytków rolnych i leśnych zł	na jedno gospo- darstwo zł
1	Brodnica	109	562,42	587,46	9 154,44
2	Chełmno	65	794,56	876,61	13.546,18
3	Chojnice	95	399,58	495,66	8.770,30
4	Działdowo	50	571,17	607,16	9 103,54
5	Grudziądz	37	1.080,91	1 126,81	22.724,46
6	Kartuzy	142	371,59	452,11	6 542,19
7	Kościerzyna	145	396,60	446,71	6.751,06
8	Lubawa	91	570,41	590,84	10.271,77
9	Morski	170	569,43	635,28	9.496,11
10	Sępólno	39	653,74	709,—	12 653,90
11	Starogard	55	363,70	394,87	5 952,14
12	Świecie	46	593,92	648,93	7.670,14
13	Tczew	40	852,27	917,70	14.992,75
14	Toruń	54	657,05	713,60	11.070,91
15	Tuchola	36	372,16	438,65	6.533,04
16	Wąbrzeźno	25	960,30	995,94	12.002,23

Nie jest to oczywiście podział uzasadniony przesłankami natury gospodarczej, lecz podział raczej mechaniczny.

Tego rodzaju podział da nam następujące nasilenie zadłużenia w powiatach:

Zadłużenie powyżej 600 zł	Zadłużenie od 400 do 600 zł	Zadłużenie do 400 zł
Chełmno	Brodnica	Chojnice
Grudziądz	Działdowo	Kartuzy
Sępólno	Lubawa	Kościerzyna
Tczew	Morski	Starogard
Toruń	Świecie	Tuchola
Wąbrzeźno		

Wspominaliśmy już o tym, że na Pomorzu mamy specjalne ukształtowanie pod względem gleby. Panuje miano-

wiecie wielka różnorodność, obok gleb bardzo dobrych spotyka się równocześnie gleby nieużyteczne, stąd płynie trudność potworzenia ewtl. rejonów, biorąc pod uwagę bonitację gleby. Operując materiałami podanymi przez prof. St. Nowakowskiego oraz p. B. Zaborskiego¹⁾ można z zastrzeżeniem, że popełnia się poważne niedokładności, podzielić wojew. pomorskie na trzy rejony. Rejon pierwszy o glebie dobrej: powiat grudziądzki, tczewski, chełmiński, toruński, wąbrzeski; rejon drugi o glebie średniej: powiat starogardzki, świecki, sępoliński, brodnicki, lubawski, działdowski, morski; rejon trzeci o glebie złej: powiat kartuski, kościerzynski, chojnicki, tucholski. Rejonizacja ta wykazuje pewien związek jaki zachodzi pomiędzy wysokością zadłużenia a bonitacją gleby.

W gospodarstwach leżących na terenie powiatów. posiadających przeciętnie dobrą glebę jest zadłużenie najwyższe, w gospodarstwach leżących na terenie powiatów o średniej glebie zadłużenie jest średnie, wreszcie w gospodarstwach leżących na terenie powiatów o lichej glebie zadłużenie jest najniższe. Odchylenia zachodzą jedynie w stosunku do dwóch powiatów: starogardzkiego i sępolińskiego. Powiat starogardzki ma glebę średnią, a zadłużenie najniższe, a nie średnie, powiat sępoliński ma glebę średnią, a zadłużenie najwyższe zamiast średniego. Powyższe odchylenia tłumaczyć można w sposób następujący: powiat starogardzki w zasadzie ma glebę lichą za wyjątkiem pasa leżącego w północno-wschodniej części powiatu wzdłuż biegu Wisły, który właśnie zdecydował o tym, że cały powiat zakwalifikowano do rejonu o glebie średniej a nie złej. Prawdopodobnie większość gospodarstw objętych badaniami leży w tej części powiatu, gdzie gleba jest zła, stąd też zadłużenie ich

¹⁾ Prof. Dr Stanisław Nowakowski w „Geografii Gospodarczej Polski Zachodniej“, Poznań 1929, podaje na str. 43 za prof. Krische mapę glebową województw zachodnich. Bogdan Zaborski w książce „Podatek gruntowy, gęstość zaludnienia i narodowość mieszkańców na Pomorzu“, Instytut Bałtycki, Toruń 1936, podaje mapę podatku gruntowego wojew. pomorskiego, opartego na dochodzie katastralnym, którego wysokość jest m. i. uzależniona od bonitacji gleby.

znalazło się w grupie najniższej a nie średniej. Odwrotna sytuacja zaistniała w pow. sepolińskim. Tutaj odpowiedzi napłynęły prawdopodobnie z tych części powiatu, w których gleba jest dobra, a nie średnia, jak to podano przeciętnie. Skutek był taki, że gospodarstwa te mające wysokie zadłużenie zadecydowały o tym, iż cały powiat znalazł się w grupie o najwyższym zadłużeniu. Te dwa wyjątki są więc tylko dalszym potwierdzeniem słuszności tezy postawionej wyżej. Pomijając raz jeszcze pewne możliwe niedokładności przedstawionego wyżej zestawienia, mielibyśmy więc ścisły związek pomiędzy zadłużeniem a bonitacją gleby.

Współzależność pomiędzy bonitacją gleby a wysokością zadłużenia jest w zasadzie w pełni usprawiedliwiona. Gospodarstwa posiadające dobrą glebę mają największą rentowność i największe obroty, są to gospodarstwa pełne dynamiki rozwojowej. To też skłania ich posiadaczy do tego, że są bardziej przedsiębiorczy i ruchliwi w procesach gospodarczych, w wyniku czego zaciągają oni szereg zobowiązań, mając widoki ich pokrycia z dochodów płynących z warsztatu rolnego. Te właśnie gospodarstwa w okresie wysokich cen na artykuły rolne robiły duże inwestycje i zadłużały się. Na skutek spadku cen na produkty rolne ostały się one jako najbardziej zadłużone. W gospodarstwach o lichej glebie wspomnianej wyżej dynamiki i łączącego się z nią ściśle procesu zadłużeniowego nie było, skutkiem czego znalazły się te gospodarstwa w okresie kryzysu jako globalnie najmniej zadłużone.

Tabela IV.

ZADŁUŻENIE GOSPODARSTW NA DZIEŃ 1 LIPCA 1936 NA 1 ha AREALU WEDŁUG POWIATÓW

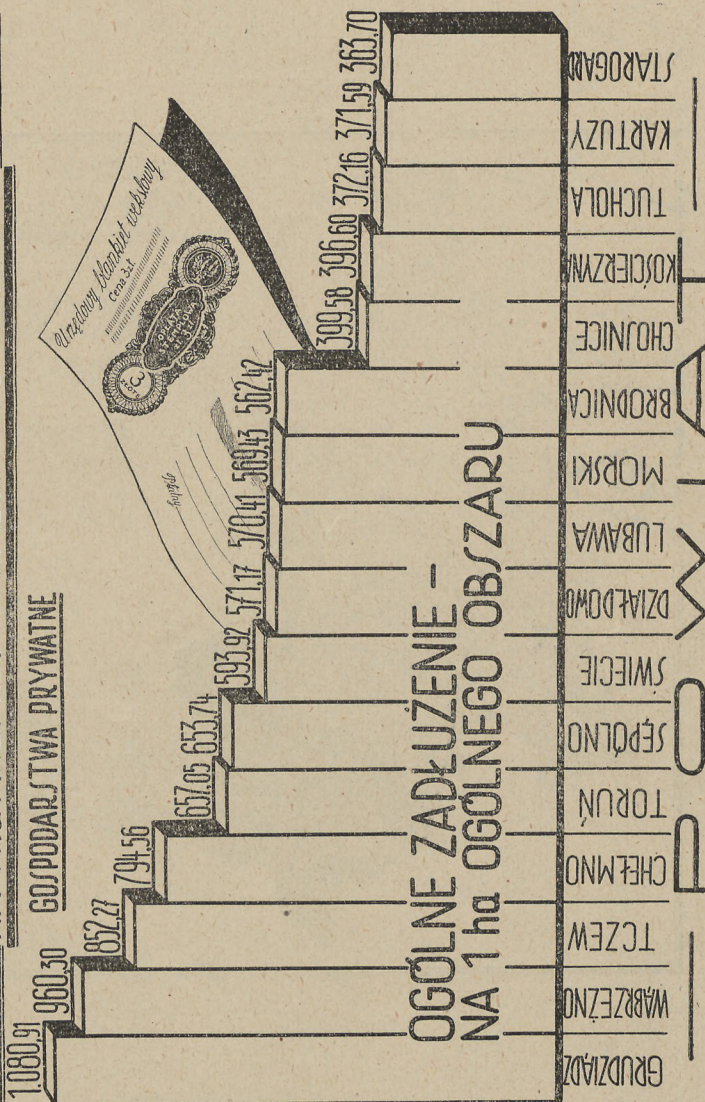

Tabela V.

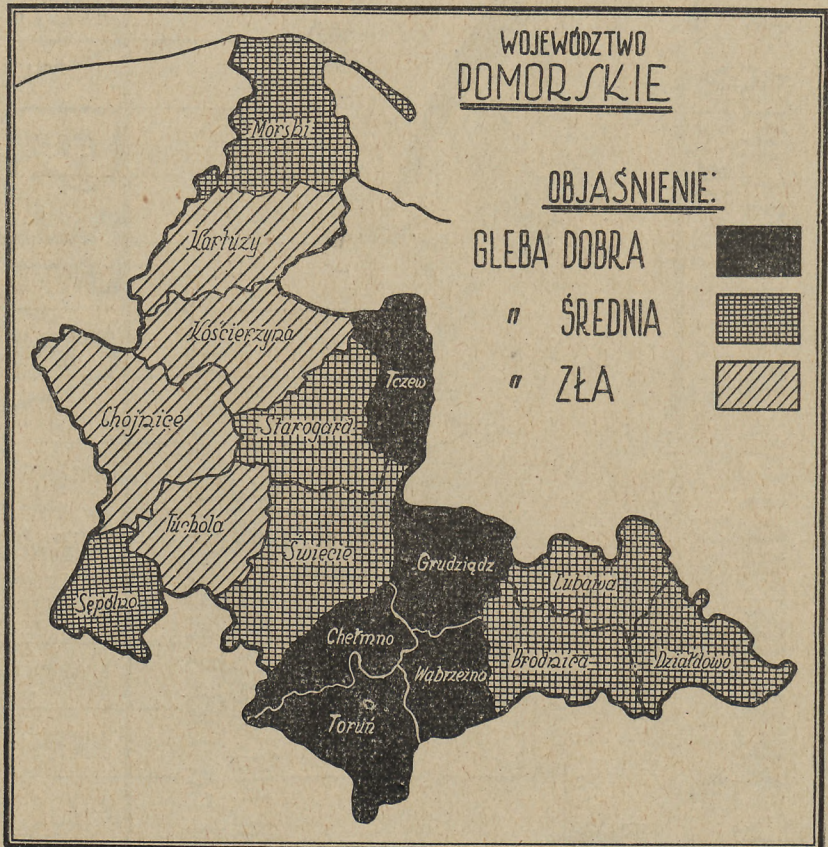

Tabela VI.

Rozdział II.

ZADŁUŻENIE NA DZIEŃ 1 LIPCA 1932 I NA DZIEŃ 1 LIPCA 1936 WEDŁUG GRUP GOSPODARSTW I KA- TEGORII WIERZycIELI.

ŚREDNIE ZADŁUŻENIE WEDŁUG GRUP GOSPODARSTW.

Analiza zadłużenia na dzień 1 lipca 1932 i 1 lipca 1936 r. musi z konieczności polegać przede wszystkim na porównaniu. Porównanie to nastrocza jednakże pewne trudności, wynikające już z samej treści kwestionariusza. Kwestionariusz rozesłany do rolników w dziale zadłużenia na dzień 1 lipca 1932 nie zawierał osobnej rubryki przeznaczonej do wpisywania zaległości z tytułu należności o charakterze publiczno-prawnym jak i z umowy o pracę, zawierał natomiast te rubryki dział zadłużenia na dzień 1 lipca 1936. Gdybyśmy byli pewni, że w dziale zadłużenia na dzień 1 lipca 1932 nie figuruje zupełnie zadłużenie z tytułu należności o charakterze publiczno-prawnym i umowy o pracę, wówczas eliminując z porównania też samo zadłużenie na dzień 1 lipca 1936, mielibyśmy jednakowy materiał porównawczy. Tego jednakże nie możemy uczynić, gdyż z pewnością ci rolnicy, którzy prowadzą albo rachunkowość, albo chociażby zapiski, wpisując w dziale zadłużenia na dzień 1 lipca 1932 swoje długi, wpisali niewątpliwie i zadłużenie z tytułu należności publiczno-prawnych i umowy o pracę w rubryce „wszelkie inne zadłużenie”. W praktyce nie może być większych odchyśleń przy porównaniu, gdyż należności z tytułu publiczno-prawnego i umowy o pracę podane oddzielnie na dzień 1 lipca 1936 nie odgrywają tak poważnej roli, aby mogły z gruntu zmienić zasadniczy obraz wzrostu czy spadku zadłużenia, jednakże dla ścisłości będziemy przy porównywaniu brać pod uwagę zarówno zadłużenie na dzień 1 lipca 1936 z wyłączeniem zadłużenia z tytułu należności publiczno-prawnych i z umowy o pracę, jak i z ich włączeniem. Będziemy więc dzięki temu

otrzymywali dwa wyniki, przeważnie nie wiele różniące się pomiędzy sobą¹⁾).

**Zadłużenie gospodarstw rolnych przy wyłączeniu na dzień
1 lipca 1936 długów z tytułu świadczeń publiczno-prawnych
i umowy o pracę.**

Grupy gospodarstw	Rok	Ilość gospodarstw	Ogólne zadłużenie		
			na 1 ha ogólnego obszaru	na 1 ha użytków rolnych i leśnych	na jedno gospodarstwo
do 5 ha	1932	135	898,24	939 31	2.867,65
	1936		969,87	1.014,21	3.096,34
5 do 10 ha . . .	1932	262	604,03	648,31	4.809,20
	1936		651,77	699,56	5.189,29
średnia dla gosp. do 10 ha . .	1932	397	751,14	793,81	3.838,43
	1936		810,82	856,89	4.142,82
10 do 20 ha . . .	1932	443	505,32	554,76	7.684,93
	1936		539,02	591,76	8.197,37
20 do 50 ha . . .	1932	359	463,21	526,38	14 888,63
	1936		505,84	574,73	16 255,92
średnia dla gosp. 10 do 50 ha . .	1932	802	484,27	540,57	11.286,78
	1936		522,43	584,25	12 226 65
średnia dla gosp. do 50 ha . . .	1932	1199	500,05	557,55	8.671,06
	1936		540,85	603,05	9 378,58
średnia dla gosp. powyżej 50 ha .	1932	192	532,57	595,79	51 733 57
	1936		543,39	607,90	52 784,67
średnia dla wszyst. gosp. .	1932	1391	516,31	576,67	30.202,31
	1936		542,12	605,48	31 081,62

Biorąc pod uwagę średnie zadłużenie wszystkich gospodarstw prywatnych objętych ankietą, notujemy w ciągu czterolecia wzrost zadłużenia o sumę zł 25,81 (36,42) co procentowo wynosi 5% (7,05%). Dzieląc wszystkie gospodarstwa na gospodarstwa o obszarze do 50 ha i powyżej 50 ha, otrzymamy, że w pierwszych wzrost zadłużenia jest

¹⁾ Przy porównywaniu zadłużenia różnicę, jaka zachodzi pomiędzy zadłużeniem na dzień 1 lipca 1932 a zadłużeniem na dzień 1 lipca 1936 r. przy uwzględnieniu zaległości z tytułu świadczeń o charakterze publiczno-prawnym i z umowy o pracę, podawać będziemy w ().

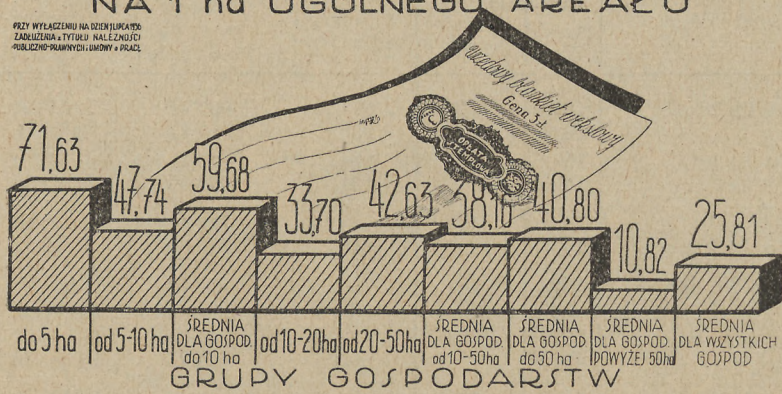
Tabela VII.

WZROST ZADŁUŻENIA w LATACH 1932/36

GOSPODARSTWA PRYWATNE

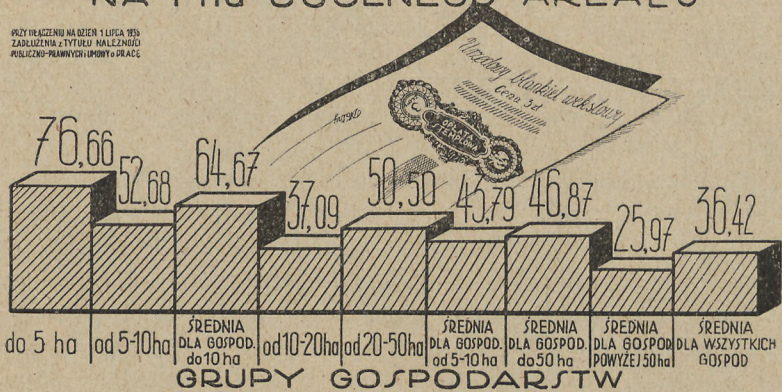
NA 1 ha OGÓLNEGO AREAŁU

POZY WYŁĄCZENIU NA DZIENIA 1 LIPCA 1936
ZADŁUŻENIA z TYTUŁU NALAZKOWO
PUBLICZNO-PRAMOWYCH UPOWY i PRACE

NA 1 ha OGÓLNEGO AREAŁU

POZY WYŁĄCZENIU NA DZIEŃ 1 LIPCA 1936
ZADŁUŻENIA z TYTUŁU NALAZKOWO
PUBLICZNO-PRAMOWYCH UPOWY i PRACE

wyższy, gdyż wynosi zł 40,80 (46,87), procentowo 8,15% (9,37%), w drugich zł 10,82 (25,97), procentowo 2,03% (4,88%). Duża w ostatnim wypadku różnica pomiędzy cyframi poza nawiasami i ujętymi w nawiasach jest wynikiem tego, że w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha zadłużenie z tytułu świadczeń o charakterze publiczno-prawnym i umowy o pracę odgrywa poważniejszą rolę i ma większy wpływ na kształtowanie się porównania. Wyciągając wnioski z przytoczonych wyżej cyfr, należy stwierdzić, że gospodarstwa o obszarze do 50 ha mają o zł 29,98 (20,90) wzrost zadłużenia większy od gospodarstw powyżej 50 ha.

Rozbijając badane gospodarstwa na trzy grupy, otrzymamy cyfry: największy wzrost zadłużenia w ciągu czterolecia wynosi zł 59,68 (64,67), procentowo 7,95% (8,61%). Notujemy go w gospodarstwach o obszarze do 10 ha, średni wzrost w gospodarstwach o obszarze 10 do 50 ha o zł 38,16 (43,79), procentowo o 7,88% (9,04%), — najniższy wzrost w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha, bowiem o zł 10,82 (25,97), procentowo o 2,03% (4,88%).

Analiza porównawcza zadłużenia na dzień 1 lipca 1932 i 1 lipca 1936 wykazała, że: średnie zadłużenie gospodarstw o obszarze do 10 ha było zawsze najwyższe, drugie z kolei co do wielkości było zadłużenie gospodarstw o obszarze powyżej 50 ha, najniższe było zadłużenie gospodarstw o obszarze 10 do 50 ha. Odmienne kształtował się wzrost zadłużenia w ciągu badanego czterolecia: największy wzrost mamy w gospodarstwach o obszarze do 10 ha, średni w gospodarstwach o obszarze 10 do 50 ha, najniższy w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha.

Wysokie zadłużenie gospodarstw rolnych o obszarze do 10 ha jest niewątpliwie wynikiem tego, że są to przeważnie gospodarstwa niesamowystarczalne. Jeśli posiadacze tych gospodarstw nie mają wyłącznego źródła utrzymania w rolnictwie i żyją z innych dochodów, to wówczas zaciągają długi widząc ew. możliwości ich spłaty w tych właśnie źródłach. Należy więc z dużą ostrożnością traktować zadłużenie gospodarstw o obszarze do 10 ha, które nie zawsze ma charakter rolniczy.

Średnie zadłużenie gospodarstw na 1 ha przy wyłączeniu na 1 lipca 1936 r. zadłużenia z tytułu świadczeń publiczno-prawnych i umowy o pracę.

Średnie zadłużenie gospodarstw do 10 ha = 100.

Zadłużenie na dzień 1 lipca 1932.					
Średnia gospod. do 10 ha	Wskaźnik	Średnia gospod. 10—50 ha	Wskaźnik	Średnia gospod. powyżej 50 ha	Wskaźnik
715,14	100	484,27	64,47	532,57	70,90

Zadłużenie na dzień 1 lipca 1936 r.					
średnia gospod. do 10 ha	Wskaźnik	średnia gospod. 10—50 ha	Wskaźnik	średnia gospod. powyżej 50 ha	Wskaźnik
815,81	100	528,06	64,73	558,54	68,4

Z kolei przystępuję do analizy zadłużenia na dzień 1 lipca 1932 i na dzień 1 lipca 1936 z punktu widzenia kategorii wierzycieli. Biorąc pod uwagę średnie zadłużenie wszystkich gospodarstw, otrzymujemy: największą pozycję stanowi zadłużenie u osób prywatnych, gdyż na dzień 1 lipca 1932 wynosiło ono zł 244,51 a na dzień 1 lipca 1936 zł 262,09 tj. 48,36% (47,42%) ogólnego zadłużenia. Drugie z kolei co do wielkości jest zadłużenie w bankach prywatnych i państwowych, które wynosi ogółem na dzień 1 lipca 1932 r. zł 198,97, a w dniu 1 lipca 1936 zł 207,75, co stanowi znów 38,31% (37,59%) ogólnej sumy zadłużenia.

Reszta zadłużenia, to t. zw. zadłużenie inne i zadłużenie w instytucjach ziemskiego kredytu długoterminowego.

Oczywiście w tych warunkach wzrost zadłużenia u osób prywatnych musiał być wyższy od wzrostu zadłużenia w instytucjach kredytowych; w pierwszym wypadku wynosił on zł 17,58 tj. 7,19%, w drugim wypadku zł 8,78, tj. 4,41%.

Zadłużenie gospodarstw rolnych na 1 ha przy włączeniu na dzień 1 lipca 1936 r. długów z tytułu świadczeń publiczno-prawnych i umowę o pracę.

Grupy gospodarstw	Rok	Ilość gospodarstw	Ogólne zadłużenie		
			na 1 ha ogólnego arealu	na 1 ha użytk. roln i leśnych	na jedno gospodarstwo
do 5 ha	1932	135	898,24	939,31	2.867,65
	1936		974,90	1 019,47	3.112,41
5 do 10 ha	1932	262	604,03	648,31	4.809,20
	1936		656,76	704,86	5.228,65
średnia dla gosp. do 10 ha	1932	397	751,14	793,81	3.838,43
	1936		815,81	862,17	4.170,53
10 do 20 ha	1932	443	505,32	554,76	7.684,93
	1936		542,41	595,48	8.248,93
20 do 50 ha	1932	359	463,21	526,38	14.888,63
	1936		513,71	583,67	16.508,65
średnia dla gosp. od 5 do 10 ha	1932	802	484,27	540,57	11.283,78
	1936		528,06	589,58	12.378,79
średnia dla gosp. do 50 ha	1932	1199	500,05	557,55	8.671,06
	1936		546,92	609,81	9.483,70
średnia dla gosp. powyżej 50 ha	1932	192	532,57	595,79	51.733,57
	1936		558,54	624,86	54.256,76
średnia dla wszyst. gosp.	1932	1391	516,31	576,67	30.202,31
	1936		552,73	617,34	31.870,23

Zadłużenie gospodarstw rolnych na 1 ha według kategorii wierzycieli przy włączeniu na dzień 1 lipca 1936 zadłużenia z tytułu należności publiczno-prawnych i umowy o pracę.

Grupy gospodarstw	Rok	Zadłużenie ogółem	Zadłużenie prywatnych	Zadłużenie w bankach		Zadłużenie inst.-żem.kred. długoterm.		Inne zadłużenia		Zadłużenie z tytułu publ. prawnych		Zadłużenie z tytułu umów o pracę	
				zł	‰	zł	‰	zł	‰	zł	‰	zł	‰
do 5 ha	1932	898,24	484,78	53,97	113,97	12,69	182,62	20,33	15,82	1,76	101,05	11,25	—
	1936	974,90	493,94	50,67	123,49	12,67	215,97	22,15	29,10	2,98	107,37	11,01	4,36
													0,45
													0,67
													0,07
5 do 10 ha	1932	604,03	369,72	61,22	67,77	11,22	75,75	12,54	22,23	3,08	64,56	11,35	—
	1936	656,71	389,43	59,30	71,52	10,89	88,19	14,95	20,26	3,09	72,37	11,62	4,45
													0,68
													0,49
													0,07
średnia dla gospodarstw do 10 ha	1932	751,14	427,25	57,59	90,87	11,95	129,19	16,44	19,03	2,72	84,80	11,30	—
	1936	815,81	441,69	54,99	97,50	11,78	157,08	18,55	24,68	3,04	89,87	11,01	4,41
													0,56
													0,58
													0,07
10 do 20 ha	1932	505,32	281,05	55,62	83,87	16,60	64,27	12,72	17,45	3,45	58,68	11,61	—
	1936	542,41	283,32	53,15	88,99	16,41	79,90	14,73	17,54	3,23	64,27	11,85	2,61
													0,48
													0,78
													0,15
20 do 50 ha	1932	468,21	251,53	54,33	63,10	13,62	90,31	19,50	16,54	3,56	41,81	9,02	—
	1936	513,71	284,16	55,32	63,62	12,38	97,45	18,97	19,56	3,81	41,05	7,99	6,23
													1,21
													1,64
													0,32
średnia dla gospodarstw od 10—50 ha	1932	334,27	206,29	54,96	73,48	15,11	77,29	16,11	16,99	3,51	50,24	10,31	—
	1936	528,06	286,24	54,24	76,30	14,49	88,68	16,85	18,55	3,52	52,66	9,92	4,42
													0,84
													1,21
													0,23
średnia dla gospodarstw do 50 ha	1932	500,05	277,78	55,55	71,36	14,27	82,33	16,46	17,39	3,48	51,19	10,24	—
	1936	546,92	300,41	54,93	73,88	13,51	94,30	17,24	19,17	3,51	53,09	9,71	4,84
													0,88
													1,23
													0,22
średnia dla gospodarstw powyżej 50 ha	1932	532,57	211,24	39,63	121,30	22,78	122,94	23,08	18,83	3,54	58,26	10,94	—
	1936	558,54	223,78	40,07	112,14	20,08	133,17	24,20	20,78	3,72	51,52	9,22	12,50
													2,24
													2,65
													0,47
średnia dla wszystkich gospodarstw	1932	516,31	244,51	47,60	96,33	18,53	102,64	19,77	18,11	3,51	54,72	10,59	—
	1936	552,73	262,99	47,42	93,01	16,89	114,74	20,76	19,98	3,61	52,30	9,46	8,67
													1,57
													1,94
													0,35

**Zadłużenie gospodarstw rolnych na 1 ha według kategorii wierzycieli przy wyłączeniu na dzień
1 lipca 1936 zadłużenia z tytułu należności publiczno-prawnych i umowy o pracę.**

Grupy gospodarstw	Rok	Zadłu- żenie ogółem	Zadłużenie u osób prywatnych		Zadłużenie w bankach				Zadłużenie w ziem. kred. dług		Zadłużenie inne	
			zł	%	państwowych		prywatnych		zł	%	zł	%
					zł	%	zł	%				
do 5 ha	1932	898,24	484,78	53,97	113,97	12,69	182,52	20,33	15,82	1,76	101,05	11,25
	1936	969,87	493,94	50,93	123,49	12,73	215,97	22,27	29,10	3,00	107,37	11,07
5 do 10 ha	1932	604,03	369,72	61,22	67,77	11,22	75,75	12,54	22,23	3,66	58,55	11,35
	1936	651,77	389,43	59,75	71,52	10,7	98,19	15,07	20,26	3,11	72,37	11,10
średnia dla gospodarstw do 10 ha	1932	751,14	427,25	57,59	90,87	11,95	129,19	16,44	19,03	2,72	84,80	11,30
	1936	810,82	441,68	55,34	97,51	11,85	157,08	18,67	24,63	3,06	89,87	11,08
10 do 20 ha	1932	505,32	281,05	55,62	83,87	16,60	64,27	12,73	17,45	3,45	58,68	11,61
	1936	539,02	288,32	53,49	88,99	16,51	79,90	14,82	17,54	3,25	64,27	11,93
20 do 50 ha	1932	463,21	251,53	54,30	63,10	13,62	90,81	19,50	16,54	3,56	41,81	9,02
	1936	505,84	284,16	56,17	63,62	12,58	97,45	19,26	19,56	3,87	41,05	8,12
średnia dla gospodarstw od 10 - 50 ha	1932	484,27	266,29	54,96	73,48	15,11	77,29	16,11	16,99	3,51	50,24	10,31
	1936	522,43	286,24	54,83	76,30	14,55	88,68	17,04	18,55	3,56	52,66	10,02
średnia dla gospodarstw do 50 ha	1932	500,05	277,78	55,55	71,36	14,27	82,33	16,46	17,39	3,48	51,19	10,24
	1936	540,85	300,41	55,54	73,88	13,66	94,30	17,14	19,17	3,54	53,09	9,82
powyżej 50 ha	1932	532,57	211,24	39,66	121,30	22,78	122,94	23,08	18,83	3,54	58,26	10,94
	1936	543,39	223,78	41,18	112,14	20,64	135,17	24,88	20,78	3,82	51,52	9,48
średnia dla wszystkich go- spodarstw	1932	516,31	244,51	47,60	96,33	18,53	102,64	19,77	18,11	3,51	54,72	10,59
	1936	542,12	262,09	48,36	93,01	17,15	114,74	21,16	19,98	6,68	52,30	9,65

Z uwagi na to, że szczegółowa analiza zadłużenia według kategorii wierzycieli będzie miała miejsce niżej, narazie ograniczamy się jedynie do powyższych uwag, zaznaczając, że jedynie w gospodarstwach powyżej 50 ha mamy tego rodzaju sytuację, że zadłużenie w instytucjach kredytowych prywatnych i państwowych gra cyfrowo poważniejszą rolę od zadłużenia u osób prywatnych, — w reszcie gospodarstw stosunek kształtuje się odwrotnie.

ZADŁUŻENIE WEDŁUG KATEGORII WIERZYCIELI.

Zadłużenie w instytucjach kredytowych prywatnych i państwowych.

Zadłużenie rolnictwa w instytucjach kredytowych prywatnych i państwowych na dzień 1 lipca 1932 r. wynosiło zł 198,97, na dzień 1 lipca 1936 zł 207,75, co stanowi wzrost zadłużenia o zł 8,78 na 1 ha, procentowo 4,41%.

W gospodarstwach o obszarze do 50 ha zadłużenie na dzień 1 lipca 1932 wynosiło zł 153,69, w dniu 1 lipca 1936 zł 168,18, wzrost wynosi więc zł 14,49, tj. 9,43%. W gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha zadłużenie było wyższe zarówno na dzień 1 lipca 1932, jak i na dzień 1 lipca 1936, wynosiło ono zł 244,24, następnie zł 247,31, zatem wzrost wynosi zł 3,07, tj. 1,26%. Wynika z tego, że gospodarstwa mniejsze, mając globalnie niższe zadłużenie, mimo to mają większy procentowo wzrost w badanym czteroleciu.

Biorąc pod uwagę podział na trzy grupy gospodarstw, otrzymamy następujące wyniki: najwyższe zadłużenie na dzień 1 lipca 1936 mają gospodarstwa o obszarze do 10 ha, gdyż zł 254,59, przy zadłużeniu na dzień 1 lipca 1932 zł 220,06; notujemy w tej grupie najwyższy wzrost zadłużenia w ciągu czterolecia, gdyż wynosi on zł 34,53, procentowo 15,69%; druga według wysokości grupa zadłużenia, to gospodarstwa o obszarze powyżej 50 ha, które miały zadłużenie na dzień 1 lipca 1932 w wysokości zł 244,24, a w dniu 1 lipca 1936 zł 247,31, wzrost wynosi zatem zł 3,07, tj. 1,26%; gospodar-

stwa o obszarze 10 do 50 ha miały globalnie zadłużenie najniższe, gdyż zł 150,78 i 164,98, wzrost wynosi zł 14,20 tj. 9,42%. Z powyższego wynika, że jeśli chodzi o wzrost zadłużenia w ciągu badanego czterolecia, to na czoło wysuwają się gospodarstwa najmniejsze, następnie za nimi idą gospodarstwa średnie, najmniejszy wreszcie wzrost mają gospodarstwa największe.

Ponieważ zadłużenie w instytucjach kredytowych podzieliśmy na zadłużenie w instytucjach kredytowych prywatnych i państwowych, interesującą więc będzie analiza ujęta z tego punktu widzenia¹⁾. Najwięcej z kredytów w instytucjach bankowych państwowych korzystały gospodarstwa powyżej 50 ha, miały one bowiem zadłużenie na dzień 1 lipca 1932 w wysokości zł 121,30, a na dzień 1 lipca 1936 zł 112,14, zadłużenie więc spadło o zł 9,16 na 1 ha. Najwyższe zadłużenie w instytucjach kredytowych prywatnych miały gospodarstwa o obszarze do 10 ha, bo zł 129,19 i 157,08, wzrost zadłużenia wynosi zł 27,89. Gospodarstwa średnie, tj. od 10 do 50 ha korzystały również przede wszystkim z usług prywatnych instytucji kredytowych, bowiem zarówno na dzień 1 lipca 1932 jak i 1 lipca 1936 zadłużenie ich w tych instytucjach jest wyższe od zadłużenia w instytucjach kredytowych państwowych. Oczywiście w tych warunkach, gdy weźmiemy średnie zadłużenie całego rolnictwa, to zadłużenie w instytucjach kredytowych prywatnych będzie wyższe od zadłużenia w instytucjach państwowych.

Szukając uzasadnienia celem poparcia wyników cyfrowych wyżej przedstawionych, zauważamy: fakt najwyższego zadłużenia w instytucjach kredytowych gospodarstw najmniejszych należy tłumaczyć przede wszystkim tym, że zadłużenie ich jako gospodarstw niesamowystarczalnych

¹⁾ Jak już zaznaczyliśmy wyżej, podział ten jest faktycznie względny, gdyż małe gospodarstwa korzystają również z kredytów państwowych rozprowadzanych za pośrednictwem lokalnych instytucji kredytowych a nie tylko przez centrale finansowe jak np. Państwowy Bank Rolny. Stąd też i wnioski oparte na tym materiale należy traktować z pewną ostrożnością.

**Zadłużenie gospodarstw na 1 ha w instytucjach kredytowych
prywatnych i państwowych.**

Grupy gospodarstw	Rok	Banki prywatne	Banki państwowe	Razem
		zł	zł	zł
do 5 ha	1932	182,62	113,97	296,59
	1936	215,97	123,49	339,46
5 do 10 ha	1932	75,75	67,77	143,52
	1936	98,19	71,52	169,71
średnia dla gospodarstw do 10 ha	1932	129,19	90,87	220,06
	1936	157,08	97,51	254,59
10 do 20 ha	1932	64,27	83,87	148,14
	1936	79,90	88,99	168,89
20 do 50 ha	1932	90,31	63,10	153,41
	1936	97,45	63,02	161,07
średnia dla gospodarstw 10 do 50 ha	1932	77,29	73,49	150,78
	1936	88,68	76,30	164,98
średnia dla gospodarstw do 50 ha	1932	82,33	71,36	153,69
	1936	94,30	73,88	168,18
średnia dla gospodarstw powyżej 50 ha	1932	122,94	121,30	244,24
	1936	135,17	112,14	247,31
średnia dla wszystkich gospodarstw	1932	102,64	96,33	198,97
	1936	114,74	93,01	207,75

(zwłaszcza dotyczy to gospodarstw do 5 ha, gdzie zadłużenie wynosi aż zł 339,46 na 1 ha na dzień 1 lipca 1936) nie zawsze ma charakter ściśle rolniczy. Wyższe zadłużenie gospodarstw o obszarze powyżej 50 ha w porównaniu z gospodarstwami o obszarze 10 do 50 ha tłumaczyć należy przede wszystkim tym, że gospodarstwa powyżej 50 ha z natury rzeczy w okresie dobrej koniunktury zaciągały więcej długów. Posiadacze ich jako dysponujący większą masą majątkową mogącą służyć na zabezpieczenie pożyczki, byli bardziej dogodnymi klientami instytucji kredytowych, niż posiadacze gospodarstw średnich, ponadto gospodarstwa większe więcej inwestowały, zadłużając się oczywiście na te cele. Najmniejszy wzrost zadłużenia w gospodarstwach powyżej 50 ha jest wynikiem struktury tego zadłużenia. Gospodar-

stwa większe zadłużają przeważnie wyższe kwoty kapitałowe, stąd i przypadające do płacenia raty odsetek są oczywiście wyższe, wierzycielowi opłaci się ew. wdrożyć kroki egzekucyjne. Ponadto gospodarstwa powyżej 50 ha wcześniej zaczęły korzystać z konwersji długów przez Bank Akceptacyjny, skutkiem czego wcześniej dochodziło do obniżenia oprocentowania¹⁾. Gospodarstwa średnie 10 do 50 ha zadłużają przeważnie sumy drobniejsze, wierzyciel nie egzekwował odsetek, gdyż bardzo często z powodu nikłej kwoty egzekucja się nie opłacała, ponadto gospodarstwa te zawierały układy konwersyjne przez Bank Akceptacyjny przeważnie w ostatnim terminie, do tego terminu rosły przez cały czas wysokie odsetki dochodzące do 10%, w rezultacie czego mamy w tej właśnie grupie gospodarstw stosunkowo wysoki wzrost zadłużenia w ciągu badanego czterolecia. Lepsza spłacalność długów gospodarstw powyżej 50 ha w instytucjach kredytowych państwowych może być wynikiem z jednej strony większego nacisku egzekucyjnego, a z drugiej strony przymusu faktycznego. Gospodarstwa powyżej 50 ha są poważnie uzależnione na rynku kredytowym od państwowych instytucji. W szczególności jeśli chodzi o kredyt zastawowy rozprowadzany co roku, to głównym jego dysponentem jest Państwowy Bank Rolny. Posiadacze gospodarstw powyżej 50 ha muszą się poważnie liczyć z Bankiem Rolnym jako wierzycielem, chcąc otrzymać po żniwach kredyt pod zastaw zboża. Być może, że właśnie ten moment obok wyżej wspomnianego wpływa na fakt lepszej spłacalności zadłużenia w instytucjach kredytowych państwowych, podczas gdy ta sama grupa gospodarstw swoje zadłużenie w instytucjach kredytowych prywatnych potrafiła powiększyć o zł 12,23 na 1 ha.

Należy jeszcze zaznaczyć, że omawiane obecnie zadłużenie nie posiada jednolitego charakteru jeśli chodzi o rodzaj kredytów. Nie są więc objęte analizą jedynie kredyty krótko-

¹⁾ Ukazała się już w dniu 24. III. 1933 ustawa o ułatwieniach dla instytucji kredytowych przyznających dłużnikom ulgi w zakresie wierzytelności rolniczych.

terminowe względnie średnioterminowe, są tutaj również kredyty długoterminowe udzielane przez Państwowy Bank Rolny. Ma to również pewien wpływ na sposób regulowania zobowiązań i kształtowanie się jego wysokości. Oczywiście trudno jest ustalić stosunek tych trzech rodzajów kredytu.

Zadłużenie w instytucjach ziemskiego kredytu długoterminowego.

Biorąc pod uwagę średnią dla wszystkich gospodarstw, notujemy wzrost o zł 1,87 na 1 ha, tj. o 10,33%. W gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha wzrost wynosi zł 1,95 na 1 ha, tj. 10,36%, w gospodarstwach o obszarze poniżej 50 ha jest on nie wiele mniejszy, bo wynosi zł 1,78 na 1 ha, tj. 10,24%. Jeśli podzielimy gospodarstwa na trzy grupy, to w gospodarstwach najmniejszych o obszarze do 10 ha wzrost jest najwyższy, bo zł 5,65 na 1 ha, tj. 29,69%, w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha mniejszy o zł 1,95 na 1 ha, tj. 10,36%, w gospodarstwach o obszarze 10 do 50 ha wzrost wynosi zł 1,85, tj. 11,08%.

Zadłużenie w instytucjach ziemskiego kredytu długoterminowego na dzień 1 lipca 1932 i 1 lipca 1936 według grup gospodarstw.

Rok	do 5 ha	5—10 ha	średnie zadłuż. gospod. do 10 ha	10 do 20 ha	20 do 50 ha	średnia zadłuż. gospod. od 10 — do 50 ha	średnia zadłuż. gospod. do 50 ha	powyż. 50 ha	średnie za- dłuż. wszy- stkich gos- podarstw
r. 1932	15,82	22,23	19,03	17,45	16,54	16,70	17,39	18,83	18,11
r. 1936	29 10	20,26	24,68	17,54	19,56	18,55	19,17	20,78	19,98

Natomiast jeśli chodzi o średnie zadłużenie w cyfrach absolutnych, to najwyższe zadłużenie mają gospodarstwa o obszarze do 10 ha, następnie gospodarstwa o obszarze powyżej 50 ha, najniższe gospodarstwa o obszarze 10 do 50 ha. Gospodarstwa o obszarze do 10 ha jako posiadające specjalny charakter odbiegają mocno ukształtowaniem omawianego zadłużenia od reszty gospodarstw. Pomiedzy gospodarstwami o obszarze powyżej 10 ha w zasadzie większych różnic nie ma, poza zrozumiałą i uzasadnioną nieznaczną

przewagą wysokości zadłużenia i wiążącego się z tym ściśle wzrostu w ciągu czterolecia zadłużenia gospodarstw powyżej 50 ha.

Zadłużenie u osób prywatnych.

Zadłużenie rolnictwa u osób prywatnych na dzień 1 lipca 1932 r. wynosiło zł 244,51, na dzień 1 lipca 1936 — zł 262,10, co stanowiło 47,36% (48,34%) ogólnego zadłużenia. Oznacza to wzrost o zł 17,59, tj. o 7,19%.

W gospodarstwach o obszarze do 50 ha zadłużenie na dzień 1 lipca 1932 wynosiło zł 277,78, wzrosło w ciągu czterolecia o zł 22,63 do kwoty zł 300,41, tj. o 8,15%. W tymże samym czasie zadłużenie gospodarstw o obszarze powyżej 50 ha wynoszące zł 211,24 wzrosło o zł 12,54 do kwoty zł 223,78 tj. o 5,94%. Widzimy więc, że zadłużenie u osób prywatnych w grupie gospodarstw powyżej 50 ha wzrasta wolniej, aczkolwiek globalnie jest większe, — biorąc stan na 1 lipca 1936 o zł 76,63, tj. o 29,24%.

Porównując wreszcie zadłużenie u osób prywatnych w trzech grupach gospodarstw, otrzymamy cyfry następujące: w gospodarstwach o obszarze do 10 ha zadłużenie jest największe, ponieważ wynosiło początkowo zł 427,25, a następnie wzrosło o zł 14,44 do kwoty zł 441,69, czyli o 3,38%; w gospodarstwach o obszarze od 10 do 50 ha zadłużenie wynoszące zł 266,29, wzrosło do kwoty zł 286,24, czyli o zł 19,95, tj. o 7,49%. Na dzień 1 lipca 1936, jest więc w tej grupie zadłużenie niższe od poprzedniej o zł 155,45, jednakże porównując w obu grupach proces wzrostu zadłużenia w ciągu czterolecia, notujemy większy wzrost w grupie gospodarstw od 10 do 50 ha. Różnica ta wynosi na niekorzyść gospodarstw grupy 10 do 50 ha zł 5,51, czyli 27,62%. W gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha średnie zadłużenie jest najniższe, gdyż wynosiło zł 211,24, a wzrosło do zł 223,78, tj. o zł 12,54 (5,94%).

Pełniejsze i bardziej uzasadnione wnioski będziemy mogli wysnuć skoro rozpatrzymy poszczególne składniki zadłużenia u osób prywatnych. Składa się ono z zadłużenia

z tytułu działów rodzinnych i zadłużenia z innych tytułów zaciągniętego u osób prywatnych.

Zadłużenie z tytułu działów rodzinnych.

Średnie zadłużenie dla wszystkich gospodarstw na 1 ha na dzień 1 lipca 1932 wynosiło z tytułu działów rodzinnych zł 138,98, na dzień 1 lipca 1936 — zł 153,71, — wzrost wynosi zł 14,73, tj. 10,60%.

Zadłużenie z tytułu działów rodzinnych w gospodarstwach o obszarze do 50 ha ze zł 178,91 wzrosło do zł 195,75, a więc o zł 16,84. Równocześnie zadłużenie tego samego rodzaju w gospodarstwach powyżej 50 ha wzrosło o zł 12,62, bo z kwoty zł 99,04 do zł 111,16. W pierwszym wypadku procentowo oznacza to wzrost o 9,41%, w drugim wypadku o 12,74%¹⁾.

Biorąc pod uwagę trzy grupy gospodarstw, analogicznie do poprzednich przeliczeń, proces narastania należności z tytułu działów rodzinnych przedstawiać się będzie: w gospodarstwach o obszarze do 10 ha średnie zadłużenie wynoszące zł 261,28 wzrosło o zł 10,65 czyli 4,08% do zł 271,93.

Jest to zadłużenie najwyższe z pośród omawianych obecnie trzech grup gospodarstw. Z kolei idzie zadłużenie 10 do 50 ha, które wynosiło zł 173,99 i wzrosło o zł 15,10, tj. 8,68% do kwoty zł 189,09. W grupie trzeciej tj. w gospodarstwach powyżej 50 ha zadłużenie wynosiło zł 99,04 i 111,66, a więc najmniej z pośród trzech grup, wzrost wynosi zł 12,62

¹⁾ Zbadawszy, jak wielką rolę w ogólnym zadłużeniu rolnictwa grają długi z tytułu działów rodzinnych, postanowiliśmy się przekonać, jak materiał uzyskany z ankiety będzie się przedstawiał w porównaniu z cyframi uzyskanymi inną drogą. Średnie zadłużenie z tytułu działów rodzinnych na jedno gospodarstwo w gospodarstwach grupy do 50 ha wynosiło na dzień 1 lipca 1936 zł 3.394,48. Jest to średnia dla 1199 gospodarstw. Na podstawie danych, otrzymanych z Wojewódzkiego Biura dla Spraw Finansowo-Rolnych w Toruniu ustaliliśmy: 702 gospodarstwa o obszarze do 50 ha, które stawily do urzędów rozjemczych wnioski o obniżenie działów rodzinnych na 30. XI. 1936 r. miały średnie zadłużenie na jedno gospodarstwo z tytułu działów rodzinnych zł 3.090,—.

Zadłużenie gospodarstw u osób prywatnych na 1 ha.

Grupy gospodarstw	Rok	Działy rodzinne zł	Inne osoby prywatne zł	Razem zł
do 5 ha	1932	306,38	178,40	484,78
	1936	305,88	188,06	493,94
od 5 do 10 ha	1932	216,18	153,54	369,72
	1936	237,98	151,45	389,43
średnie zadłuż. gospod. do 10 ha	1932	261,28	165,97	427,25
	1936	271,93	169,76	441,69
10 do 20 ha	1932	182,85	98,20	281,05
	1936	191,93	96,39	288,32
20 do 50 ha	1932	165,13	86,40	251,53
	1936	186,24	97,92	284,16
średnie zadłuż. gospod. od 10 do 50 ha	1932	173,99	92,30	266,29
	1936	189,09	97,15	286,24
średnie zadłuż. gospod. do 50 ha	1932	178,91	98,87	277,78
	1936	195,75	104,66	300,41
średnie zadłuż. gospod. powyżej 50 ha	1932	99,04	112,20	211,24
	1936	111,66	112,12	223,78
średnie zadłuż. wszyst. gospodarstw	1932	138,98	105,53	244,51
	1936	153,71	108,39	262,10

tj. 12,74%. Mamy więc niezmiernie ciekawe ukształtowanie się cyfr. Największe zadłużenie w gospodarstwach najmniejszych, — najmniejsze w największych, — największy procentowo wzrost w ciągu badanego czterolecia w gospodarstwach największych, najmniejszy w gospodarstwach najmniejszych. Wynikałoby z tego, że jednakże gospodarstwa najmniejsze swego zadłużenia nie powiększają. Albo więc upłacają co najmniej odsetki, albo też skorzystały w większym stopniu z ustawodawstwa oddłużeniowego.

Na podstawie wyżej przytoczonych cyfr byłoby błędem sądzić, że zagadnienie działów rodzinnych odgrywa najważniejszą rolę w gospodarstwach o obszarze do 10 ha. Jeśli bowiem pójdziemy jeszcze dalej w naszym po-

dziale i wyodrębnimy grupy gospodarstw do 5 ha, to okaże się, że ich zadłużenie wynosiło zł 306,38 i 305,88¹⁾.

Zadłużenie gospodarstw od 5 do 10 ha wynosiło zł 216,18 i 237,98, zbliżało się więc trochę do zadłużenia gospodarstw o obszarze 10 do 20 ha.

Wyodrębnienie to jest konieczne dlatego, że przy gospodarstwach o obszarze do 5 ha, gdzie z konieczności dochody z samego gospodarstwa nie mogą być podstawą utrzymania rodziny i muszą wchodzić poważnie w rachubę dochody z innych źródeł, — działy rodzinne mogą być wyższe akurat dlatego, że właśnie te inne źródła przedstawiają pewne walory. Czynniki ten odgrywa również w niejednym wypadku poważną rolę, jeśli chodzi o gospodarstwa 5 do 10 ha, które

Działy rodzinne w gospodarstwach o obszarze do 50 ha.

Gospo- darstwa o obszarze	Ogólna liczba ba- dan. gospo- darstw	Na dzień 1 lipca 1932 r.			Na dzień 1 lipca 1936 r.		
		ilość gosp. zadłużon. z tyt. dzia- łów rodzin.	o/o	Na sumę zł	ilość gosp. zadłużon. z tyt. dzia- łów rodzin.	o/o	Na sumę zł
do 5 ha	135	67	49,63	132.046	68	50,37	131 831
5—10 ha	262	153	58,40	450,941	162	61,83	496 440
10—20 ha	443	269	60,72	1 231 872	298	67,27	1.293 062
20—50 ha	359	227	63,23	1.905 167	238	66,29	2.148.652
średnia	1199	716	59,72	3.720.026	766	63,89	4.069.985

¹⁾ Ogólne zadłużenie z tytułu działów rodzinnych w tej grupie na dzień 1 lipca 1932 wynosiło zł 132.046,—, na dzień 1 lipca 1936 zł 131.831,— a więc spadek w cyfrach bezwzględnych wynosi zł 215,—. Spadek ten jest wynikiem tego, że z jednej strony rolnicy zyskali na przedterminowych spłatach (art. 43 rozporządzenia z dnia 24. X. 1934 r. o konwersji i uporządkowaniu długów rolniczych), z drugiej strony w drodze ugody obniżyli długi. Są to jednakże sumy nieznaczące.

również nie można przy warunkach pomorskich określić jako samowystarczalne, ale niewątpliwie w przecięciu działła mniej silnie. Słusznym w świetle cyfr będzie wniosek, że w samowystarczalnych gospodarstwach woj. pomorskiego o obszarze do 50 ha, zadłużenie z działów rodzinnych odgrywa poważną rolę, a co w związku z tym się łączy, zagadnienie kredytów na spłaty rodzinne dla tych gospodarstw przedstawia znaczenie kapitalne.

Interesującym zagadnieniem będzie również zbadanie w ilu gospodarstwach z pośród gospodarstw objętych ankietą istniały zadłużenia z tytułu działów rodzinnych w dniu 1 lipca 1932 i 1 lipca 1936. Da nam to pojęcie o częstotliwości występowania zadłużenia z tytułu działów rodzinnych oraz odtworzy nam proces powstawania tych działów w czteroleciu.

Na ogólną liczbę 1199 gospodarstw prywatnych do 50 ha objętych ankietą, w dniu 1 lipca 1932 r. — 716 gospodarstw miało zadłużenie z tytułu działów rodzinnych. W cztery lata później ilość tych gospodarstw wynosiła 766, a więc w 60 gospodarstwach zaszedł proces podziału majątku drogą ustalenia spłat. Stanowi to w r. 1932 — 59,72% ogółu gospodarstw, a w r. 1936 — 63,89%. Należy zaznaczyć, że ani w jednym wypadku nie mieliśmy do czynienia z faktem podziału gospodarstwa, aby uniknąć ustalania spłat pieniężnych. Nawet więc w okresie bardzo ciężkim dla rolnictwa, kiedy trudno było chociażby w części spłacać zadłużenie z tego tytułu i ustalanie spłat rodzinnych równało się ustalaniu pożyczek o faktycznie nieokreślonym terminie płatności, właściciele gospodarstw nie poszli na ich podział. Dodać jeszcze należy, że w badanym czteroleciu nie było wogóle pożyczek na spłaty rodzinne, uruchomionych ostatnio przez Państwowy Bank Rolny. Głęboko zakorzeniony zwyczaj niedzielenia gospodarstw działał więc bardzo silnie. Stosunkowo najwięcej ustalono nowych działów rodzinnych w gospodarstwach o obszarze 10 do 20 ha, bo 6,55%. W tej też kategorii gospodarstw zadłużenie z tytułu działów rodzinnych odgrywało największą rolę; mieliśmy bowiem w r. 1932 60,72% gospodarstw

w tej kategorii, które miały zadłużenie z tytułu działów rodzinnych, a w r. 1936 — 67,27%¹⁾.

Zadłużenie u osób prywatnych z innych tytułów.

Średnie zadłużenie dla wszystkich gospodarstw w dniu 1 lipca 1932 r. wynosiło zł 105,53 i wzrosło o zł 2,86, czyli o 2,71%.

W gospodarstwach o obszarze do 50 ha wynosiło ono zł 98,87, następnie zł 104,66, wzrost wynosi zatem zł 5,79, tj. 5,86%; w gospodarstwach powyżej 50 ha zadłużenie było wyższe, gdyż w dniu 1 lipca 1932 zł 112,20 i w dniu 1 lipca 1932 zł 112,12, a mimo to notujemy spadek zadłużenia prywatnego o zł 0,08, tj. o 0,07%. Chcąc wytłumaczyć dlaczego w gospodarstwach do 50 ha notujemy wzrost zadłużenia o zł 5,79, a w gospodarstwach o obszarze ponad 50 ha spadek o zł 0,08, musimy w pierwszym rzędzie sięgnąć do przypuszczalnej struktury zadłużenia tej kategorii. Posiadacze gospodarstw o obszarze powyżej 50 ha mają przeważnie zadłużenie z tego tytułu opiewające na wyższe kwoty, podczas gdy posiadacze gospodarstw o obszarze do 50 ha zadłużają drobne kwoty u poszczególnych wierzycieli. Są to t. zw. kredyty sąsiedzkie, po składach za pobrane towary itp. Początkowo

¹⁾ Według informacji zaczerpniętych w Państwowym Banku Rolnym w Grudziądzu per 31. V. 1937 r. udzielono 72 pożyczki na spłaty rodzinne na sumę zł 254.750,—, promes wydano 129 na sumę zł 305.400,—. Ogółem podań o udzielenie pożyczek wpłynęło 1.893, z których 1.184 załatwiono odmownie, 201 przychylnie, a 508 było w załatwieniu.

Rolnik z pow. wąbrzeskiego, właściciel 160 morg. gospodarstwa, zadłużony na kwotę zł 51.547 pisze: „W razie nieuzyskania pożyczki na spłaty rodzinne będę zmuszony podzielić gospodarstwo na 6 części“.

Inny rolnik z pow. morskiego, właśc. 140 morgowego gospodarstwa o zadłużeniu 2.100 zł, stwierdza: „Spłata dzieci czyli posag jest dziś niemożliwe z powodu braku gotówki. Dzieci muszą wydać za bezrobotnego — bo ktoś inny się trafi“. Podobnie inny rolnik z pow. wąbrzeskiego, posiadacz gospodarstwa 220 morgowego zadłużonego na zł 32.500 pisze, że ma 6 dzieci dorosłych których nie może wyposażyć.

w myśl art. 6 ustawy o utworzeniu urzędów rozjemczych do spraw majątkowych posiadaczy gospodarstw wiejskich (Dz. U. R. P. nr 29, poz. 253 za rok 1933) płatność tych długów była rozkładana na lat 7, przy czym urzędy rozjemcze prze-
ważnie wykorzystywały swoje uprawnienia i przyznawały
karencję w spłacie kapitału na przeciąg dwóch lat, długi
które nie podpadały pod przepisy wspomnianej wyżej usta-
wy korzystały znów z moratorium przewidzianego ustawą
z dnia 29. III. 1933 r. o ulgach w zakresie oprocentowania
i terminów spłaty wierzytelności hipotecznych (Dz. U. R. P.
nr 25, poz. 213). Z chwilą wejścia w życie rozporządzenia
z dnia 24. X. 1934 r. o konwersji i uporządkowaniu długów
rolniczych płatność kapitału została gospodarstwom do 50 ha
automatycznie rozłożona na lat 14, gospodarstwa o obszarze
od 50 do 500 ha korzystały z tego samego przywileju w ogra-
niczonej mierze, wreszcie jeśli chodzi o gospodarstwa o ob-
szarze powyżej 500 ha, to mogły one obok moratorium dla
długów hipotecznych określonego wyżej cytowaną ustawą
z dnia 29. III. 1933 r. korzystać ponadto w stosunku do
reszty długów z przepisów art. 49 rozporządzenia z dnia
24. X. 1934 r. o konwersji i uporządkowaniu długów rolni-
czych. Z dniem 30 września 1935 r. przez znowelizowanie roz-
porządzenia z dnia 24. X. 1934 r. w formie t. zw. art. 3a zosta-
ła wprowadzoną karencja dla wszystkich długów prywatnych
powstałych przed 1 lipca 1932 r. z tem, że dłużnicy obo-
wiązani byli jedynie do płacenia odsetek. W praktyce wierzy-
ciele chcąc domagać się zapłaty odsetek, musieli się postarać
w razie oporu ze strony płatnika o tytuł egzekucyjny, a więc
o wyrok sądowy. Wierzycielowi opłacało się jedynie wówczas
starać o wyrok sądowy, gdy suma należnych odsetek była
stosunkowo spora. Zachodziło to oczywiście przy pożyczkach
o kwotach wyższych, z których głównie korzystała większa
własność, — posiadacze gospodarstw rolnych do 50 ha, korzy-
stali jak wspominaliśmy głównie z kredytów o drobnych kwo-
tach. W tym ostatnim wypadku, gdy dłużnik dobrowolnie
nie chciał płacić odsetek, nie opłacało się wierzycielowi z po-
wodu zbyt małej kwoty starać się o wyrok sądowy, czekał
aż ewtl. odsetki narosną, stanie się płatną część kapitału.

Posiadacze gospodarstw o obszarze powyżej 50 ha korzystali w daleko większym stopniu z rozporządzenia z dnia 23. VIII. 1932 r. o zapobieganiu skutkom trudności płatniczych w rolnictwie (Dz. U. R. P. nr 72, poz. 219), które stwarzało możliwości zawarcia układów z wierzycielami, zwłaszcza z prywatnymi, ponadto w całym szeregu wypadków zawierali układy poza ramami ustawodawstwa. Trzeba jeszcze zaznaczyć i to, co już poprzednio miało miejsce, a więc niewątpliwe odcięcie gospodarstwom powyżej 50 ha możliwości zaciągania nowych kredytów, co w tej samej mierze nie zachodziło zapewne w stosunku do gospodarstw mniejszych. Dodać wreszcie należy, że gospodarstwa powyżej 50 ha wykazały w większym stopniu możliwości obniżenia długu przez urząd rozjemczy, o czym szerzej niżej będzie mowa.

Wszystkie wymienione czynniki, a więc obowiązujące ustawodawstwo, struktura zadłużenia, większa lub mniejsza ilość zawieranych ugód i udzielanych w związku z tym upustów, możność lub niemożność zaciągania nowych kredytów, wpłynęły na to, że zadłużenie gospodarstw powyżej 50 ha spadło o zł 0,08, natomiast zadłużenie gospodarstw do 50 ha wzrosło o 5,79 zł. Oczywiście w tej sumie zł 5,79 mieszczą się przeważnie zaległe odsetki. Mogłby ewtl. ktoś twierdzić, że z faktu spadku zadłużenia 0,08 zł nie można wyciągać tego rodzaju wniosków. Jest to bowiem spadek bardzo mały. W istocie nie możnaby tego czynić, gdybyśmy równocześnie nie mieli podstawy porównawczej, a więc gospodarstw o obszarze do 50 ha, w których zadłużenie wzrosło o 5,79 zł. Ta rozpiętość wynikająca z porównania upoważnia do snucia wniosków natury zasadniczej.

W gospodarstwach o obszarze do 10 ha średnie zadłużenie wynosiło na 1 lipca 1932 zł 165,97, na 1 lipca 1936 zł 169,76, wzrost wynosił zł 3,79, czyli 2,28%. W gospodarstwach o obszarze 10 do 50 ha wzrost zadłużenia jest większy, bo o zł 4,85, tj. 5,26%, gdyż na 1 lipca 1932 mieliśmy zł 92,30 na 1 ha, na 1 lipca 1936 r. zł 97,15. Jedynie w gospodarstwach grupy powyżej 50 ha notujemy spadek zadłużenia o zł 0,08.

Takie wyniki daje analiza gospodarstw połączonych w trzy zasadnicze grupy.

Analiza nie byłaby kompletna, gdybyśmy nie poszli dalej i pominęli wyodrębnienie gospodarstw o obszarze 5 do 10 ha i 10 do 20 ha. W pierwszej grupie spadek zadłużenia wynosi zł 2,09, w drugiej zł 1,81 na 1 ha. Jeśli chodzi o grupę pierwszą tj. 5 do 10 ha może być to wynikiem pobocznych dochodów tych gospodarstw, co umożliwiło im spłatę długów na dogodnych warunkach. W gospodarstwach 10 do 20 ha największą rolę odegrało to, że właśnie w tej grupie mieliśmy stosunkowo najwięcej spraw o obniżenie reszty ceny kupna¹⁾ wniesionych do urzędów rozjemczych, co znacznie wpłynęło na redukcję zadłużenia.

Próbując podsumować dotychczasowe wnioski stwierdzamy, że zadłużenie z tytułu działów rodzinnych w porównaniu do zadłużenia z innych tytułów, biorąc stan na 1 lipca 1932 gra poważniejszą rolę we wszystkich kategoriach gospodarstw, za wyjątkiem gospodarstw powyżej 50 ha, gdzie zadłużenie z innych tytułów było o zł. 13,16 na 1 ha wyższe. Wyjątek ten znikł jednakże w ciągu czterolecia, tak, iż we wszystkich kategoriach wielkości gospodarstw zadłużenia z tytułu działów było wyższe od zadłużenia z innych tytułów. Wyrażało się to, biorąc pod uwagę średnią dla wszystkich gospodarstw, kwotą zł 45,32 na 1 ha. To wyrównanie poziomu wszystkich kategorii gospodarstw było możliwe dzięki temu, że gospodarstwa grupy powyżej 50 ha zmniejszyły swoje zadłużenie prywatne z innych tytułów o zł 0,08 na 1 ha, dopuszczając równocześnie do wzrostu zadłużenia z tytułu działów rodzinnych.

Wzrost zadłużenia z tytułu działów rodzinnych w gospodarstwach do 50 ha jest z jednej strony wynikiem przeprowadzanych w ciągu czterolecia 60 podziałów majątku w formie ustanowienia spłat rodzinnych, z drugiej strony mogły mieć również wpływ narosłe a nie uiszczone odsetki. Najpilniejszym zagadnieniem do rozwiązania jest sfinansowanie

¹⁾ 19 na ogólną liczbę 135 gospodarstw tej grupy.

działów rodzinnych w samowystarczalnych gospodarstwach o obszarze do 50 ha.

Jeśli chodzi o zadłużenie z innych tytułów, to we wszystkich grupach gospodarstw notujemy wzrost za wyjątkiem gospodarstw o obszarze 5 do 10 ha, 10 do 20 ha, powyżej 50 ha, gdzie jest spadek. Spadek ten może być wynikiem: pobocznych dochodów w gospodarstwach 5 do 10 ha, działania ustawodawstwa w gospodarstwach 10 do 20 ha, struktury zadłużenia i obowiązującego ustawodawstwa, jeśli chodzi o gospodarstwa powyżej 50 ha.

Zachodzi wreszcie pytanie, czy i o ile rolnicy korzystali w badanym czteroleciu z nowych kredytów u osób prywatnych, pomijając zadłużenie z tytułu działów rodzinnych. Trudno na to pytanie dać ścisłą odpowiedź. Wobec braku odpowiedniej rubryki w kwestionariuszu, skazani jesteśmy jedynie na oparcie wnioskowania na posiadanych cyfrach.

Aczkolwiek nie można wykluczyć możliwości zaciągania nowych kredytów, biorąc nawet pod uwagę stosunkowo nieznaczny wzrost zadłużenia u osób prywatnych w pewnych grupach gospodarstw, gdyż w granicach tych w ciągu badanego czterolecia mogło to być zadłużenie płynne, zaciągano nowe kredyty, spłacano stare, — to jednakże w oparciu o znajomość terenu i z drugiej strony biorąc pod uwagę ogólny zanik operacji kredytowych, jeśli chodzi o rolnictwo, można stwierdzić, że wzrost zadłużenia spowodowany jest przede wszystkim faktem narastania odsetek¹⁾, kosztów sądowych itp.

¹⁾ Rolnik z pow. kartuskiego, właściciel gospodarstwa 28 morgowego o zadłużeniu na dzień 1 lipca 1932 zł 8.770 i na dzień 1 lipca 1936 zł 13.900 pisze: „Zadłużenie wzrosło tylko z dopisanych odsetek i kosztów sądowych“. Inny rolnik z pow. chojnickiego żali się: „Mam 4 procesy przewlekłe, które już dotychczas naraziły mnie na 500 zł kosztów sądowych“. Rolnik z pow. brodnickiego właśc. gosp. 530 morg. o zadłużeniu 76.000 i 81.300 zł pisze: „Przyczyną wzrostu zadłużenia jest wysokie oprocentowanie długów, które powinno wynosić maksymalnie $\frac{1}{2}$ —1%. Warsztat rolny nie oddaje dziś ani $\frac{1}{2}$ %, — więc skąd to wysokie oprocentowanie?“

INNE ZADŁUŻENIE.

Inne zadłużenie w gospodarstwach rolnych na 1 ha na dzień 1 lipca 1932 i 1 lipca 1936.

Rok	do 5 ha	5 do 10 ha	średnie zadłuż. gospod. do 10 ha	10 do 20 ha	20 do 50 ha	średnie zadłuż. gospod. 10—50 ha	średnie zadłuż. gospod. do 50 ha	średnie zadłuż. gospod. powyż. 50 ha	średnie za- dłuż. wszy- stkich gos- podarstw
r. 1932	1 01,05	68,56	84,81	58,68	41,81	50,25	51,19	58,26	54,73
r. 1936	107,37	72,37	89,87	64,27	41,05	52,66	53,09	51,52	52,31

Średnie zadłużenie wszystkich gospodarstw w ciągu badanego czterolecia spadło o zł 2,42, tj. 4,42% na 1 ha. Spadek ten jest spowodowany tym, że zmniejszyło się zadłużenie w gospodarstwach o obszarze 20 do 50 ha i powyżej 50 ha. Zadłużenie na dzień 1 lipca 1936 w gospodarstwach o obszarze do 50 ha wynosi zł 53,09, podczas gdy w dniu 1 lipca 1932 wynosiło zł 51,19 czyli wzrost wynosi zł 1,90 na 1 ha, tj. 3,71%, w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha zadłużenie wynosi na dzień 1 lipca 1932 zł 58,26, w dniu 1 lipca 1936 wynosi zł 51,52, czyli że spadek wynosi zł 6,74 tj. 11,57%.

Biorąc pod uwagę gospodarstwa według trzech grup wielkości, stwierdzamy, że zadłużenie najwyższe mają gospodarstwa do 10 ha, gdyż wynosiło ono początkowo zł 84,81, następnie zł 89,87, zadłużenie średnie mają gospodarstwa o obszarze 10 do 50 ha, gdyż wynosiło ono zł 50,25, a na dzień 1 lipca 1936 zł 52,66, wreszcie najniższe zadłużenie mają gospodarstwa o obszarze powyżej 50 ha, gdyż ze zł 58,26 spadło ono do zł 51,52. Jeśli chodzi o wzrost zadłużenia w ciągu czterolecia, to na czoło wysuwają się znów gospodarstwa o obszarze do 10 ha ze zł 5,06, następnie idą gospodarstwa o obszarze 10 do 50 ha, ze 2,41 zł, wreszcie w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha notujemy spadek zadłużenia w wysokości zł 6,74 na 1 ha. Ciekawym jest dlaczego właśnie gospodarstwa o obszarze powyżej 50 ha wykazują spadek zadłużenia. Trudno jest na to pytanie odpowiedzieć z całą pewnością, można snuć pewne supozycje. W „Innym zadłużeniu“ mamy

podane na dzień 1 lipca 1932 cały szereg należności z tytułu publiczno-prawnego i umowy o pracę. Gospodarstwa o obszarze powyżej 50 ha, prowadzące przeważnie rachunkowość mogły w pierwszym rzędzie podać sumę zaległości na dzień 1 lipca 1932 z tych tytułów, — posiadacze gospodarstw o obszarze do 50 ha niewątpliwie w mniejszym stopniu sięgali pamięcią do zaległości z tego bądź co bądź odległego okresu, nie mając do dyspozycji dokładnych zapisków, czy ksiąg rachunkowych. Gospodarstwa powyżej 50 ha wykazując w zadłużeniu na dzień 1 lipca 1932 zadłużenie z tytułu podatków i robocizny, równocześnie na dzień 1 lipca 1936 umniejszyły te kwoty o sumy w międzyczasie spłacone czy umorzone. Wiadomym jest, że pewne sumy zaległości podatkowych i zaległości z tytułu składek ubezpieczeniowych zostały umorzone na skutek ukazania się w tym względzie szeregu ustaw. Okoliczność ta mogła więc wpłynąć na to, że w gospodarstwach powyżej 50 ha notujemy spadek t. zw. „Innego zadłużenia“ o zł 7,04 na 1 ha. Gospodarstwa mniejsze, które przeważnie w rubryce „Inne zadłużenie“ nie podawały zadłużenia z tytułu publiczno-prawnego i umowy o pracę, wykazały w ciągu czterolecia wzrost zadłużenia na skutek tego, że albo narosły odsetki, albo też w ciągu czterolecia przybyły nowe długi, które wypełniający kwestionariusz zakwalifikował do tej właśnie rubryki. Ponieważ w rubryce „Inne zadłużenie“ mieści się w poważnej mierze zadłużenie z tytułu należności wobec spółdzielni rolniczo handlowych i mleczarskich, możliwą jest rzeczą, że rolnik dopiero w ciągu czterolecia dowiedział się o wysokości tego zadłużenia. Zachodzić to może zwłaszcza przy dopłatach do udziałów, lub też przy dopłatach z tytułu dodatkowej odpowiedzialności członkowskiej. Ustalenie wysokości tych dopłat mogło nastąpić właśnie w okresie badanego czterolecia, co wpłynęło na wzrost kwoty zadłużenia z tego tytułu.

Rozdział III.

WYKORZYSTANIE USTAWODAWSTWA FINANSOWO-ROLNEGO.

UKŁADY KONWERSYJNE PRZEZ BANK AKCEPTACYJNY.

Jak już wspominaliśmy powołanie do życia instytucji Banku Akceptacyjnego miało na celu uporządkowanie zadłużenia rolniczego w t. zw. kredycie zorganizowanym, wyłączając z tego zadłużenie długoterminowe.

Według obliczeń Ministerstwa Skarbu na dzień 1 grudnia 1932 zadłużenie rolnictwa w instytucjach finansowych wynosiło ogółem zł 814 milionów, — według obliczeń Banku Akceptacyjnego zadłużenie to miało wynosić zł 640.961.000,—, różnica zatem wynosi wcale pokaźną kwotę bo zł 173.039.000. Bank Akceptacyjny przeprowadził dalsze obliczenia mające na celu ustalenie ile z ogólnej kwoty nadaje się zadłużenia do skonwertowania, — suma ta ustalona szacunkowo wyniosła złotych 438.027.000,—. Z powyższego wynika, że w porównaniu z tym co ustaliło Ministerstwo Skarbu różnica wynosi zł 375.973.000,— a w porównaniu z ogólnym zadłużeniem ustalonym przez Bank Akceptacyjny różnica wynosi 202.934.000,— zł. Różnica ta oznacza kwoty, które nie mogą być z tych czy innych względów objęte konwersją. Według danych na dzień 23 czerwca 1937 suma zatwierdzonych układów wynosiła zł 446.954.774,— przy czym należy zaznaczyć, że akcja zatwierdzania układów jest w zasadzie na ukończeniu i ogólna kwota nie wiele się zwiększy.

Powyższe wywody odrazu wytyczają tok naszych badań jeśli chodzi o analizę cyfr uzyskanych z ankiety. Ogólna suma zadłużenia 1199 gospodarstw o obszarze do 50 ha wynosiła na dzień 1 lipca 1932 w t. zw. kredycie zorganizowanym zł 3.195.243,— skonwertowano z tego tylko kwotę zł 1.447.279,— tj. 45,29%.

W gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha zadłużenie tego rodzaju wynosiło na dzień 1 lipca 1932 ogółem zł 4.555.401,— konwersji uległa tylko kwota zł 1.517.946,— tj. 33,32%.

**Akcja konwersyjna przez Bank Akceptacyjny.
Gospodarstwa prywatne.**

Grupy gospodarstw	Ilość gospodarstw objętych ankietą	Ilość gospodarstw, które zawarły układy konwersyjne	% %	Ogólna suma zadłużeń w kred. zorg. na 1 lipca 1932	Ogólna suma zadłużeń w kred. zorg. na 1 lipca 1936	Ogólna suma skonwert. towaru	Stosunek % % do zadłuż. na 1. 7. 1932	Stosunek % % do zadłuż. na 1. 7. 1936
do 5	135	23	17,04	127.827,—	146.304,—	42.940,—	33,59	29,35
do 10 ha . . .	262	59	22,52	299.383,—	353.989,—	116.950,—	39,06	33,04
10 do 20 ha . . .	443	135	30,47	998.047,—	1.137.851,—	475.864,—	47,70	41,82
20 do 50 ha . . .	359	139	38,72	1.769.986,—	1.858.330,—	811.525,—	45,85	43,67
Średnia dla gospodarstw do 50 ha	1199	356	29,69	3.195.243,—	3.496.474,—	1.447.279,—	45,29	41,39
powyżej 50 ha .	192	78	40,62	4.555.401,—	4.612.507,—	1.517.946,—	33,32	32,91

Gdybyśmy wzięli pod uwagę zadłużenie na dzień 1 lipca 1936, — to odsetek długów skonwertowanych spadnie do 41,39% w gospodarstwach do 50 ha i do 32,91% w gospodarstwach powyżej 50 ha.

Świadczy to, że wogóle stosunkowo mała ilość długów w kredycie zorganizowanym, — dla rolnictwa w zasadzie bardzo uciążliwych, uległa konwersji przez Bank Akceptacyjny. Można by jeszcze w ramach obowiązującego ustawodawstwa finansowo-rolnego znaleźć wytłumaczenie dlaczego w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha tylko 33,32% wzgl. 32,91% długów uległo skonwertowaniu, może były to gospodarstwa przedłużone i na skutek tego pozbawione możliwości skorzystania z akcji Banku Akceptacyjnego. Ponieważ jednakże w gospodarstwach o obszarze poniżej 50 ha, biorąc pod uwagę zadłużenie na dzień 1 lipca 1932 zaledwie 12,53% więcej zadłużenia zostało skonwertowane, chociaż w stosunku do tych gospodarstw w zasadzie nie obowiązywały przepisy uniemożliwiające konwersję w razie zbytniego przeciążenia za wyjątkiem przepisu, który mówił o nieściągalnych pretensjach nie podlegających konwersji (§ 10 rozp. z dnia 11. XII. 1934. Dz. U. R. P. nr 96, poz. 611), — trudno dopatrywać się przyczyn nikłych efektów konwersji akurat w obowiązującym ustawodawstwie. Prowadziłoby to bowiem do stwierdzenia, że z powodu obowiązującego ustawodawstwa 66,68% zadłużenia gospodarstw powyżej 50 ha a 54,71% zadłużenia na dzień 1 lipca 1932 r. gospodarstw o obszarze poniżej 50 ha nie nadawało się do konwersji. Wniosek ten tym bardziej byłby nieuzasadniony, że jak to już wyjaśniliśmy na wstępie, odpowiedziało na ankietę 60,22% gospodarstw o obszarze do 50 ha zadłużonych poniżej średniego zadłużenia dla gospodarstw danej grupy, a 63,02% gospodarstw o obszarze powyżej 50 ha zadłużonych poniżej średniego zadłużenia w danej grupie. Musiały więc być inne przyczyny, które działały hamująco na zawieranie układów konwersyjnych. Zachodzi więc pytanie jakie?

Aby móc dać na nie bardziej uzasadnioną odpowiedź, ubiegając kolejność w omawianiu materiału objętego ankietą

stwierdzimy, że gospodarstwa osadnicze o obszarze do 50 ha posiadające zadłużenie na 1 ha zł 916,07,— tj. o zł 369,15 wyższe od tegoż samego średniego zadłużenia gospodarstw prywatnych o obszarze do 50 ha na dzień 1 lipca 1932 potrafiły skonwertować całe swoje zadłużenie w kredycie zorganizowanym. Jeśli więc gospodarstwa osadnicze bardzo silnie obdłużone zdołały pomimo przepisu cyt. wyż. § 10 rozp. Min. Skarbu skonwertować całe swoje zadłużenie przez Bank Akceptacyjny, to jasnym jest że gospodarstwa prywatne o wiele mniej zadłużone na 1 ha miały wszelkie warunki pod względem prawnym aby uczynić to samo. Zawarcie układu konwersyjnego było aktem dwustronnym. Wyłania się więc kwestia z czyjej strony brakowało zgody do zawarcia układu konwersyjnego, czy nie chciał zawrzeć układu rolnik czy też instytucja kredytowa. Niewątpliwie znalazł się pewien bardzo nieznaczny odsetek rolników, którzy nie chcieli zawierać układu konwersyjnego, woleli zawrzeć dobrowolny układ z instytucją finansową na takich czy innych warunkach. Jasnym jest jednakże, że odsetek tego rodzaju rolników w zbiorowości objętej ankietą nie może być duży. Można więc z dużym prawdopodobieństwem twierdzić, że rolnicy w zasadzie pozytywnie ustosunkowali się do akcji konwersyjnej przez Bank Akceptacyjny. To że w wyniku akcji konwersyjnej zostało skonwertowane zaledwie 45,29%, wzgl. 41,39% długów gospodarstw do 50 ha, jest w pierwszym rzędzie wynikiem negatywnego ustosunkowania się instytucji wierzycielskich. Instytucje wierzycielskie czyniły widocznie poważne trudności rolnikom przy zawieraniu układów, przeważnie na tle zabezpieczenia układu. Nie chciały widocznie dopuścić do tego, aby układ doszedł do skutku i dług został rozterminowany na lat 14, mając nadzieję skoro minie termin do zawierania układów, — ściągnąć go znacznie wcześniej, oczywiście pobierając ponadto wyższe oprocentowanie. Nie było tego negatywnego ustosunkowania się instytucji wierzycielskich w stosunku do posiadaczy gospodarstw osadniczych. Osadnicy są bardzo poważnie zadłużeni, instytucja wierzycielska nie

miała absolutnie widoków ściągnięcia pretensji wcześniej, niż to ma miejsce przy rozterminowaniu przez Bank Akceptacyjny. W bardzo wielu wypadkach zadłużenie osadnika jest faktycznie nieściągalne wobec innych zadłużeń (F. O. R. R.) mających pierwszeństwo hipoteczne. W interesie instytucji wierzycielskiej leżało więc zawarcie układu z osadnikiem, ponieważ wówczas dochodziło do uregulowania kwestii takiego lub innego zabezpieczenia ze strony rolnika, a co najważniejsze instytucja wierzycielska przez zawarcie układu zyskiwała pomoc odsetkową ze strony Skarbu Państwa, a ponadto pomoc kapitałową na wypadek straty swej pretensji. Motywy kierujące instytucjami wierzycielskimi, względnie możliwość wcześniejszej ściągłości względnie nieściągalności pretensji przeważały przy ustosunkowaniu się do akcji konwersyjnej przez Bank Akceptacyjny.

Należy jeszcze oświetlić jeden moment. W myśl obowiązującego ustawodawstwa rolnik z którym odmówiła instytucja wierzycielska zawarcia układu miał prawo w terminie do 31. XII. 1936 wnieść zażalenie do Komitetu Konwersyjnego przez Bank Akceptacyjny o uznanie instytucji wierzycielskiej jako winnej nie dojścia do skutku układu. W sprawozdaniu Banku Akceptacyjnego¹⁾ za rok 1936 mamy podane, że rolnicy wnieśli zażaleń ogółem 5.415 z czego rozpatrzono 2.381 „orzekając w kilku zaledwie przypadkach winę instytucji wierzycielskiej“.

Uderza więc niezmiernie nikła ilość wypadków, w których uznano winę nie dojścia do skutku układów po stronie instytucji wierzycielskich, sprawozdanie Banku Akceptacyjnego nie podało nawet dokładnej cyfry ograniczając się do słowa „kilka“. Oczywiście biorąc pod uwagę gospodarstwa do 50 ha trudno przypuścić, aby rolnicy wnieśli zażalenia w terminie w stosunku do całej sumy nie objętej konwersją t. j. w stosunku do tego biorąc stan na 1 lipca 1932 r. 54,71% zadłużenia, albowiem nie zawsze się orientowali w przysłu-

¹⁾ Sprawozdanie z działalności Banku Akceptacyjnego w roku 1936.

gujących im środkach prawnych, albo też niekiedy wnosili zażalenia po terminie t. j. po 31. XII. 1936. W każdym razie uderzająco niska jest ilość wypadków, w których te zażalenia zostały załatwione dla rolników pozytywnie.

W powyższym rozumowaniu byłby pewien błąd, gdyby nie wyjaśnić następującej kwestii: ankieta objęła formalnie zadłużenie na dzień 1 lipca 1936 podczas, gdy możliwość zawierania układów trwała do dnia 31. X. 1936, może więc właśnie w tym okresie zgłoszono bardzo poważną ilość układów, która nie została objęta ankietą?

Nie ma to większego wpływu na uzyskane wyniki. Rolnicy wypełniali ankietę rozpisaną w ciągu trzech pierwszych miesięcy 1937, każdy z nich wiedział już wówczas o zawartych układach i można z dużym prawdopodobieństwem twierdzić, że wpisywał w odpowiedzi ostatnio istniejący stan rzeczy w tym względzie t. j. w chwili wypełniania ankiety. Oceniając więc rolę akcji konwersyjnej z punktu widzenia jej szerokich zamierzeń będących u podłoża samej akcji, — należy określić jej wyniki jako bardzo skromne i z punktu widzenia potrzeb rolnictwa niewystarczające. Podkreśliliśmy już bardzo silnie na innym miejscu, że zadłużenie rolnictwa w instytucjach kredytu zorganizowanego jest niezmiernie uciążliwe, specjalnie z powodu jego wysokiego oprocentowania. Rolnictwo na akcji konwersyjnej przez Bank Akceptacyjny zyskiwało przede wszystkim to, że odsetki zostały obniżone do $4\frac{1}{2}\%$ wzgl. 6% w stosunku rocznym. Spłacalność nawet i tych obniżonych odsetek nie była łatwa. Jak to bowiem wynika z zestawień Okręgowego Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-Gospodarczych w Toruniu dokonanych w spółdzielniach oszczędnościowo-pożyczkowych woj. pomorskiego na dzień 31. XII. 1936 — $40,7\%$ należnych odsetek od zawartych układów konwersyjnych było niezapłaconych. Skoro więc płacenie odsetek w wysokości $4\frac{1}{2}\%$ wzgl. 6% było uciążliwe, to cóż dopiero mówić o odsetkach dochodzących do 10% w stosunku rocznym. Wynikiem tego

stanu rzeczy jest to, że dochodzą coraz częściej wieści o egzekucjach¹⁾.

OBNIŻENIE ZADŁUŻENIA Z TYTUŁU DZIAŁÓW RODZINNYCH.

Ponieważ kwestionariusz wyszczególniał zadłużenie z tytułu działów rodzinnych jak również i wykorzystanie ustawodawstwa w tym względzie w formie obniżenia przez urzędy rozjemcze należności z tego tytułu, jesteśmy w stanie przeprowadzić bardziej szczegółową analizę.

Okazuje się, że działalność urzędów rozjemczych w minimalnym stopniu wpłynęła na zmniejszenie się zadłużenia z tytułu działów rodzinnych. W gospodarstwach o obszarze do 50 ha suma obniżonych należności wynosi zaledwie 0,95% zadłużenia z tytułu działów rodzinnych według stanu na dzień 1 lipca 1932, — w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha wogóle nie notujemy obniżki zadłużenia. Stosunkowo najwięcej korzystały z obniżki zadłużenia gospodarstwa o obszarze 20—50 ha, gdyż ogólna suma obniżek uzyskanych wynosi w tej grupie 1,53% zadłużenia na dzień 1 lipca 1932.

Wylania się pytanie dlaczego w tak stosunkowo nikłej mierze gospodarstwa objęte ankietą wykorzystały możliwości obniżenia zadłużenia. Trudno na to pytanie odpowiedzieć

¹⁾ Okręgowy Związek Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-Gospodarczych w Toruniu pismem z dnia 1. VI. 1937 nr. 2014 doniósł:

„Według zestawień na dzień 31 grudnia 1936 z terenu woj. Pomorskiego, — spółdzielnie nasze skonwertowały ogółem sumę zł 10.864.000 pożyczek u 6.405 dłużników. Dłużników, którzy zalegali z odsetkami było 2.182 od sumy 4.420.000, czyli 40,7%. W sumie tej zaległych ponad 6 miesięcy było 1.499 dłużników od sumy zł 3.284.000, co stanowiło 30,2%. Tę ostatnią sumę należy określić jako sumę układów kwalifikujących się do rozwiązania“.

Rozwiązanie, o którym wspomina cyt. wyż. pismo następuje w myśl § 4 układów konwersyjnych automatycznie z chwilą kiedy dłużnik zalega z zapłatą dwóch rat odsetek.

Jeden z pośród rolników z pow. tezewskiego dodaje w odpowiedzi na ankietę:

„Od kwoty zł 5.000 skonwertowanych przez Bank Akceptacyjny odsetek nie płacę z powodu niemożności, nieurodzaju“.

Wykorzystanie ustawodawstwa fin.-rolnego w stosunku do zadłużenia z tytułu działań rodzinnych.

Grupy gospodarstw	Ilość gospodarstw objętych ankietą	Zadłużenie z tytułu działań rodzinnych na dzień 1 lipca 1982 r.	Ilość gospodarstw mających na dzień 1 lipca 1982 r. zadłuż. z tytułu działań rodzinnych		Obniżono działy rodzinne w gospodarstwach		Obniżono działy rodzinne na sumy:	
			Ogółem	%	Ogółem	%	Ogółem	%
do 5 ha	135	132,046,—	67	49,63	—	—	—	—
5 do 10 ha	262	450,941,—	153	58,40	3	1,96	3,450,—	0,77
10 do 20 ha	443	1,231,872,—	269	60,72	4	1,49	6,550,—	0,53
20 do 50 ha	359	1,905,167,—	227	63,23	6	2,64	25,340,—	1,33
gospodarstwa do 50 ha	1199	3,720,036,—	716	59,72	13	1,82	35,340,—	0,95
powyżej 50 ha	192	1,847,115,—	99	51,56	—	—	—	—

ze ścisłością, można snuć pewne przypuszczenia. Niewątpliwie w niejednym wypadku rolnik sam nie chce korzystać z możliwości obniżenia i nie stawia wniosku do urzędu rozjemczego z uwagi na osobę wierzyciela, którym jest osoba jemu bliska. Jak już wspominaliśmy zadłużenie z tytułu działów rodzinnych aczkolwiek jest stosunkowo bardzo wysokie, to jednakże nie jest to zadłużenie dla rolnika najbardziej uciążliwe właśnie ze względu na osobę wierzyciela, z którym często można jakoś załatwić sprawę ugodowo. Nie bez wpływu na nikłą ilość obniżek zadłużenia przez urzędy rozjemcze jest również i to, że stosownie do przepisów art. 53 rozp. z dnia 24. X. 34. o konwersji i uporządkowaniu długów rolniczych (Dz. U. R. P. nr 94, poz. 841) można obniżać jedynie zadłużenie powstałe w okresie od 28. IV. 1924 do 1. VII. 1932. W gospodarstwach pomorskich spotykamy bardzo wiele działów rodzinnych powstałych przed 28. IV. 1924. Długi z tego tytułu waloryzowane były w okresie dobrej koniunktury przeważnie bardzo wysoko, gdyż sądy brały pod uwagę ówczesną wartość gospodarstw rolnych. Obecnie zadłużenie to nie podpada pod przepis cyt. wyż. art. 53, aczkolwiek w niejednym wypadku jest to zadłużenie wysokie wobec zmienionych warunków gospodarczych. Z drugiej strony należy zwrócić uwagę, że w woj. pomorskim przez działy rodzinne rozumie się również t. zw. wymiary przeznaczone na wyżywienie osób zdających gospodarstwa. Wymiary te są niekiedy bardzo wysokie. Do czasu wydania w dniu 30. 9. 1935 noweli do rozp. z dnia 24. X. 34. były wyraźnie wykluczone spod działania przepisów tej ustawy, a po dniu 30. 9. 1935 praktyka w urzędach rozjemczych i sądach okręgowych kształtowała się różnie. Są wypadki w których się t. zw. wymiary obniża, są wypadki w których się tego rodzaju wnioski oddala.

Ogólnie więc możemy stwierdzić, że w gospodarstwach prywatnych objętych ankietą ustawodawstwo oddłużeniowe miało minimalny wpływ na zmniejszenie się zadłużenia z tytułu działów rodzinnych.

WYKORZYSTANIE INNYCH ŚRODKÓW POWODUJĄCYCH ZMNIEJSZENIE ZADŁUŻENIA.

Przechodzimy wreszcie do omówienia wykorzystania wszelkich innych sposobów umożliwiających zmniejszenie zadłużenia, a więc powodujących realizację faktycznego oddłużenia.

Uderza nas przede wszystkim to, że notujemy stosunkowo nikłą kwotę obniżek zadłużenia z tytułu reszty ceny kupna ciężającej na nieruchomości.

Na ogólną ilość gospodarstw do 50 ha 1199 zaledwie 39 gospodarstw skorzystały efektywnie z obniżenia reszty ceny kupna. Nie oznacza to, że tylko 39 gospodarstw stawiało wnioski do urzędu rozjemczego, wniosków mogło być więcej, — pozytywnie dla rolnika załatwionych było tylko w 39 gospodarstwach co stanowi tylko 3,25% ogółu gospodarstw prywatnych do 50 ha. W gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha 7 gospodarstw na 192 objęte badaniami skorzystało z dobrodziejstwa obniżki, co stanowi znów 3,65%.

Przedterminowo spłacało swoje długi 14 gospodarstw o obszarze do 50 ha t. j. 1,17% ogółu gospodarstw prywatnych, gospodarstwa o obszarze powyżej 50 ha nie korzystały z dobrodziejstw przedterminowych spłat z uwagi na obowiązujące przepisy ustawowe. Prawdopodobnie nie skorzystałyby one z tego środka w ogóle, skoro nie wykorzystwały zupełnie innego środka powodującego redukcję zadłużenia t. j. spłaty zadłużenia papierami wartościowymi.

Stosunkowo poważnie w porównaniu z wykorzystaniem wyżej wymienionych środków prawnych, — przedstawia się t. zw. „Zmniejszenie zadłużenia innym sposobem“. Korzystały z tego środka 41 gospodarstw prywatnych do 50 ha t. j. 3,42% oraz 14 gospodarstw o obszarze powyżej 50 ha t. j. 11,68%.

**Wykorzystanie innych środków powodujących zmniejszenie zadłużenia.
Gospodarstwa prywatne.**

Grupy gospodarstw	Rok	Ilość gospodarstw	Ogółem zadłużenie	Urząd rozjemczy obniżył resztę ceny kupna			Splacono papierami	Zyskano na przedterminowych spłatach			Zmniejszono zadłużenie innym sposobem		
				ilość gospodarstw pod.	%	na sumę		ilość gospodarstw pod.	%	na sumę	ilość gospodarstw pod.	%	na sumę
Do 5 ha	1932	135	387.134	3	2,22	3.504	—	1	0,74	50	1	0,74	355,—
	1936		420.175										
5—10 ha	1932	262	1.260.011	6	2,29	20.940	—	4	1,53	1.930	11	4,20	15.120 —
	1936		1.369.908										
10 20 ha	1932	443	3.404.425	19	4,29	94.911	—	1	0,23	200	10	2,26	8.090,—
	1936		3.654.276										
20—50 ha	1932	359	5.345.018	11	3,06	53.938	—	8	2,23	7.300	19	5,29	129.859,—
	1936		5.926.602										
Razem	1932	1199	10.396.588	39	3,25	173.293	—	14	1,17	9.480	41	3,42	153.425,—
	1936		11.370.961										
Powyżej 50 ha	1932	192	9.932.846	7	3,65	148.873	—	—	—	750	14	7,29	175.972,—
	1936		10.417.301										

EFEKTY USTAWODAWSTWA FIN.-ROLNEGO.

Aczkolwiek nie można negować działania konwersji przez Bank Akceptacyjny powodującej zmniejszenie zadłużenia w formie obniżenia odsetek, to jednakże biorąc pod uwagę te wszystkie środki prawne w ustawodawstwie oddłużeniowym, które efektywnie doprowadziły nie tylko do obniżenia oprocentowania, ale również do obniżenia sumy kapitału dłużnego, stwierdzamy:

ogólne zadłużenie gospodarstw prywatnych o obszarze do 50 ha na dzień 1 lipca 1932 wynosiło w cyfrach absolutnych zł 10.396.588,—, zadłużenie na dzień 1 lipca 1936 wynosiło 11.370.961,—. Ogólna suma obniżek uzyskana dzięki ustawodawstwu oddłużeniowemu wynosiła zł 371.538,—. Stanowi to 3,57% zadłużenia na dzień 1 lipca 1932 i 3,27% zadłużenia na dzień 1 lipca 1936.

Ogólne zadłużenie wszystkich gospodarstw prywatnych objętych ankietą wynosiło na dzień 1 lipca 1932 zł 20.329.434,— na dzień 1 lipca 1936 zł 21.788.262,—.

Suma uzyskanych obniżek wynosiła zł 697.133, co stanowi 3,43% zadłużenia na dzień 1 lipca 1932 i 3,20% zadłużenia na dzień 1 lipca 1936 r.

Jak z powyższego wynika obowiązujące ustawodawstwo finansowo-rolne stosunkowo w bardzo nikłej mierze wpłynęło na redukcję zadłużenia.

Rozdział IV.

ANALIZA ZADŁUŻENIA GOSPODARSTW PRYWATNYCH, W KTÓRYCH ZMNIEJSZYŁO SIĘ ZADŁUŻENIE W LATACH 1932/36.

Na 1199 gospodarstw prywatnych do 50 ha objętych ankietą, mamy 307 gospodarstw w których zadłużenie w ciągu badanego czterolecia zmniejszyło się. Stanowią te gospodarstwa 25,74% ogółu gospodarstw prywatnych do 50 ha objętych badaniami. Pośród 192 gospodarstw prywatnych o obszarze powyżej 50 ha znalazło się 48 gospodarstw, w których zadłużenie zmalało — co stanowi 25%. Widzimy więc, że od-

setek gospodarstw w których zadłużenie zmalało jest mniej więcej w obu grupach ten sam.

Przystępując do analizy zadłużenia gospodarstw, w których to zadłużenie w ciągu badanego czterolecia zmniejszyło się, — będziemy się starali dać odpowiedź: dlaczego?

A priori stawiamy pewne tezy, aby poprzez ich częściowe lub całkowite odrzucenie dojść do ustalenia przypuszczalnej prawdy materialnej.

Tezy nasze są następujące:

1. Zmniejszenie zadłużenia możliwe było dzięki temu, że gospodarstwa miały zadłużenie wyjściowe t. j. zadłużenie na dzień 1 lipca 1932 o wiele niższe od tegoż samego średniego zadłużenia wszystkich gospodarstw.
2. Zmniejszenie zadłużenia spowodowane było tym, że gospodarstwa te wykorzystały obowiązujące ustawodawstwo finansowo-rolne w większym stopniu.
3. Zmniejszenie zadłużenia spowodowane było tem, że gospodarstwa te położone są w powiatach posiadających stosunkowo dobrą glebę.

Postaramy się obecnie rozprowadzić postawione wyżej tezy w świetle posiadanego przez nas materiału cyfrowego. Jeśli chodzi o tezę pierwszą, — to w gospodarstwach o obszarze do 10 ha średnie zadłużenie gospodarstw w których zadłużenie się zmniejszyło, w porównaniu do zadłużenia wszystkich gospodarstw, było na dzień 1 lipca 1932 wyższe o 27,47%. Ponieważ, jak to już kilkakrotnie zaznaczaliśmy, gospodarstwa do 10 ha mają specjalny charakter, — poprzestaniemy na tem stwierdzeniu. Natomiast we wszelkich innych kategoriach gospodarstw zadłużenie na dzień 1 lipca 1932 jest niższe w porównaniu z zadłużeniem wszystkich gospodarstw prywatnych objętych ankietą.

Różnice te przedstawiają się następująco: w gospodarstwach 10—20 ha — 15,23%; 20—50 ha — 4,18%; powyżej 50 ha — 0,43%. Widać z tego, że nawet przy uwzględnieniu grupy gospodarstw 10—20 ha różnice te są minimalne i nieproporcjonalne do wysokości spadku zadłużenia, który procentowo wynosił: do 50 ha — 27,87%, ponad 50 ha 25,62%.

W świetle tych cyfr jasnym jest, że mniejsze stosunkowe zadłużenie wyjściowe na dzień 1 lipca 1932 mogło mieć stosunkowo mały wpływ na spadek zadłużenia w ciągu badanego czterolecia.

**Zadłużenie na 1 ha we wszystkich gospodarstwach
i w tych w których zadłużenie zmniejszyło się.
Gospodarstwa prywatne*)**

Grupy gospodarstw	Rok	Ilość gospodarstw ogółem	Zadłużenie na 1 ha	Ilość gospod. w których zmniejszyło się zadłużenie		Zadłuż. na 1 ha
					%	
do 5 ha	1932	135	898,24	37	27,41	1.185,71
	1936		969,87			880,22
5—10 ha	1932	262	604,03	63	24,05	742,60
	1936		651,77			527,80
średnie zadłużenie gospod. do 10 ha	1932	397	751,14	100	25,77	964,16
	1936		810,82			704,01
10—20 ha	1932	443	505,32	117	26,41	428,37
	1936		539,02			286,45
20—50 ha	1932	359	463,21	90	25,07	443,84
	1936		505,84			337,17
średnie zadłużenie gospod. 10—50 ha	1932	802	484,27	207	25,74	436,11
	1936		522,43			311,81
śred. zadłuż. wszyst. gospod. do 50 ha	1932	1199	500,05	307	25,74	476,63
	1936		540,85			343,77
gospodarstw ponad 50 ha	1932	192	532,57	48	25,00	530,26
	1936		543,39			394,39

Przechodzimy do oświetlenia tezy drugiej.

Ogólny spadek zadłużenia w gospodarstwach prywatnych wynosił w ciągu badanego czterolecia zł 1.510.875,— podczas gdy ogólna suma obniżek spowodowanych działaniem ustawodawstwa finansowo-rolnego wynosiła zł 539.508 — 35,70%. Można znów wysnuć wniosek, że ustawodawstwo

*) Zadłużenie na dzień 1 lipca 1936 podano przy wyłączeniu należności z tytułu umowy o pracę i należności publiczno-prawnych.

finansowo-rolne tylko w pewnej mierze spowodowało spadek zadłużenia.

Jak się wreszcie przedstawia w świetle ankiety teza trzecia? Okazuje się, że w pow. tczewskim, grudziądzkim, chełmińskim, toruńskim, wąbrzeskim, których glebę zakwalifikowaliśmy jako dobrą, mamy tylko 62 gospodarstwa do 50 ha, — w których zadłużenie się zmniejszyło, — na powiaty o glebie najgorszej przypada 245 gospodarstw. Nie jesteśmy w stanie podać analogicznych cyfr dla gospodarstw powyżej 50 ha, — ponieważ nie rozbijaliśmy ich przy analizie powiatami, ze względu na szczupłość materiału.

Zadłużenie gospodarstw rolnych, w których zadłużenie zmniejszyło się.

Gospodarstwa prywatne.

Grupy gospodarstw	Rok	Ilość	Ogólne zadłużenie		
			na 1 ha ogólnego obszaru	na 1 ha użytków rolnych	na 1 gospodarstwo
do 5 ha	1932	37	1.185,71	1 239,75	3 882,08
	1936		880 22	920,33	2.881 89
5—10 ha	1932	63	742,60	769,70	5.603,08
	1936		527,80	547,06	3 982,35
średnie zadłużenie gosp. do 10 ha	1932	100	964,16	1.004,73	4.742,58
	1936		704,01	733,70	3 432,12
10—20 ha	1932	117	428,37	458,67	8.436,17
	1936		286,45	306,71	5.641,21
20—50 ha	1932	90	443,84	503 35	15.208,22
	1936		337,17	382,37	11 552,99
średnie zadłuż. gospod. 10—50 ha	1932	207	436,11	481,01	11 822,20
	1936		311,81	344,54	8 597,10
średnie zadłuż. gospod. do 50 ha .	1932	307	476,63	523,79	9 291,21
	1936		343 77	377,79	6.701,33
gospodarstwa ponad 50 ha . .	1932	48	530,26	566,68	58.198,40
	1936		394 39	421,48	43.286,30

Okazuje się więc, że nie można mówić o ścisłym związku pomiędzy jakością gleby a spadkiem zadłużenia.

Wykorzystanie ustawodawstwa fin.-rolnego przez gospodarstwa, w których zmniejszyło się zadłużenie.

Grupy gospodarstw	Urząd Rozjemczy obniżył resztę ceny kupna	Urząd Rozjemczy obniżył got. spłaty rodzinne		Zyskano na przedterminowych spłatach		Splacono papierami wartościowymi		Zmniejszono zadłużenie innym sposobem	
		Ilość gosp.	na sumę zł	Ilość gosp.	na sumę zł	Ilość gosp.	na sumę zł	Ilość gosp.	na sumę zł
do 5 ha	2	3.204	—	1	50	—	—	1	356
5—10 ha	4	15.440	2.450	2	1.880	—	—	9	13.920
do 10 ha	6	18.644	2.450	3	1.930	—	—	10	14.276
10—20 ha	13	86.421	4.750	—	—	—	—	7	6.390
20—50 ha	8	50.848	22.990	5	6.900	—	—	14	108.909
10—50 ha	21	137.269	27.740	5	6.900	—	—	21	115.299
do 50 ha	27	155.913	30.190	8	8.830	—	—	31	129.575
gospodarstwa ponad 50 ha	4	127.178	—	2	750	—	—	12	87.072

Z postawionych wyżej 3 tez, tylko dwie okazały się częściowo słuszne. Mogło mieć wpływ na spadek zadłużenia to, że gospodarstwa miały zadłużenie wyjściowe na dzień 1 lipca 1932 nieco niższe, miało pewien wpływ obowiązujące ustawodawstwo. Nie to jednakże zdecydowało o spadku zadłużenia, który średnio dla gospodarstw do 50 ha wynosił 27,87%, — a dla gospodarstw powyżej 50 ha 25,62%.

Na spadek zadłużenia musiały mieć wpływ czynniki składające się na tezę czwartą wyżej nie wymienione, które ankietą nie zostały objęte względnie też nie mogły być objęte.

Jeśli chodzi o te czynniki, — to były to przede wszystkim warunki — w których dany rolnik gospodarzył. Skoro rolnik nie miał w ciągu 4-lecia albo wcale, albo też poważniejszych strat w inwentarzu żywym, jeśli akurat w jego okolicy były lepsze warunki klimatyczne, to oczywiście nie pozostało to bez wpływu na jego zadłużenie.

Najważniejszym bodajże czynnikiem w tym wszystkim jest człowiek, który gospodarzy w danym warsztacie rolnym, jego właściwości charakteru, zasób wiedzy fachowej, obrotność i to co możemy najszerzej określić jako umiejętność właściwego gospodarowania.

Ten człowiek niewątpliwie miał decydujący wpływ na kształtowanie się zadłużenia. Człowiek ten nie został bezpośrednio objęty ankietą, — bo nie mógł nią być objęty. Nastąpiło to jednakże w sposób pośredni: wykazała to analiza zadłużenia gospodarstw, którą wyżej przeprowadziliśmy. Analiza ta doprowadziła do tego, że odrzuciliśmy albo całkowicie albo częściowo postawione przez nas trzy tezy, co z konieczności wysunęło na czoło tezę czwartą.

CZĘŚĆ III.

ZADŁUŻENIE GOSPODARSTW OSADNICZYCH.

Rozdział I.

ŚREDNIE ZADŁUŻENIE NA DZIEŃ 1 LIPCA 1936.

Średnie zadłużenie gospodarstw osadniczych na 1 ha na dzień 1 lipca 1936 wynosiło zł. 925,58. Biorąc pod uwagę grupy gospodarstw stwierdzamy, że zadłużenie to maleje w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa. Najwyższe zadłużenie posiadają gospodarstwa o obszarze do 5 ha, gdyż zł. 1.736,14. Zadłużenie gospodarstw o obszarze od 5-10 ha jest o zł. 658,45 na 1 ha niższe, tj. o 37,93%; średnie zadłużenie gospodarstw do 10 ha wynosi na 1 ha zł. 1.406,92. Gospodarstwa o obszarze 10-20 ha mają zadłużenie zł. 958,34; gospodarstwa o obszarze 20-50 ha zł. 768,74 czyli o zł. 189,60 niższe, tj. o 19,78%; średnie zadłużenie gospodarstw 10-50 ha wynosi na 1 ha zł. 863,54, jest więc o zł. 543,38 niższe od średniego zadłużenia gospodarstw o obszarze do 10 ha, co stanowi 38,62%. Szukając przyczyn dlaczego zadłużenie osadników spada w miarę wzrostu wielkości osady, należy w pierwszym rzędzie stwierdzić, że gospodarstwa o obszarze do 10 ha w stosunkach rolniczych pomorskich traktowane są za niesamowystarczalne i z konieczności są skazane na zaciąganie długów, które analogicznie, jak to zachodzi przy gospodarstwach prywatnych mogą, ale nie muszą koniecznie mieć charakteru rolniczego. Nie tłumaczy nam to jednakże wszystkiego. W gospodarstwach samowystarczalnych powyżej 10 ha mamy przecież stosunkowo poważne różnice w wysokości zadłużenia pomiędzy

**Zadłużenie gospodarstw osadniczych na dzień 1 lipca 1936 r. na 1 ha
według grup gospodarstw i kategorii wierzycieli.**

Grupy gospodarstw	Ogółem zadłużeń	Zadłużenie u osób prywatnych		Zadłużenie w bankach państwowych		Zadłużenie w bankach prywatnych		Zadłużenie w instytucjach ziemskiego kred. długotermin.		Zadłużenie z tytułu należności publicznych		Zadłużenie z tytułu umowy o pracę		Inne zadłużenie	
		zł	%	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%	zł	%
do 5 ha . . .	1.736,14	451,08	25,98	958,57	55,21	66,30	3,82	9,88	0,57	11,44	0,66	1,77	0,10	237,10	13,66
5 do 10 ha .	1.077,69	171,59	15,92	722,41	67,03	58,46	5,42	13,11	1,22	8,16	0,76	1,47	0,14	102,49	9,51
średnie zadłużenie gosp. do 10 ha .	1.406,92	311,34	20,95	840,49	61,12	62,38	4,62	11,50	0,90	9,80	0,71	1,62	0,12	169,79	11,58
10—20 ha . .	958,34	227,98	23,79	569,24	59,40	58,63	6,12	16,14	1,68	6,69	0,70	1,90	0,20	77,69	8,11
20—50 ha . .	768,74	166,61	21,67	407,99	53,07	96,67	2,58	15,59	2,03	9,67	1,26	1,22	0,16	70,98	9,23
średnie zadłużenie gosp. 10—50 ha .	863,54	197,30	22,73	488,62	56,24	77,65	9,35	15,87	1,85	8,18	0,98	1,59	0,18	74,33	8,67
średnie zadłużenie wszystkich gosp	925,58	206,18	22,28	543,28	58,70	70,29	7,59	15,53	1,68	7,83	0,85	1,68	0,18	80,79	8,72

Tabela VIII.

ZADŁUŻENIE GOSPODARSTW NA DZIEŃ 1 LIPCA 1936 NA 1 ha AREAŁU WEDŁUG GRUP

GOSPODARSTWA OSADNICZE

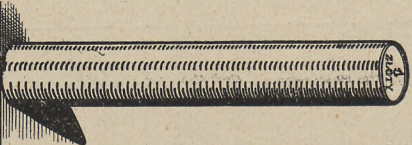
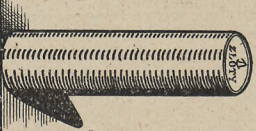
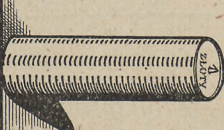
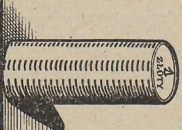
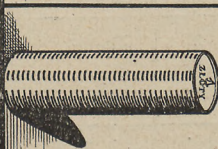
do 5 ha	1736,14	
5-10 ha	1077,69	
SREDNIE ZADŁUŻENIE GOSPOD. od 10 ha	1406,92	
10-20 ha	958,34	
20-50 ha	768,74	
SREDNIE ZADŁUŻENIE GOSPOD. od 10-50 ha	863,54	
SREDNIE ZADŁUŻENIE GOSPOD. do 50 ha	925,58	

Tabela IX.

**ZADŁUŻENIE GOSPODARSTW NA DZIEŃ 1 LIPCA 1936r. NA 1 ha. AREAŁU
WEDŁUG GRUP GOSPODARSTW I KATEGORII WIERZYTELI**

GOSPOD. OSADNICZE							
	do 5 ha.	5-10 ha.	ŚREDNIE ZADŁUŻ. GOSPODARSTW do 10 ha.	10-20 ha.	20-50 ha.	ŚREDNIE ZADŁUŻ. GOSPODARSTW od 10-50 ha.	ŚREDNIE ZADŁUŻ. WSZYSTKICH GOSPODARSTW
ZADŁUŻENIE u OSOB PRYWATNYCH	451,08 zł.	171,59 zł.	311,34 zł.	227,98 zł.	166,61 zł.	197,30 zł.	206,18 zł.
ZADŁUŻENIE w BANKACH PAŃSTWOWYCH	958,57	722,41	840,49	569,24	407,99	488,62	543,28
ZADŁUŻENIE w BANKACH PRYWATNYCH	66,30	58,46	62,38	58,63	96,67	77,65	70,29
ZADŁUŻENIE w ZIEMSKIM KRED.-DŁUG.	9,88	13,11	11,50	16,14	15,59	15,87	15,53
ZADŁUŻENIE w NALEŻNOŚCIACH PUBL. - PRAWNIEC	11,44	8,16	9,80	6,69	9,67	8,18	7,83
ZADŁUŻENIE z TYTUŁU UMOWY O PRACĘ	1,77	1,47	1,62	1,96	1,22	1,59	1,68
INNE ZADŁUŻENIE	237,10	102,49	169,79	77,69	70,98	74,33	80,79

grupą gospodarstw 10-20 i 20-50 ha. Zasadnicze przyczyny tego tak różnego ukształtowania się zadłużenia wynikają przede wszystkim z faktów zaistniałych przy tworzeniu osad.

Wiktor Bronikowski¹⁾ podaje, że koszt budowy budynku inwentarskiego z tymczasowym mieszkaniem na kilkunastohektarowej osadzie wynosił w wykonaniu rządowym około 7.000 zł, a ze stodołą około 10.000 zł, koszt budowy budynku inwentarskiego razem z mieszkaniem w wykonaniu Państwowego Banku Rolnego wynosił ca. 19.000 zł, dochodziła jeszcze do tego stodoła za kilka tysięcy złotych. Stosunek kosztów budynków rządowych wahał się między 35% a 75% kosztu ziemi, podczas gdy bankowych od 100% do 150%. Opierając się na tych przesłankach można twierdzić, że w stosunku do 1 ha zadłużenie z tytułu budowy budynków gospodarczych jest o wiele większe w gospodarstwach mniejszych, maleje to zadłużenie w stosunku do 1 ha w miarę wzrostu obszaru tworzonego gospodarstwa. Stąd też m. in. gospodarstwa mniejsze są poważniej obdłużone. Jeśli chodzi o badany materiał są niewątpliwie w powyższym rozumowaniu pewne luki i nieścisłości. Ankietą zostały objęte także gospodarstwa, których posiadacze pobudowali budynki własnym sumptem, są również objęte gospodarstwa grupy parcelacyjnej t. zw. poniemieckiej, w których ten czynnik nie odgrywa obecnie takiej poważnej roli.

**Zadłużenie gospodarstw osadniczych na dzień 1 lipca 1936
według grup wielkości.**

Średnie zadłużenie gosp. do 5 ha = 100.

Średnie zadłużenie gospodarstw o obszarze :							
do 5 ha	wskażn.	5-10 ha	wskażn.	10-20 ha	wskażn.	20-50 ha	wskażn.
1736,14	100	1077,69	62,07	958,34	55,20	863,54	49,74

¹⁾ Wiktor Bronikowski „Czynniki postępu osadnika pomorskiego“. Toruń 1935. Instytut Bałtycki.

Należy jeszcze nadmienić, że przy gospodarstwach o typie rzemieślniczym mógł również odgrywać szczególniejszą rolę szacunek ziemi. Tak więc rozkład zadłużenia w poszczególnych grupach gospodarstw osadniczych jest wynikiem przyczyn wpływających z założeń akcji parcelacyjnej.

Analizując zadłużenie gospodarstw osadniczych z punktu widzenia kategorii wierzycieli stwierdzić należy, że we wszystkich grupach gospodarstw najwięcej wynosi zadłużenie w bankach państwowych, a ściśle rzecz ujmując zadłużenie wobec Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej administrowanego przez Państwowy Bank Rolny. Zadłużenie to jest najwyższe w gospodarstwach o obszarze do 5 ha, wynosi bowiem zł 958,57, następnie w innych grupach maleje w miarę wzrostu obszaru gospodarstw. Jest to potwierdzeniem postawionej na wstępie tezy, że rozkład wysokości zadłużenia wynika z zasad parcelacji. Określając jako 100 zadłużenie gospodarstw osadniczych do 5 ha w bankach państwowych otrzymamy następujące wskaźniki dla reszty gospodarstw:

do 5 ha	—	100
5 — 10 ha	—	62,07
10 — 20 ha	—	55,20
20 — 50 ha	—	49,74.

Aczkolwiek we wszystkich grupach gospodarstw zadłużenie w bankach państwowych odgrywa z natury rzeczy najważniejszą rolę, to jednakże stosunek jego do zadłużenia wobec innych wierzycieli nie układa się ściśle w myśl zasady wyłuszczonej na wstępie: im większe gospodarstwo, tym rola zadłużenia w bankach państwowych będzie mniejsza. W gospodarstwach o obszarze do 5 ha zadłużenie w bankach państwowych wynosi tylko 55,21% ogólnego zadłużenia, podczas gdy średnia dla wszystkich grup wynosi 58,70%. Fakt ten należy tłumaczyć tym, że gospodarstwa te jako o charakterze specjalnym porobiły cały szereg długów niekoniecznie rolniczych, co oczywiście miało wpływ na to, że zadłużenie w bankach państwowych wynosi tylko 55,21% ogólnego zadłużenia. Już w gospodarstwach 5—10 ha zadłużenie w bankach państwowych wynosi 67,03% ogólnego zadłużenia,

w gospodarstwach 10—20 ha 59,40%, 20—50 ha 53,07%. Należy być zresztą bardzo ostrożnym w konstruowaniu wniosków na podstawie niniejszych cyfr procentowych. Na podstawie rozp. Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24. X. 34 (Dz. U. R. P. nr. 94 poz. 842) zostało przeprowadzone oddłużenie osadnictwa wobec Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej, co miało niewątpliwie wpływ na ukształtowanie się tych cyfr, trzeba by więc przeanalizować politykę oddłużeniową w stosunku do poszczególnych grup gospodarstw, a to niewątpliwie uprawniałoby do wysnucia bardziej uzasadnionych wniosków.

Drugim z kolei co do roli w całokształcie zadłużenia gospodarstw osadniczych jest t. zw. zadłużenie prywatne. Zadłużenie to stanowi znów największy odsetek bo 25,98% w gospodarstwach do 5 ha, spada do 15,92% w gospodarstwach 5—10 ha, następnie podnosi się do 23,79% w gospodarstwach 10—20 ha, aby znów spaść do 21,67% w gospodarstwach o obszarze 20-50 ha. Trudno jest w tej chwili uzasadniać dlaczego właśnie zadłużenie prywatne tak różną odgrywa rolę w gospodarstwach osadniczych poszczególnych grup, będzie to możliwe przy bliższej analizie zadłużenia prywatnego, którą przeprowadzimy na innym miejscu. Jedno jest już atoli pewne: w wszystkich grupach gospodarstw zadłużenie u osób prywatnych jest drugim z kolei co do wielkości w całokształcie zadłużenia.

Trzecim z kolei co do roli, za wyjątkiem gospodarstw grupy 20—50 ha, jest t. zw. zadłużenie inne. Najwyższą pozycję stanowi ono w gospodarstwach do 5 ha, gdyż 13,66%, w gospodarstwach grupy 5—10 ha 9,51%, w gospodarstwach 10—20 ha 8,11%. W gospodarstwach grupy 20—50 ha dystansuje zadłużenie t. zw. inne zadłużenie w bankach prywatnych, które wynosi 12,58% całego zadłużenia, podczas gdy inne zadłużenie wynosi 9,23%. Ponieważ w t. zw. zadłużeniu innym mieszczą się przeważnie długi wobec spółdzielni rolniczo-handlowych i mleczarskich, już to za pobrane towary, już to z tytułu wpłaty na udział, już to z tytułu dodatkowej odpowiedzialności, wynikałoby że: posiadacze mniej-

szych gospodarstw byli w pierwszym rzędzie klientami instytucji spółdzielczych, byli w pierwszym rzędzie ich członkami, stąd też zobowiązania wobec tych instytucji są wyższe¹⁾.

Dopiero z kolei czwartym co do roli w całokształcie zadłużenia (jeśli pominiemy wyjątek z gospodarstwami 20—50 ha), jest zadłużenie w bankach prywatnych. Najwyższy odsetek stanowi ono w gospodarstwach 20—50, gdyż 12,58% całego zadłużenia, dalej idą gospodarstwa 10—20 ha z 6,12%, gospodarstwa 5—10 ha z 5,42% i na ostatnim miejscu mamy gospodarstwa do 5 ha z 3,82%. Wyżej przytoczony stosunek procentowy nie upoważnia jednakże w tym wypadku do wysnucia wniosku, że instytucje bankowe prywatne udzieliły najwięcej kredytów gospodarstwom największym, a najmniej najmniejszym. Na to pytanie mogą dać odpowiedź tylko cyfry absolutne. W świetle tych okazuje się, że wprawdzie gospodarstwa o obszarze 20—50 ha mają największe zadłużenie na 1 ha, gdyż zł 96,67, to jednakże drugie z kolei co do wielkości jest zadłużenie gospodarstw do 5 ha, które wynosi zł 66,30 na 1 ha. Gospodarstwa o obszarze 5—10 ha mają zadłużenie w wysokości 58,46 zł na 1 ha, a o obszarze 10—20 ha zł 58,63, a więc niewiele większe.

Gdybyśmy więc wyłączyli gospodarstwa o obszarze do 5 ha, to moglibyśmy wysnuć zrozumiałą zresztą zupełnie wniosek i uzasadniony, że prywatne instytucje bankowe przy polityce kredytowej brały oczywiście pod uwagę wielkość gospodarstwa i możliwość dostarczenia przez to gospodarstwo odpowiedniego zabezpieczenia. Gospodarstwa większe, mające z natury rzeczy większe obroty, korzystały w poważniejszym stopniu z pomocy instytucji kredytowych prywatnych.

Jeśli chodzi o inne kategorie wierzycieli, to trudno jest je posegregować według wielkości, różną bowiem rolę odgrywają one w poszczególnych grupach gospodarstw. Zadłużenie w instytucjach ziemskiego kredytu długoterminowego

¹⁾ Według „Statystyki Spółdzielni Związkowych“ za rok 1935, Warszawa 1936 na 2000 członków spółdzielni aktywnych było 1462 członków — posiadaczy gospodarstw 5—20 ha, w spółdzielniach nieczynnych na 1083—508.

odgrywa najpoważniejszą rolę w gospodarstwach największych tj. 20—50 ha, gdyż stanowi 2,03% całego zadłużenia, najmniejszą rolę odgrywa w gospodarstwach o obszarze do 5 ha, gdyż stanowi 0,57%, wreszcie jako średnie kwalifikują się grupy gospodarstw 5—10 ha przy 1,22%, 10—20 ha przy 1,68%. Analizując zadłużenie z tytułu należności publiczno-prawnych nie możemy się ograniczyć do podania cyfr procentowych, ponieważ one się różnią od cyfr absolutnych. O ileby cyfry procentowe dały wynik, że w zasadzie w gospodarstwach największych mamy najwyższy procent, w najmniejszych — najmniejszy, o tyle cyfry bezwzględne dadzą odmienny obraz: Gospodarstwa do 5 ha mają zadłużenie z tytułu należności publiczno-prawnych najwyższe, gdyż zł 11,44 na 1 ha (co stanowi tylko 0,66% całego zadłużenia), następnie idą gospodarstwa o obszarze 20—50 ha z 9,67 zł zadłużenia na 1 ha (tj. 1,26%), następnie gospod. o obsz. 5—10 ha z 8,16 zł (t. j. 0,76%) wreszcie gospodarstwa 10—20 ha z 6,69 zł (t. j. 0,70%)¹⁾. Podobnie koniecznym jest wzięcie pod uwagę cyfr absolutnych jeśli chodzi o zadłużenie z tytułu umowy o pracę. Najwyższe jest ono w gospodarstwach o obszarze 10—20 ha, gdyż wynosi zł 1,96 (tj. 0,20%), najniższe w gospodarstwach o obszarze 20—50 ha, gdyż wynosi zł 1,22 na 1 ha (tj. 0,16%), w gospodarstwach o obszarze do 5 ha wynosi zł 1,77 (0,10%), w gospodarstwach o obszarze 5—10 ha wynosi zł 1,47 na 1 ha (0,14%).

Po tej analizie zadłużenia według kategorii wierzycieli przejdziemy wreszcie do przeprowadzenia porównania pomiędzy należnościami uprzywilejowanymi i nieuprzywilejowanymi przez obowiązujące ustawodawstwo, analogicznie jak to przeprowadziliśmy dla gospodarstw prywatnych.

¹⁾ Średnie zadłużenie na 1 ha z tytułu należności publiczno-prawnych wynosi w gospodarstwach osadniczych zł 7,83 — w gospodarstwach prywatnych do 50 ha wynosi ono zł 4,84 na 1 ha. Widzimy więc, że gospodarstwa osadnicze słabo wywiązują się ze swych obowiązków w stosunku do tej kategorii wierzycieli. Pływie to stąd, że gospodarstwa prywatne w pierwszym rzędzie regulują należności publiczno-prawne, gospodarstwa osadnicze przede wszystkim należności wobec Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej.

Oczywiście zestawienie to musi dać wynik następujący: im mniejsze gospodarstwo tym większe zadłużenie uprzywilejowane, — bowiem decydować będzie zadłużenie w bankach państwowych.

Gospodarstwa o obszarze do 10 ha			Gospodarstwa o obszarze 10—50 ha			Gospodarstwa do 50 ha		
Zadłu- żenie ogółem	Zadłuż. uprzy- wilej.	Zadłuż. nieu- przyw.	Zadłu- żenie ogółem	Zadłuż. uprzy- wilej.	Zadłuż. nieu- przyw.	Zadłu- żenie ogółem	Zadłuż. uprzy- wilej.	Zadłuż. nieu- przyw.
zł	zł	zł	zł	zł	zł	zł	zł	zł
1.406,92	925,79	481,13	863,54	691,91	171 63	925,58	638,61	286,97
w ‰:								
100	65,80	34 20	100	80,12	19,88	100	69	31

Eliminując z zadłużenia prywatnego zadłużenie z tytułu działów rodzinnych otrzymamy wynik następujący:

Gospodarstwa o obszarze do 10 ha			Gospodarstwa o obszarze 10—50 ha			Gospodarstwa o obszarze do 50 ha		
Zadłu- żenie ogółem	Zadłuż. uprzy- wilej.	Zadłuż. nieu- przyw.	Zadłu- żenie ogółem	Zadłuż. uprzy- wilej.	Zadłuż. nieu- przyw.	Zadłu- żenie ogółem	Zadłuż. uprzy- wilej.	Zadłuż. nieu- przyw.
zł	zł	zł	zł	zł	zł	zł	zł	zł
1.406,92	925,79	312,88	863,54	691,91	67,96	952,58	638,61	175,61
—	74,74	25,26	—	91,06	8,94	—	78,43	21,57

Powyższe zestawienie mówi dobitnie jak wielką rolę w całokształcie zadłużenia odgrywa zadłużenie t. zw. uprzywilejowane, — a więc wyłączone spod działania powszechnie obowiązujących norm oddłużeniowych. Ponieważ zadłużenie w bankach państwowych ma bądź co bądź charakter specjalny, — interesującym będzie jego zestawienie porównawcze z resztą zadłużenia. Będzie to ilustracja w jakim stopniu gospodarstwa osadnicze zdołały się zadłużyć poza zadłużeniem wobec Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej.

Gospodarstwa o obszarze do 10 ha			Gospodarstwa o obszarze 10—50 ha			Gospodarstwa o obszarze do 50 ha		
Zadłu- żenie ogółem	Zadłuż. w bank. państw.	Reszta zadłuż.	Zadłu- żenie ogółem	Zadłuż. w bank. państw.	Reszta zadłuż.	Zadłu- żenie ogółem	Zadłuż. w bank. państw.	Reszta zadłuż.
zł	zł	zł	zł	zł	zł	zł	zł	zł
1406,92	840,49	566,43	863,54	488,62	374,92	925,58	543,28	382,30
w %/o:								
100	59,74	40,26	100	56,58	43,42	100	58,70	41,30

Przechodzimy wreszcie do analizy zadłużenia na dzień 1 lipca 1936 w poszczególnych powiatach woj. pomorskiego.

Zadłużenie gosp. osadn. na 1. lipca 1936 na 1 ha w/g pow.

L p.	Powiat	Ilość gospod.	Ogólne zadłużenie		
			Na 1 ha ogólnego obszaru	Na 1 ha użytków rol- nych z la- sem	Na jedno gospodar- stwo
			zł	zł	zł
1	Brodnica	127	581,77	608,10	10.316,66
2	Chełmno	68	1.215,00	1.301,61	17.951,99
3	Chojnice	50	715,05	742,37	9.446,42
4	Działdowo	30	834,90	865,36	14.029,66
5	Grudziądz	68	1.851,92	2.057,29	15.179,22
6	Kartuzy	124	803,42	917,94	11.819,33
7	Kościerzyna	58	484,91	552,33	7.467,94
8	Lubawa	49	928,87	957,17	11.084,58
9	Morski	101	757,93	833,12	12.019,51
10	Sępólno	39	995,84	1.056,53	19.139,17
11	Starogard	40	946,47	1.013,56	14.117,45
12	Świecie	69	1.270,12	1.376,34	11.157,56
13	Tczew	100	980,92	1.032,24	16.354,10
14	Toruń	56	1.212,41	1.277,83	16.363,39
15	Tuchola	78	696,44	758,58	10.065,35
16	Wąbrzeźno	44	1.072,74	1.168,49	16.674,65

Jeśli ustawimy zadłużenie gospodarstw osadniczych w powiatach w kolejności wysokości zadłużenia, to okaże się że najwyższe zadłużenie na 1 ha mamy w pow. Grudziądz, gdyż zł 1851,92, najniższe w pow. Kościerzyna zł 484,91.

Tabela X.

ZADŁUŻENIE GOSPODARSTW NA DZIEŃ 1 LIPCA 1936 r. — NA 1 ha. AREALU WEDŁUG POWIATÓW

GOSPOD. OSADNICZE

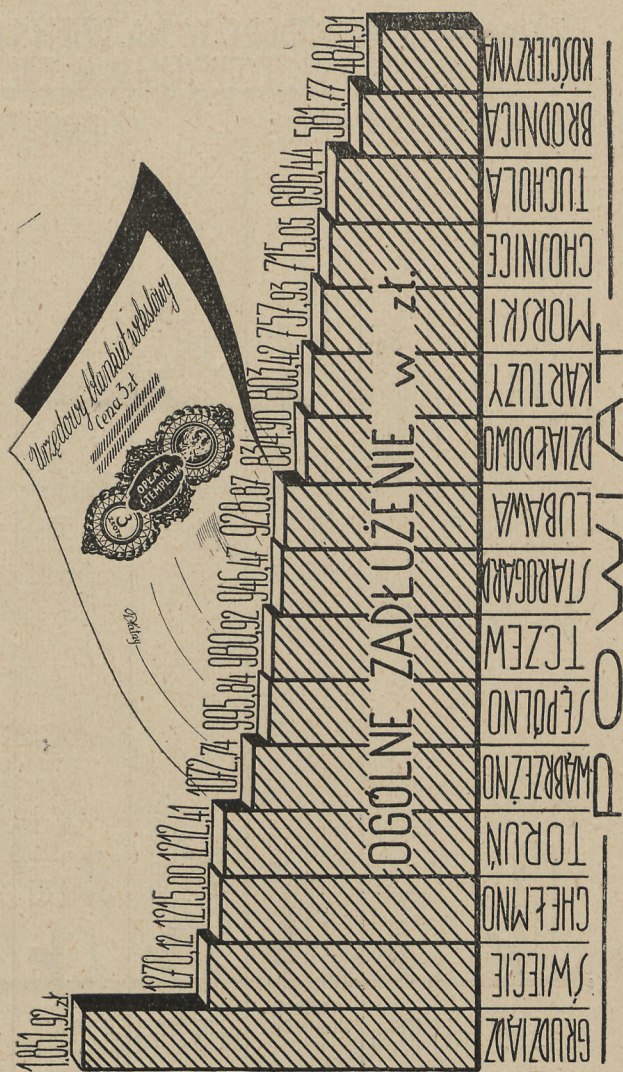
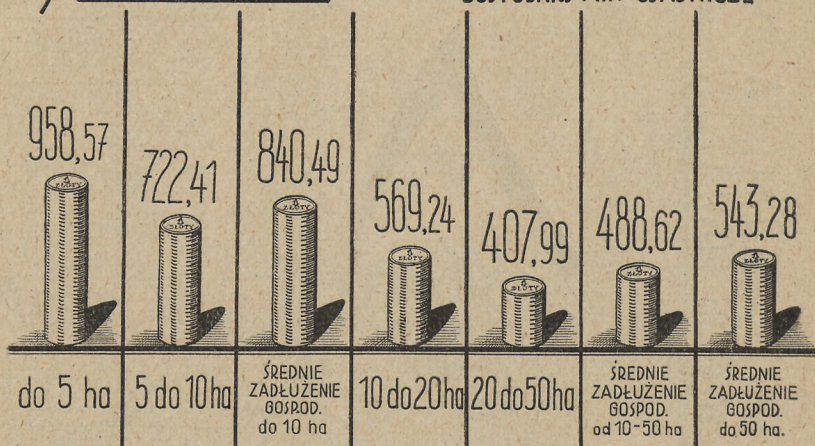

Tabela XI.

ZADŁUŻENIE GOSPODARSTW NA DZIEŃ 1 LIPCA 1936 na 1 ha w BANKACH PAŃSTWOWYCH i U INNYCH WIERZYTELI

a/ W BANKACH PAŃSTWOWYCH

GOSPODARSTWA OSADNICZE

b/ ZADŁUŻENIE U INNYCH WIERZYTELI

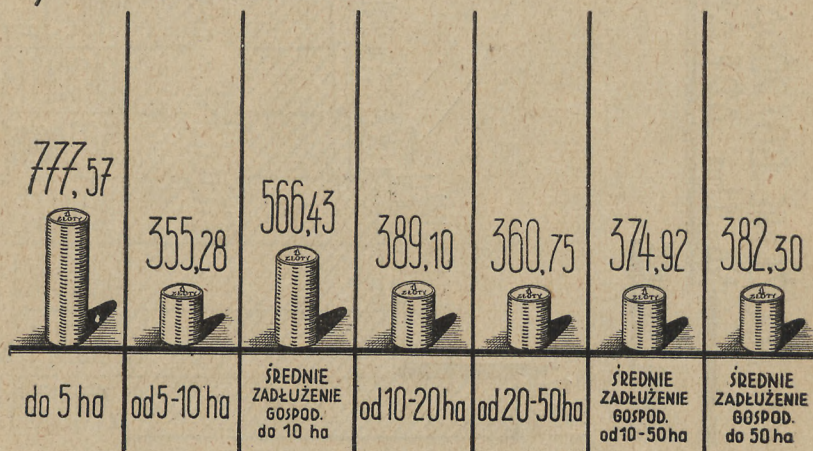
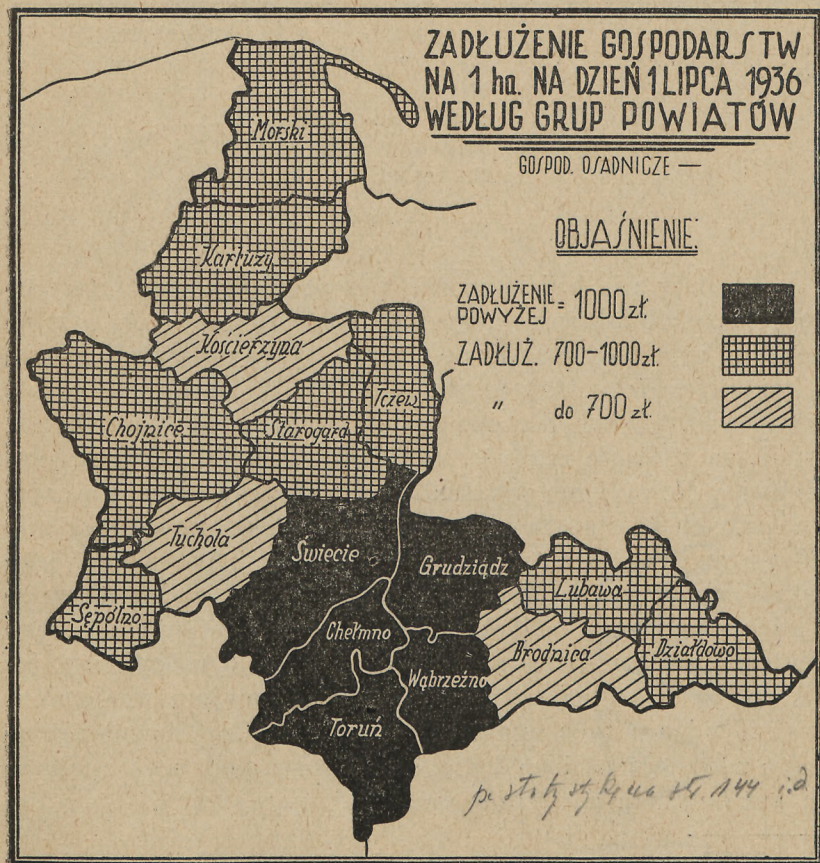

Tabela XII.

Skoro podzielimy sobie zadłużenie w powiatach na trzy grupy: zadłużenie powyżej 1000 zł na 1 ha, zadłużenie w granicach 700—1000, zadłużenie poniżej 700 zł na 1 ha to okaże się:

Zadłużenie powyżej 1000 zł	Zadłużenie 700—1000	Zadłużenie do 700 zł
Chełmno Grudziądz Świecie Toruń Wąbrzeźno	Chojnice Kartuzy Morski Działdowo Lubawa Starogard Tczew Sępólno	Tuchola Brodnica Kościerzyna

Niestety nie będzie można przeprowadzić tak interesujących badań jak przy gospodarstwach prywatnych, a mianowicie ustalać związek pomiędzy wysokością zadłużenia, a bonitacją gleby. Jak to już mieliśmy możność stwierdzić, wysokość zadłużenia gospodarstw osadniczych (są one jak wiadomo głównie zadłużone wobec Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej) nie jest ściśle i zawsze wynikiem przyczyn związanych ze stanem gleby, jest wynikiem zespołu warunków prawnych i faktycznych związanych z parcelacją, jest wynikiem obowiązującego ustawodawstwa oddłużeniowego i związaną z nim polityką oddłużeniową, jest wreszcie wynikiem obowiązującego ustawodawstwa waloryzacyjnego, jeśli chodzi o gospodarstwa grupy parcelacyjnej poniemieckiej. Trudno w tych warunkach przeprowadzać mocno naciągane z konieczności analogie, skoro nasza podstawa analogii to jest bonitacja gleby, nie gra dominującej roli¹⁾.

¹⁾ W czasie opracowywania niniejszego rozdziału zwrócono nam uwagę na konieczność porównania naszych wyników dot. zadłużenia osadników z cyframi, które można uzyskać z Państwowego Banku Rolnego w Grudziądzu. Porównanie jakie przeprowadziliśmy przedstawia się następująco: na dzień 1 lipca 1936 wynosiły należności Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej administrowane przez Państwowy Bank Rolny w Grudziądzu:

Rozdział II.

ZADŁUŻENIE GOSPODARSTW OSADNICZYCH NA DZIEŃ 1. LIPCA 1932 I DZIEŃ 1. LIPCA 1936 R.

I. ŚREDNIE ZADŁUŻENIE WEDŁUG GRUP GOSPODARSTW.

O ile przy analizie gospodarstw prywatnych notowaliśmy wzrost zadłużenia w okresie badanego czterolecia, o tyle przy analizie gospodarstw osadniczych notować będziemy wszędzie spadek. Średnie zadłużenie wszystkich gospodarstw osadniczych objętych ankietą spadło w ciągu czterolecia o zł 128,46 (118,95) t. j. o 12,30% (11,39%).

a) z tytułu rent poniemieckich zł 68.221.555,68 przy obszarze gospodarstw 256.690 ha,

b) z tytułu parcelacji t. zw. polskiej zł 44.333.353,29 przy obszarze gospodarstw 75.615 ha.

Średnie zadłużenie dla obu grup na 1 ha wynosi zł 338,70; średnie zadłużenie uzyskane na podstawie ankiety wypadła, biorąc pod uwagę zadłużenie osadników w bankach państwowych na zł 543,28 — a więc o 37,7% wyżej. Jeśli poddamy uzyskany wynik krytyce, to wypadnie stwierdzić, że podstawa porównawcza nie jest identyczna. Cyfry uzyskane z P. B. R. dotyczą wyłącznie zadłużenia wobec Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej, cyfry uzyskane na podstawie ankiety obejmują również inne zadłużenie, które nie jest zadłużeniem wobec F. O. R. R. i dlatego średnia na 1 ha jest wyższa! Nie jest wreszcie identyczny skład gospodarstw, które porównujemy. Nadeszło cały szereg odpowiedzi od osadników grupy parcelacyjnej t. zw. poniemieckiej i polskiej. Przy selekcji materiału odpadły głównie kwestionariusze pochodzące od t. zw. osadników poniemieckich, gdyż ci nie znając wysokości skapitalizowanej renty podawali przeważnie, albo zaległości z tytułu rat, — albo wysokość rocznej raty. Dlatego też przedmiotem badań stały się w dominującej mierze gospodarstwa grupy parcelacyjnej polskiej. Średnie zadłużenie na 1 ha tych gospodarstw wobec F. O. R. R. wynosi według Państw. Banku Rolnego zł 586,30, średnie zadłużenie gosp. osadn. objętych ankietą jest o 7,9% niższe i wynosi zł 543,28 (jest to zadłużenie wobec banków państwowych). Różnica 7,9% pochodzi głównie stąd, że ankietą jest objęta część gosp. osadn. grupy parc. t. zw. poniemieckiej. Aczkolwiek powyższa analiza porównawcza nie dała nam ścisłych rezultatów, to jednakże dowiodła, że cyfry uzyskane w wyniku opracowania ankiety nie odbiegają daleko od tych cyfr, które uzyskać można na podstawie dokładnych danych będących w posiadaniu Państwowego Banku Rolnego.

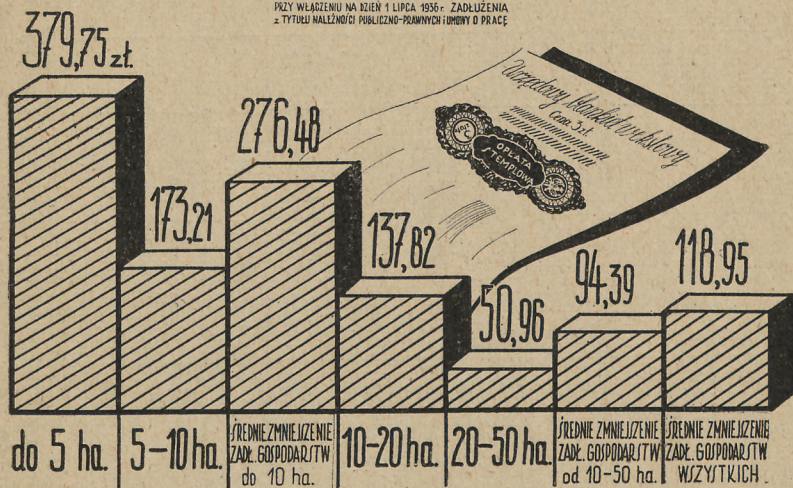
Nie będziemy uprzedzali wniosków i tłumaczyć już obecnie powodów tego spadku, nastąpi to przy analizie zadłużenia według kategorii wierzycieli. Porównując spadek zadłużenia w gospodarstwach o obszarze do 10 ha i 10—50 ha stwierdzamy, że gospodarstwa pierwsze mają spadek wyższy, wynosi on zł 287,90 (276,48) na 1 ha t. j. 17,10% (16,42%), gospodarstwa o obszarze 10—50 ha mają spadek zadłużenia wynoszący na 1 ha zł 104,16 (94,39) t. j. 10,87% (9,85%). Z pośród wszystkich grup gospodarstw najwyższy spadek zadłużenia wykazują gospodarstwa do 5 ha, gdyż zł 392,96 (379,75) t. j. 18,57% (17,95%), z kolei drugi co do wysokości spadek zadłużenia mamy w gospodarstwach o obszarze 5—10 ha, wynosi on zł 182,84 (173,21) t. j. 14,62% (13,85%), następnie w gospodarstwach 10—20, — bo zł 146,47 (137,82) t. j. 13,36% (12,57%), wreszcie najmniejszy spadek zadłużenia notujemy w gospodarstwach o obszarze 20—50 ha, wynosi on zł 61,86 (50,96) t. j. 7,55% (6,22%).

Powyższa analiza nasuwa wniosek, że spadek zadłużenia w ciągu badanego czterolecia ma ścisły związek z wielkością osad: im mniejszy jest obszar osady, tym większy jest spadek zadłużenia i odwrotnie. Jeśli weźmiemy pod uwagę zadłużenie gospodarstw osadniczych na 1 ha na dzień 1 lipca 1932 i 1 lipca 1936, to stwierdzamy następujący związek pomiędzy obszarem gospodarstwa, a wysokością zadłużenia: im mniejszy obszar gospodarstwa, — tym większe zadłużenie. Ustalone wyżej współzależności nie dadzą się uzasadnić momentami natury ściśle gospodarczej, są nawet z tymi momentami sprzeczne. Przy analizie zadłużenia gospodarstw do 50 ha prywatnych, okazało się, że im mniejszy obszar gospodarstwa, tym większe zadłużenie, im mniejszy obszar gospodarstwa, tym większy wzrost zadłużenia w ciągu czterolecia. Był to związek przyczynowy ściśle związany z procesami natury gospodarczej. Jeśli przy gospodarstwach osadniczych tego związku przyczynowego zgodnego z przesłankami gospodarczymi nie ma, to stało się to na skutek działania ustawodawstwa oddłużeniowego w stosunku do gospodarstw osadniczych. Na spadek zadłużenia gospodarstw osadniczych

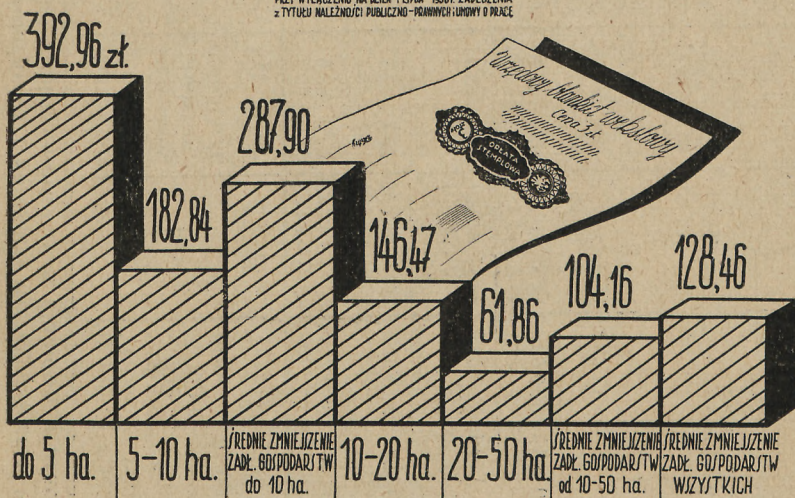
Tabela XIII.

ZMNIEJSZENIE ZADŁUŻENIA W GOSPODARSTWACH OSADNICZYCH NA 1 ha. AREAŁU w LATACH 1932/36

PRZY WŁĄCZENIU NA DZIEŃ 1 LIPCA 1936 r. ZADŁUŻENIA
z TYTUŁU NALEŻNOŚCI PUBLICZNO-PRAWNYCH LUDNOY O PRACĘ

PRZY WYŁĄCZENIU NA DZIEŃ 1 LIPCA 1936 r. ZADŁUŻENIA
z TYTUŁU NALEŻNOŚCI PUBLICZNO-PRAWNYCH LUDNOY O PRACĘ

Zadłużenie gospodarstw osadniczych na 1 ha według grup gospodarstw i kategorii wierzycieli przy wliczeniu na dzień 1 lipca 1936 r. zadłużenia z tytułu należności publiczno-prawnych i umowy o pracę

Grupy gospodarstw	Rok	Zadłużenie ogółem	Zadłużenie u osób prywatnych		Zadłużenie w bankach				Zadłużenie w instytucjach ziem. kredytow. długoterm.		Zadłużenie inne		Zadłużenie z tytułu należności publ. praw.		Zadłużenie z tytułu umowy o pracę	
			zł	%	zł	%	zł	%			zł	%	zł	%	zł	%
do 5 ha . . .	1932 1936	2 115,89 1 736,14	489,— 451,08	23,11 25,98	1 263,59 958,57	59,72 55,21	130,21 66,30	6,15 3,82	9,26 9,88	0,44 0,57	223,83 237,10	10,58 13,66	— 11,44	— 0,66	1,77	— 0,10
5 — 10 ha . .	1932 1936	1 250,90 1 077,69	170,97 171,59	13,67 15,92	885,42 732,41	71,58 67,03	63,48 58,46	5,08 5,42	13,04 13,11	1,04 1,22	107,99 102,49	9,63 9,51	— 8,16	— 0,76	— 1,47	— 0,14
średnie zadłuż. gospodarstw do 10 ha . .	1932 1936	1 688,40 1 406,92	329,98 311,34	18,89 20,95	1 079,51 840,49	65,66 61,12	96,85 62,38	5,62 4,62	11,15 11,50	0,74 0,90	165,91 169,79	8,60 11,58	— 9,80	— 0,71	— 1,62	— 0,12
10 do 20 ha . .	1932 1936	1 093,16 958,24	204,63 227,98	18,67 23,79	737,30 559,24	67,26 59,40	57,46 58,63	5,24 6,12	15,29 16,14	1,39 1,68	81,48 77,69	7,44 8,11	— 6,69	— 0,70	— 1,96	— 0,20
20 do 50 ha . .	1932 1936	819,70 768,74	167,80 166,61	20,47 21,67	480,77 407,99	58,65 53,07	86,80 96,67	1,59 1,58	14,46 15,59	1,76 2,03	69,86 70,98	8,53 9,23	— 9,67	— 1,23	— 1,22	— 0,16
średnie zadłużenie gospodarstw od 10 do 50 ha . .	1932 1936	957,93 863,54	186,22 197,30	19,57 22,73	609,04 488,62	62,93 56,25	72,13 77,63	7,91 9,35	14,87 15,86	1,58 1,83	73,67 74,34	7,98 8,67	— 8,18	— 0,98	— 1,59	— 0,18
średnie zadłużenie wszystkich gospodarstw . . .	1932 1936	1 044,53 925,58	193,83 206,18	18,55 22,28	664,92 543,28	65,56 58,70	68,13 70,29	6,52 7,58	14,69 15,53	1,43 1,68	82,96 80,79	7,94 8,73	— 7,83	— 0,85	— 1,68	— 0,18

Zadłużenie gospodarstw osadniczych na 1 ha według grup gospodarstw i kategorii wierzycieli przy wyłączeniu na dzień 1 lipca 1936 r. zadłużenia z tytułu należności publiczno-prawnych i umowy o pracę.

Grupy gospodarstw	Rok	Zadłużenie ogółem	Zadłużenie u osób prywatnych		Zadłużenie w bankach				Zadłużenie w instytucjach ziem. kred. dług.		Zadłużenie inne	
			zł	%	państwowych		prywatnych		zł	%	zł	%
					zł	%	zł	%				
do 5 ha	1932	2,115,89	489,—	23,11	1,263,59	59,72	130,21	6,15	9,26	0,44	223,83	10,58
	1936	1,722,93	451,08	26,18	938,57	55,64	66,30	3,85	9,88	0,57	237,10	13,76
5 - 10 ha	1932	1,250,90	170,97	13,67	895,42	71,58	63,48	5,08	13,04	1,04	107,99	8,63
	1936	1,068,06	171,59	16,07	722,41	67,64	58,46	5,47	13,11	1,23	102,49	9,59
średnie zadłużenie gospodarstw	1932	1,685,40	329,98	18,39	1,079,51	65,65	96,85	5,62	11,15	0,74	165,91	9,60
	1936	1,395,50	311,34	21,13	840,49	61,64	62,38	4,66	11,50	0,90	169,79	11,67
10 - 20 ha	1932	1,096,16	204,63	18,67	737,30	67,26	57,46	5,24	15,29	1,39	81,48	7,44
	1936	949,69	227,98	24,01	569,24	59,94	58,63	6,17	16,14	1,70	77,69	8,18
20 - 50 ha	1932	819,70	167,80	20,47	480,77	58,65	86,80	10,59	14,46	1,76	69,86	8,53
	1936	757,84	166,61	21,98	407,99	53,84	93,67	12,76	15,59	2,06	70,98	9,36
średnie zadłużenie gospodarstw, 10 - 50 ha	1932	957,93	186,22	19,57	609,04	62,96	72,13	7,91	14,87	1,58	75,67	7,98
	1936	853,77	197,30	22,99	488,62	56,89	77,65	9,47	15,86	1,88	74,34	8,77
średnie zadłużenie wszystkich gospodarstw	1932	1,044,53	193,83	18,55	684,92	65,56	68,13	6,52	14,69	1,43	82,96	7,94
	1936	916,07	203,18	22,51	543,28	59,31	70,29	7,67	15,53	1,69	80,79	8,82

miały wpływ przede wszystkim skreślenia z Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej, — o czym będzie obszerniej niżej mowa. Ustalony przez nas związek przyczynowy pomiędzy obszarem gospodarstw osadniczych, a spadkiem zadłużenia charakteryzowałby jedynie politykę oddłużeniową.

Rozpatrując zadłużenie gospodarstw osadniczych z punktu widzenia kategorii wierzycieli stwierdzić należy, że we wszystkich grupach gospodarstw z natury rzeczy najpoważniejszym wierzycielem są państwowe instytucje bankowe. Ponieważ gospodarstwa osadnicze w minimalnym stopniu mogły korzystać z kredytów innych banków państwowych poza Bankiem Rolnym, możemy z całą pewnością twierdzić, że jest to właśnie zadłużenie wobec tego Banku, a w szczególności wobec administrowanego przez ten Bank Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej. Średnie zadłużenie wszystkich gospodarstw osadniczych wobec banków państwowych na dzień 1 lipca 1932 stanowiło 65,56% całego zadłużenia, na dzień 1 lipca 1936 — 59,31% (58,70%) globalnego zadłużenia. Obok zadłużenia wobec banków państwowych najpoważniejszą rolę gra zadłużenie u osób prywatnych, na dzień 1 lipca 1932 stanowiło ono we wszystkich gospodarstwach 18,55% całego zadłużenia, na dzień 1 lipca 1936 — 22,51% (22,28%). Na trzecim miejscu odgrywa rolę zadłużenie t. zw. inne, które w dniu 1 lipca 1932 stanowiło 7,94% całego zadłużenia, a w dniu 1 lipca 1936 — 8,79% (8,73%), dalej idzie zadłużenie w bankach prywatnych: 6,52% na dzień 1 lipca 1932 — 7,67% (7,58%) na dzień 1 lipca 1936, — najmniejszą rolę odgrywa zadłużenie w instytucjach ziemskiego kredytu długoterminowego, gdyż 1,43% na dzień 1 lipca 1932 i 1,69 (1,68%) na dzień 1 lipca 1936.

ZADŁUŻENIE W INSTYTUCJACH KREDYTOWYCH.

Zadłużenie w bankach państwowych.

Jak już wspominaliśmy, zadłużenie gospodarstw osadniczych w bankach państwowych sprowadza się właściwie do zadłużenia w Państwowym Banku Rolnym. Tym nie mniej przy analizowaniu tej kategorii zadłużenia będziemy dla ści-

słości nadal operować terminem: zadłużenie w bankach państwowych, a jedynie tam gdzie tego zajdzie potrzeba użyjemy terminu bliżej określającego, t. j. Państwowy Bank Rolny względnie Fundusz Obrotowy Reformy Rolnej będący w administracji tegoż Banku:

Średnie zadłużenie gospodarstw osadniczych na dzień 1 lipca 1932 w bankach państwowych wynosiło na 1 ha zł 684,92, na dzień 1 lipca 1936 r. spadek wynosi zatem zł 141,64 t. j. 20,68%.

W gospodarstwach o obszarze do 5 ha zadłużenie na dzień 1 lipca 1932 wynosiło zł 1263,59 na dzień 1 lipca 1936 r. zł 958,57, spadek wynosi zatem zł 305,02, t. j. 24,14%, w gospodarstwach o obszarze 5—10 ha zadłużenie wynosiło zł 895,42 i 772,41, spadek wynosi zł 123,01 t. j. 13,74%, w gospodarstwach o obszarze 10—20 ha zadłużenie wynosiło zł 737,30 i 569,24, spadek wynosi zł 168,06 tj. 22,79%, w gospodarstwach o obszarze 20—50 ha zadłużenie wynosiło zł 480,77 i 407,99, — spadek wynosił zatem zł 72,76 t. j. 15,13%. Biorąc pod uwagę wysokość zadłużenia na dzień 1 lipca 1932 i na dzień 1 lipca 1936 stwierdzić należy, że wzrasta ono w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa, odmiennie natomiast kształtuje się spadek zadłużenia, który jest odbiciem polityki odciążeniowej polegającej na skreśleniach należności Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej. W świetle cyfr wyżej przytoczonych polityka ta przedstawia się w ten sposób, że największe skreślenia nastąpiły w stosunku do osadników posiadających gospodarstwa o obszarze do 5 ha, a więc osady najmniejsze i w stosunku do osadników posiadających gospodarstwa o obszarze 10—20 ha, a więc posiadających osady średnie. Skreślenia dotyczyły więc w pierwszym rzędzie osadników posiadających gospodarstwa najmniejsze i średnie.

Jeśli spadek zadłużenia w gospodarstwach osadniczych o obszarze do 5 ha oznaczymy jako = 100, to otrzymamy następujące wskaźniki dla reszty grup:

Grupy gospodarstw		Spadek
do 5	ha	100
5—10	„	40,33
10—20	„	55,10
20—50	„	23,85

Interesującym będzie porównanie spadku zadłużenia ogólnego ze spadkiem zadłużenia w bankach państwowych. Wykaże nam to bowiem o ile właśnie polityka oddłużeniowa miała wpływ na spadek zadłużenia ogólnego gospodarstw osadniczych.

Grupa gospodarstw	Spadek ogólnego zadłużenia w zł na 1 ha	Spadek zadłużenia w bankach państwowych w zł
do 5 ha	392,96	305,02
5—10 „	182,84 (173,21)	123 01
10—20 „	146,47 (137,82)	168,06
20—50 „	61,86 (50,96)	72,76

Z powyższego zestawienia wynika, że: dwie pierwsze grupy gospodarstw, mające najpoważniejszy spadek zadłużenia w bankach państwowych, miały ponadto spadek zadłużenia wobec innych wierzycieli, natomiast w dwóch następnych grupach gospodarstw, gdzie był mniejszy spadek zadłużenia w bankach państwowych, nastąpił wzrost zadłużenia wobec innych wierzycieli, wobec czego ogólny ich spadek zadłużenia jest mniejszy od spadku zadłużenia w bankach państwowych. Zaznaczając raz jeszcze, że zadłużenia gospodarstw o obszarze do 10 ha nie można traktować jako zadłużenia ściśle rolniczego należy stwierdzić, że gospodarstwa osadnicze powyżej 10 ha nie można określić jako gospodarstwa oddłużone i uzdrowione, skoro ich zadłużenie inne poza bankami państwowymi w ciągu badanego czterolecia wzrosło.

Wspominaliśmy już, że zmniejszenie zadłużenia w bankach państwowych jest wynikiem całego szeregu skreśleń z Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej. Według informa-

eji zaczerpniętych z oddziału Państwowego Banku Rolnego w Grudziądzu skreślenia te przedstawiały się następująco:

1. bonifikaty dla powodzian	zł	1.532,23
2. bonifikaty z art. 3 ust. z dn. 24. III. 1933 (Dz. U. R. P. nr. 28 poz. 235) nowe prze- rachowanie należności dla nabywców osad, którzy zawarli kontrakty w mar- kach polskich	zł	190.476,29
3. bonifikaty na skutek rozp. Rady Mini- strów z dnia 23. V. 1935 (Dz. U. R. P. nr. 41 poz. 278) osady rentowo-likwida- cyjne należności przed objęciem osad	zł	269.119,69
4. Bonifikaty na skutek rozp. Prez. RP. z d. 24. X. 34 (Dz. U. R. P. nr. 94 poz. 842		
a) z art. 1—6 ,	zł	24.175.344,75
b) z art. 8 ,	zł	11.458,13
c) z art. 10	zł	8.841,18
d) z art. 11	zł	908.421,20
5. z art. 7 rozp. Prez. Rzplitej z dnia 24. X. 34. (Dz. U. R. P. nr. 94 poz. 839) . . .	zł	592.303,57
razem	zł	26.157.497,04

W ogólnej kwocie zł 26.157.497,04 skreśleń i ulg mieści się również kwota zł 1.532,23, — są to bonifikaty dla powodzian. Oczywiście partycypowali w niej również inni rolnicy posiadający gospodarstwa prywatne. W każdym razie można stwierdzić, że gospodarstwa objęte ankietą wykazały spadek zadłużenia wobec banków państwowych, będący wynikiem skreśleń z Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej. Stwierdzenie to wykazuje, że mimo wszystko rolnicy podawali dość wiernie swoje zadłużenie, jeśli mieli pewne upusty i ulgi, to znalazło to swój wyraz w wypełnianych przez nich kwestionariuszach.

Zadłużenie w bankach prywatnych

Analiza zadłużenia w bankach prywatnych w grupie gospodarstw osadniczych będzie klasycznym przykładem, jak ostrożnie należy traktować ruch zadłużenia w gospodarstwach grupy do 10 ha, jak nie można traktować ich zadłużenia jako ściśle rolniczego i dochodów tych gospodarstw jako ściśle mających swe źródło w rolnictwie. Okazuje się bowiem, że gospodarstwa o obszarze do 10 ha, pomimo największego zadłużenia na 1 ha, potrafiły w ciągu badanego czterolecia zmniejszyć swoje zadłużenie w bankach prywatnych o zł 34,47, bo z zł 96,85 na zł 62,38.

Zadłużenie gospodarstw osadniczych na 1 ha w instytucjach kredytowych, prywatnych i państwowych.

Grupy gospodarstw	Rok	Banki prywatne	Banki państwowe	Razem
		zł	zł	zł
do 5 ha	1932	130,21	1 263,59	1.393 80
	1936	66,30	958,57	1.024,87
5 do 10 ha	1932	63,48	895,42	958,90
	1936	58,46	722,41	780,87
średnie zadłużenie gospodarstw do 10 ha	1932	96,85	1.079,50	1.176,35
	1936	62,38	840,49	902 87
10 do 20 ha	1932	57,46	737,30	794,76
	1936	58,63	569,24	627,87
20 do 50 ha	1932	86,80	480,77	567,57
	1936	96,67	407,99	504 66
średnie zadłużenie gospodarstw 10 do 50 ha . .	1932	72,13	609,04	618,17
	1936	77 65	488,62	566,27
średnie zadłużenie wszystkich gospodarstw . . .	1932	68,13	684,92	753 05
	1936	70,29	543,28	613,57

Spadek wynosi dla tych gospodarstw 35,59%. Jeszcze dobitniej wyrazi się to, gdy weźmiemy osobno gospodarstwa do 5 ha i 5—10 ha. W pierwszych spadek wynosi na 1 ha

zł 63,91, tj. 49,08%, w drugich zł 5,02, tj. 7,91%. Tymczasem w gospodarstwach pozostałych grup mamy wzrost zadłużenia w bankach prywatnych. W grupie gospodarstw 10—20 ha zadłużenie z zł 57,46 wzrosło do zł 58,63, a więc o zł 1,17 tj. 2,04%, w gospodarstwach o obszarze 20—50 ha wzrosło z zł 72,13 do zł 77,65 tj. o zł 5,52, co stanowi 7,65%.

Jest rzeczą wątpliwą czy wzrost ten spowodowany jest nowymi kredytami, można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że są to narosłe odsetki. Trudno sobie wyobrazić, aby osadnicze gospodarstwa, tak poważnie obdłużone w bankach państwowych, miały jeszcze korzystać z nowych kredytów w bankach prywatnych.

ZADŁUŻENIE W INSTYTUCJACH ZIEMSKIEGO KREDYTU DŁUGOTERMINOWEGO.

Zadłużenie podane w tytule dotyczy jedynie długów długoterminowych w Poznańskim Ziemstwie Kredytowym i pruskich instytucjach kredytu długoterminowego, przejętych ostatnio częściowo przez Poznańskie Ziemstwo.

Grupy gospodarstw	do 5 ha	5 do 10 ha	Średnie zadłuż. gospod. 5—10 ha	10 do 20 ha	20 do 50 ha	Średnie zadłuż. gospod. 10—50 ha	Średnie zadłuż. wszyst. gospod.
r. 1932	9,26	13,04	11,15	15,29	14,46	14,88	14 69
r. 1936	9,88	13,11	11,50	16,14	15,59	15,87	15,53

Zadłużenie to było najwyższe w gospodarstwach grupy 10—20 ha, gdyż zł 15,29 na 1 ha i zł 16,14, wzrost wynosi zł 0,85 tj. 5,56%; najniższe w gospodarstwach grupy do 5 ha, gdyż zł 9,26 i zł 9,88, wzrost wynosi zatem zł 0,62, czyli 6,70%. W gospodarstwach grupy 5—10 ha zadłużenie wynosiło zł 13,04 i 13,11, wzrost wynosi zł 0,07 tj. 0,54%. W gospodarstwach grupy 20—50 ha zadłużenie wynosiło zł 14,69 i 15,53, wzrost wynosi zatem zł 0,84 tj. 5,72%.

ZADŁUŻENIE U OSÓB PRYWATNYCH.

Cale zadłużenie u osób prywatnych podzielimy znów na zadłużenie z tytułu działów rodzinnych i zadłużenie u innych osób.

Zadłużenie gospodarstw osadniczych u osób prywatnych na 1 ha.

Grupy gospodarstw	Rok	Działy rodzinne	Inne osoby prywatne	Razem
		zł	zł	zł
do 5 ha	1932	278,16	210,84	489,—
	1936	236,95	214,13	451,08
5—10 ha	1932	99,68	71,29	170,97
	1936	99,55	72,04	171,59
średnie zadłużenie gospodarstw do 10 ha	1932	188,92	141,07	329,99
	1936	168,25	143,09	311,34
10—20 ha	1932	115,44	89,19	204,63
	1936	126,99	100,99	227,98
20—50 ha	1932	83,—	84,80	167,80
	1936	80,54	86,07	166,61
średnie zadłużenie gospodarstw 10—50 ha	1932	99,22	87,—	186,22
	1936	103,77	93,53	197,30
średnie zadłużenie wszystkich gospodarstw	1932	106,17	87,66	193,83
	1936	111,36	94,82	206,18

Zadłużenie z tytułu działów rodzinnych.

Średnie zadłużenie wszystkich gospodarstw osadniczych z tytułu działów rodzinnych wynosiło na 1 ha w dniu 1 lipca 1932 zł 106,17, w dniu 1 lipca 1936 zł 111,36, wzrost wynosi zł 5,19, czyli 4,89%. Bardziej interesujące i nadające się do wyciągnięcia pewnych wniosków cyfry uzyskamy po przeprowadzeniu analizy zadłużenia w poszczególnych grupach gospodarstw. Okazuje się, że za wyjątkiem gospodarstw grupy 10—20 ha, a więc gospodarstw średnich, mamy wszędzie spadek zadłużenia z tytułu działów rodzinnych. W gospodarstwach do 5 ha zadłużenie z tytułu działów rodzinnych jest najwyższe, wynosiło na dzień 1 lipca 1932 zł 278,16, na

dzień 1 lipca 1936 zł 236,95, spadek wynosi zł 41,21, tj. 14,82%, jest to najwyższy spadek pośród wszystkich grup gospodarstw. W gospodarstwach o obszarze 5—10 ha zadłużenie wynosiło zł 99,68 i 99,55, spadek wynosi zaledwie 0,13, tj. 0,13%. W gospodarstwach 20—50 ha zadłużenie wynosiło zł 83,— i 80,54, spadek wynosi zł 2,46, tj. 2,96%. W gospodarstwach grupy 10—20 ha zadłużenie wynosiło zł 115,44 i wzrosło do zł 126,99, czyli o zł 11,55, czyli o 10,01%.

Grupy gospodarstw	Ogólna liczba gospodarstw w województw.	Na dzień 1 lipca 1932			Na dzień 1 lipca 1936		
		Ilość gospod. zadłużonych	%	Suma zł	Ilość gospod. zadłużonych	%	Suma zł
do 5 ha .	64	23	35,94	57 980 —	25	39,06	49,390,—
5—10 ha	183	83	45,35	161,728,—	80	43,72	161,512,—
10—20 ha	605	226	37,36	937,287,—	240	39,67	1,031,057,—
20—50 ha	149	73	48,99	360,763,—	80	53,69	350,068,—
średnia	1001	405	40,46	1,517,758,—	425	42,46	1,592,027,—

Spadek zadłużenia z tytułu działów rodzinnych był spowodowany działaniem ustawodawstwa oddłużeniowego, a ponadto gospodarstwa osadnicze mają z natury rzeczy słabszą dynamikę rozwoju zapisów z tytułu działów rodzinnych w porównaniu z zasiedziałymi gospodarstwami prywatnymi. W ciągu badanego czterolecia zaledwie 2% gospodarstw osadniczych zapisało spłaty rodzinne, podczas gdy w gospodarstwach prywatnych 4,17%.

Trudno jest nam znaleźć uzasadnienie dlaczego akurat w grupie gospodarstw o obszarze 10—20 ha mamy wzrost zadłużenia z tytułu działów rodzinnych. Ponieważ ta grupa gospodarstw obejmuje największą wogóle liczbę gospodarstw, bo aż 606 na ogólną liczbę badanych 1001, możnaby zaryzykować twierdzenie, że przy analizie większych zbiorowości otrzymuje się niekiedy rezultaty inne, nie zawsze nadające

się do porównania z rezultatami uzyskanymi z badań mniejszej zbiorowości. Być może, że w grupie gospodarstw 10—20 ha znalazło się sporo odpowiedzi od gospodarstw osadniczych, t. zw. grupy parcelacyjnej ponemieckiej, które posiadają dawne działki rodzinne, ustalane jeszcze w markach, nie podпадаjące pod działanie ustawodawstwa oddłużeniowego.

Zadłużenie u innych osób prywatnych.

Średnie zadłużenie wszystkich gospodarstw osadniczych wynosiło zł 87,66 na dzień 1 lipca 1932 i zł 94,82 na dzień 1 lipca 1936, czyli wzrost wynosi zł 7,16, tj. 8,17%. W gospodarstwach grupy do 5 ha zadłużenie na dzień 1 lipca 1932 i na dzień 1 lipca 1936 było najwyższe, wynosiło bowiem zł 210,84 i zł 214,13, co oznacza wzrost o zł 31,29 tj. 1,56%. Jest to niewątpliwie wynikiem nie tylko narosłych odsetek, ale i nowych operacji kredytowych, co przy gospodarstwach grupy do 5 ha jest rzeczą możliwą i uzasadnioną. W gospodarstwach grupy 5—10 ha zadłużenie wynosiło zł 71,29 i zł 72,04, wzrost wynosi zł 0,75 tj. 1,05%, a zatem bardzo mało. W gospodarstwach 10—20 ha zadłużenie wynosiło zł 89,19 i 100,99, co oznacza wzrost o zł 11,80, tj. 13,23%; w gospodarstwach grupy 20—50 ha zadłużenie wynosiło zł 1,27, tj. 1,50%.

INNE ZADŁUŻENIE.

Tak zwane inne zadłużenie było najwyższe w gospodarstwach grupy do 5 ha, wynosiło na dzień 1 lipca 1932 zł 223,83, na dzień 1 lipca 1936 zł 237,10, wzrost wynosi zatem zł 13,27, czyli 5,93%. Drugie z kolei co do wysokości jest zadłużenie w gospodarstwach o obszarze 5—10 ha, wynosiło ono zł 107,99 i zł 102,49, spadek zadłużenia wynosi więc zł 5,50 tj. 5,09%, w grupie gospodarstw 10—20 ha zadłużenie wynosiło zł 81,48 i zł 77,69, spadek wynosi zatem zł 3,79 tj. 4,65%, wreszcie w grupie gospodarstw 20—50 ha zadłużenie wynosiło zł 68,96 i 70,98, wzrost notujemy więc we wysokości zł 2,02 tj. 2,93%.

Grupy gospodarstw	do 5 ha	5—10 ha	średnie zadłuż. gospodarstw 5—10 ha	10—20 ha	20—50 ha	średnie zadłuż. gospodarstw 10—50 ha	średnie zadłuż. wszystkich gospod.
r. 1932	223,83	107,99	165,91	81,48	68,96	75,22	82,96
r. 1936	237,10	102,49	169,80	77,69	70,98	74,34	80,79

Wyłączywszy zadłużenie gospodarstw do 10 ha mielibyśmy zadłużenie innych grup gospodarstw mniej więcej do siebie zbliżone.

Rozdział III.

WYKORZYSTANIE USTAWODAWSTWA FINANSOWO-ROLNEGO.

UKŁADY KONWERSYJNE PRZEZ BANK AKCEPTACYJNY.

Zadłużenie gospodarstw osadniczych w bankach prywatnych na dzień 1 lipca 1932 wynosiło 973.918,— na dzień 1 lipca 1936 zł 1.004.877,—. Konwersją przez Bank Akceptacyjny została objęta suma zł 1.168.265,—. Jak z powyższego zestawienia wynika, suma zadłużenia skonwertowanego przez Bank Akceptacyjny jest wyższa od sumy zadłużenia w bankach prywatnych. Tego rodzaju stan rzeczy spowodowany jest tym, że osadnicy zadłużeni są również w Państwowym Banku Rolnym z tytułu kredytów krótkoterminowych, które mogły być i zostały z pewnością objęte konwersją przez Bank Akceptacyjny. Zachodzi pytanie, czy w tych warunkach, nie znając bliżej sumy zadłużeń osadników w Państwowym Banku Rolnym, skonwertowanych przez Bank Akceptacyjny, można twierdzić, iż całe zadłużenie w bankach prywatnych zostało skonwertowane, a ta suma, która stanowi nadwyżkę w porównaniu z zadłużeniem w bankach prywatnych i ogólną sumą konwersji, jest właśnie sumą zadłużenia krótkoterminowego w Państwowym Banku Rolnym, skonwertowanego przez Bank Akceptacyjny. Przejrzelśmy szczegółowo kwestionariusze wypełnione przez gospodarstwa osadnicze i ba-

dania te wykazały, że osadnicy całe zadłużenie w bankach prywatnych, nadające się do skonwertowania, skonwertowali za wyjątkiem tych długów, które ze względu na zbyt niską kwotę do konwersji się nie nadawały. Upoważnia to do wysnucia wniosku, że istotnie prywatne instytucje kredytowe starały się, aby wierzytelności w stosunku do osadników zostały objęte układami konwersyjnymi. Nie oznacza to bynajmniej, aby Państwowy Bank Rolny miał być nieprzychylnie ustosunkowany do konwersji przez Bank Akceptacyjny, aczkolwiek na podstawie ankiety nie możemy osądzić, czy całe zadłużenie krótkoterminowe w Państwowym Banku Rolnym zostało skonwertowane przez Bank Akceptacyjny, to jednakże na podstawie licznych obserwacji i głosów z terenu możemy stwierdzić, iż Państwowy Bank Rolny nie czynił żadnych trudności rolnikom przy zawieraniu układów konwersyjnych, jeśli tylko oczywiście oni sami układy konwersyjne zawierać chcieli.

OBNIŻENIE ZADŁUŻENIA Z TYTUŁU DZIAŁÓW RODZINNYCH.

Analizując wykorzystanie ustawodawstwa oddłużeniowego w stosunku do zadłużenia z tytułu działów rodzinnych, stwierdzić musimy odrazu, że jest ono stosunkowo małe. Wpłynęły na to niewątpliwie te same momenty, co w gospodarstwach prywatnych, a więc: niechęć dłużników, względnie powściągliwość w wykorzystywaniu ustawodawstwa oddłużeniowego, a ponadto przepis art. 53 rozporządzenia z dnia 24. X. 1934 r. o konwersji i uporządkowaniu długów rolniczych (Dz. U. R. P. nr 94, poz. 841) który mówi, że obniżyć można działy rodzinne powstałe w okresie 28 kwiecień 1924 — 1 lipiec 1932.

Ogólne zadłużenie gospodarstw osadniczych z tytułu działów rodzinnych na dzień 1 lipca 1932 wynosiło zł 1.517.758,—, ogólna suma obniżek uzyskanych przez gospodarstwa osadnicze wynosi zł 36.620,—, co stanowi 2,41% zadłużenia. Jeśli weźmiemy pod uwagę ilość gospodarstw mających na dzień 1 lipca 1932 zadłużenie z tytułu działów rodzinnych, których mamy 405 (40,46% ogółu go-

spodarstw objętych analizą), to okaże się, że tylko 12 gospodarstw, tj. 2,96% skorzystało z obniżki działów rodzinnych. Cyfry te mówią o efektywnym wykorzystaniu ustawodawstwa, nie jest więc wykluczone, że większa liczba posiadaczy gospodarstw wniosła o obniżenie działów rodzinnych, ale wnioski te albo nie zostały jeszcze w chwili wypełnienia kwestionariuszy załatwione, albo też zostały załatwione negatywnie.

**Wykorzystanie ustawodawstwa oddłużeniowego w stosunku do
zadłużenia z tytułu działów rodzinnych.
Gospodarstwa osadnicze**

Grupy gospodarstw	Ilość gospo . objętych ankietą	Zadłużenie z tyt. dział. rodzin. na dzień 1 lipca 1932	Ilość gospod. mających na dzień 1 lipca 1932 zadłużenie z tyt. działów rodzinnych		Obniżono działy rodzinne w gospod.		Obniżono działy rodzinne na sumę	
			ogółem	0/0	ogółem	0/0	ogółem	0/0
do 5 ha . .	64	57,980	23	35,94	1	4,35	4,300	7,42
5 — 10 ha .	183	161,728	83	45,35	2	2,40	13,300	8,22
10 — 20 ha	605	937,287	226	37,36	7	3,09	8,520	9,09
20 — 50 ha	149	360,763	73	48,99	2	2,73	10,500	2,91
do 50 ha .	1001	1,517,758	405	40,46	12	2,96	36,620	2,41

**ZMNIEJSZENIE ZADŁUŻENIA W PAŃSTWOWYM BANKU
ROLNYM.**

Jak już wspominaliśmy gospodarstwa osadnicze korzystały z ulg przewidzianych w rozporządzeniu Prezydenta Rzplitej z dnia 24. X. 1934 r. (Dz. U. R. P. nr 94, poz. 842). Interesują nas w pierwszym rzędzie ulgi polegające na redukcji kapitału. Należy stwierdzić, że ulgi te są stosunkowo bardzo poważne. Ogólne zadłużenie gospodarstw osadniczych w bankach państwowych, a więc przede wszystkim, jeśli nie wyłącznie w Państwowym Banku Rolnym, wynosiło na dzień

1 lipca 1932 zł 9.791.656,—, to samo zadłużenie na dzień 1 lipca 1936 wynosiło zł 7.766.657,—; zatem spadek wynosi zł 2.024.999,— co stanowi 20,68%.

Biorąc pod uwagę zadłużenie średnie na 1 ha areалу, to przypominamy, że ze zł 684,92 na dzień 1 lipca 1932 spadło ono do kwoty 543,28.

Analizując obniżki zadłużenia w bankach państwowych z punktu widzenia ilości gospodarstw, stwierdzić należy, że suma obniżki na jedno gospodarstwo objęte ankietą wynosi zł 2022,98.

WYKORZYSTANIE INNYCH ŚRODKÓW POWODUJĄCYCH ZMNIEJSZENIE ZADŁUŻENIA.

Wykorzystanie innych środków powodujących zmniejszenie zadłużenia gospodarstw osadniczych jest stosunkowo nikle. Ogólna suma obniżek wynosi tylko zł 521.394,—. Jeśli weźmiemy pod uwagę zadłużenie osadnictwa na dzień 1 lipca 1932, to stanowi to 3,49% tegoż zadłużenia, a jeśli weźmiemy pod uwagę zadłużenie na dzień 1 lipca 1936, to ogólna suma wspomnianych obniżek wynosi tylko 3,98% tegoż zadłużenia.

W ogólnej sumie uzyskanych obniżek stosunkowo największą pozycję stanowią obniżki z tytułu reszty ceny kupna, wynoszą one bowiem zł 499.458,—. Ogólna ilość gospodarstw, która korzystała z redukcji zadłużenia z tytułu reszty ceny kupna — wynosi 86

Następną z kolei pozycję stanowi zmniejszenie zadłużenia t. zw. innym sposobem. Suma obniżek z tego tytułu wynosi zł 94.946,—. Możemy przypuszczać, że w sumie tej mieści się również obniżone w drodze ugody zawieranej przeważnie przed Urzędem Rozjemczym, zadłużenie z tytułu reszty ceny kupna. Wreszcie na trzecim i ostatnim miejscu mamy obniżkę zadłużenia spowodowaną przedterminowymi spłatami. Zyski z tego tytułu wynoszą zł 7.029,—. Jeśli chodzi o spłatę papierami wartościowymi w konsekwencji czego następuje redukcja zadłużenia, to gospodarstwa osadnicze nie korzystały z tego sposobu zmniejszenia zadłużenia.

Wykorzystanie innych środków powodujących zmniejszenie zadłużenia.
Gospodarstwa osadnicze.

Grupy gospodarstw	Rok	Ilość gospod.	Ogółem zadłużenie	Urząd Rozjemczy obniżył reszty ceny kupna			Spłacono papierami wartościowymi			Zyskano na przedterminowych spłatach			Zmniejszono zadłużenie innym sposobem		
				Ilość gosp.	%	na sumę zł	Ilość gosp.	%	na sumę zł	Ilość gosp.	%	na sumę zł	Ilość gosp.	%	na sumę zł
do 5 ha	1932	64	441,038	6	9,38	13,097	—	—	—	1	1,56	1,100	7	10,94	13,730
	1936		361,882												3,11
5—10 ha	1932	183	2,029,439	11	6,01	55,303	—	—	—	1	0,55	100	18	9,84	71,880
	1936		1,748,446												3,54
10—20 ha	1932	605	8,899,424	58	9,59	369,670	—	—	—	9	1,49	5,829	62	10,25	340,838
	1936		7,780,466												3,83
20—50 ha	1932	149	3,562,778	11	7,38	61,388	—	—	—	—	—	—	13	8,72	94,946
	1936		3,341,287												2,66
Razem	1932	1001	14,932,678	86	8,59	499,458	—	—	—	11	1,10	7,029	190	9,99	521,394
	1936		13,232,082												3,49

CZEŚĆ IV.
ZAKOŃCZENIE
Rozdział I.
WNIOSKI.

Postaramy się obecnie celem umożliwienia czytelnikowi lepszej orientacji zebrać rozrzucone dotychczas wnioski.

Nie ma do dziś dnia w tym względzie jednolitej opinii, które gospodarstwa w warunkach pomorskich należy uznać za gospodarstwa samowystarczalne. Organizacje rolnicze wysuwają granicę 15 ha, w publicystyce czy praktyce parcelacyjnej odbiega się daleko od tej normy. Nie wchodząc w to, kto ma rację, — pragniemy stwierdzić, że gospodarstwa najmniejsze mają najwyższe zadłużenie. Na dzień 1 lipca 1936 prywatne gospodarstwa do 5 ha miały zadłużenie 974,90 na 1 ha, gospodarstwa osadnicze do 5 ha zł. 1 736,15. Gospodarstwa prywatne o obszarze do 10 ha miały zadłużenie na dzień 1 lipca 1936 zł. 815,81, — gospodarstwa osadnicze — 1 406,92. Najniższe jest zadłużenie gospodarstw o obszarze 20—50 ha, wynosi ono bowiem na dzień 1 lipca 1936 na 1 ha w gospodarstwach prywatnych zł. 513,71, w gospodarstwach osadniczych zł. 768,74.

W gospodarstwach prywatnych dominującą rolę, jeśli chodzi o cyfry bezwzględne, odgrywa zadłużenie w kredycie prywatnym. Dopiero wówczas, gdy eliminujemy zadłużenie z tytułu działów rodzinnych, jako mające specjalny charakter, okaże się, że zadłużenie w kredycie prywatnym jest mniejsze od zadłużenia t. zw. uprzywilejowa-

nego, a więc głównie w kredycie zorganizowanym. Dopiero wówczas okazuje się trafność opinii panującej pośród organizacji rolniczych woj. pomorskiego, że obowiązujące ustawodawstwo finansowo-rolne, biorące w specjalną ochronę t. zw. zadłużenie uprzywilejowane, nie mogło odegrać większej roli w stosunku do zadłużenia rolnictwa woj. pomorskiego.

W gospodarstwach osadniczych na plan pierwszy wysuwa się zadłużenie w bankach państwowych. Jest to niewątpliwie zadłużenie przede wszystkim wobec Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej. Przeciętnie wynosi ono 58,70% całego zadłużenia gospodarstw osadniczych, biorąc stan na dzień 1 lipca 1936.

Analiza terytorialna zadłużenia wykazała, że w gospodarstwach prywatnych mamy ścisły związek pomiędzy bonitacją gleby a wysokością zadłużenia. Gospodarstwa leżące w rejonach posiadających glebę dobrą, mają zadłużenie najwyższe, w rejonach o glebie złej — zadłużenie najniższe. Tego rodzaju rozkład zadłużenia jest wynikiem różnej dynamiki gospodarstw. Gospodarstwa o glebie najlepszej miały najwyższą dynamikę rozwojową, robiły cały szereg inwestycji, zadłużały się, gdyż ich posiadacze mieli widoki pokrycia swych zobowiązań, gospodarstwa o glebie złej z natury rzeczy mają najslabszą dynamikę rozwojową, ich posiadacze gospodarzą przy mniejszych obrotach, mniejszym rozmachu inwestycyjnym, stąd też ich mniejsze zadłużenie. W gospodarstwach osadniczych nie można wykrywać tego rodzaju związku pomiędzy bonitacją gleby a wysokością zadłużenia. Wysokość zadłużenia gospodarstw osadniczych jest zależną głównie od polityki parcelacyjnej i od polityki oddłużeniowej. W ciągu czterech lat (1932—1936) notujemy we wszystkich kategoriach wielkości gospodarstw prywatnych wzrost zadłużenia, — we wszystkich natomiast kategoriach wielkości gospodarstw osadniczych — notujemy spadek zadłużenia.

W gospodarstwach prywatnych najwyższy wzrost zadłużenia notujemy w gospodarstwach o obszarze do 10 ha, średni w gospodarstwach 10—50 ha, najniższy wzrost mają gospodarstwa o obszarze powyżej 50 ha. Gospodarstwa najmniejsze, które w kołach rolnictwa pomorskiego uchodzą za niesamowystarczalne mają więc wzrost zadłużenia najwyższy. Wzrost ten w zł. na 1 ha wynosi: w gospodarstwach do 10 ha — 59,68 (64,67), w gospodarstwach 10—50 ha — 38,16 (43,79), w gospodarstwach powyżej 50 ha zł. 10,82 (25,97). Wykazany w wyniku opracowania ankiety wzrost zadłużenia należy traktować z dużą ostrożnością. Może to być w pewnej mierze spowodowane tym, że w okresie 1932—1936 ujawniło się stare zadłużenie jeszcze z przed 1 lipca 1932, którego rolnicy poprzednio nie znali (będą to głównie odsetki, koszty egzekucyjne, sądowe i t. p., o których rolnicy dowiedzieli się po 1 lipca 1932, gdy dochodziło do ustalenia wysokości pretensji. Najeczęściej miało to miejsce przy rozprawach przed urzędem rozjemczym względnie przy zawieraniu układu konwersyjnego przez Bank Akceptacyjny). Ponadto należy zauważyć, że zanotowany wzrost nie koniecznie musi oznaczać powiększenie t. zw. martwego zadłużenia z okresu przed 1 lipca 1932. Nie można wykluczyć, że rolnicy w ciągu 1932—1936 wogóle nie spłacali swoich długów wzgl. też ich inną drogą nie obniżali, nie zaciągając absolutnie nowych zobowiązań. Przy normalnej gospodarce rolnicy zaciągają nowe zobowiązania, spłacają stare, jest więc ciągła dynamika, jeśli chodzi o obciążenia. Aczkolwiek nie możemy zupełnie wykluczyć tej dynamiki w okresie 1932—1936, to jednakże skłonni jesteśmy przypuszczać, że raczej mamy do czynienia z powiększeniem wysokości starego zadłużenia z przed 1 lipca 1932, niż z powstaniem nowego opartego na umowach powstałych po dniu 1 lipca 1932. Do wysnucia tego wniosku upoważnia nas sytuacja na rynku kredytowym w okresie 1932—1936.

O ile cyfry przeciętne wykazują wzrost zadłużenia we wszystkich kategoriach wielkości gospodarstw prywatnych, o tyle bliższa analiza poszczególnych gospodarstw wykazała, że 25,74% gospodarstw o obszarze do 50 ha i 25%

gospodarstw o obszarze powyżej 50 ha zmniejszyło swoje zadłużenie w okresie od 1 lipca 1932 do 1 lipca 1936. Spadek zadłużenia w gospodarstwach o obszarze do 50 wynosił 27,87 %, w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha — 25,62 %. Powodem zmniejszenia się zadłużenia było w pewnej mierze obowiązujące ustawodawstwo odłużeniowe a przede wszystkim osoba gospodarza. Jego specjalne właściwości, umiejętność gospodarowania, niewątpliwie niekiedy dogodne warunki gospodarcze, — zadecydowały głównie o zmniejszeniu się zadłużenia. Jak już wspominaliśmy w gospodarstwach osadniczych notujemy spadek zadłużenia. Spadek ten dla wszystkich gospodarstw wynosi zł. 128,46 (118,95) na 1 ha t. j. 12,30 % (11,39 %). Najwyższy spadek zadłużenia wykazują gospodarstwa o obszarze do 5 ha zł. 392,96 (379,75), z kolei drugi co do wysokości spadek zadłużenia mają gospodarstwa 5—10 ha gdyż zł. 182,84 (173,21), następnie gospodarstwa 10—20 ha gdyż zł. 146,47 (137,82), wreszcie najmniejszy spadek mają gospodarstwa o obszarze 20—50 ha, — wynosi on bowiem zł. 61,86 (50,96). Nie można z powyższego wyciągnąć wniosku, że gospodarstwa mniejsze potrafią szybciej likwidować w sposób normalny swoje zadłużenie. Spadek zadłużenia w gospodarstwach osadniczych jest wyłącznie wynikiem skreśleń przeprowadzonych w zakresie Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej, — jest on więc odbiciem polityki oddłużeniowej. Jeśli w gospodarstwach do 5 ha spadek zadłużenia w bankach państwowych, a więc głównie w Funduszu Obrotowym Reformy Rolnej wynosi zł. 305,02 na 1 ha, to w gospodarstwach o obszarze 20—50 ha wynosi on tylko zł. 72,76 na 1 ha. Stwierdzić wreszcie należy, że Fundusz Obrotowy Reformy Rolnej poniósł wielkie straty w zakresie oddłużenia gospodarstw osadniczych. Przeciętna obniżka zadłużenia w bankach państwowych, a więc w tym wypadku głównie Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej, wynosi na 1 gospodarstwo zł. 2 022,98. Pomimo tak daleko idących ofiar nie można uważać gospodarstw osadniczych pomorskich za oddłużone. Polityka skreśla-

nia zadłużenia osadnika tylko z Funduszu nie daje poważniejszych rezultatów. Średnie zadłużenie wszystkich gospodarstw osadniczych na dzień 1. lipca 1936 wynosiło na 1 ha zł. 925,58, z czego na banki państwowe przypadało zł. 543,28 a na innych wierzycieli zł. 382,30. Ze względu na dobro Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej niemożliwym jest postawienie tezy o konieczności skreślenia jego wierzytelności wobec osadników, wysuwa się raczej teza o konieczności przeprowadzenia daleko idącej redukcji zadłużenia w stosunku do innych wierzycieli. W przeciwnym bowiem razie jakiegokolwiek skreślenia przeprowadzone kosztem Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej nie osiągają swych celów, nie sanują bowiem warsztatu osadnika. Po to, aby osadnictwo można było uznać za oddłużone, należałoby przystosować całe jego zadłużenie do jego możliwości płatniczych.

Czy i o ile ustawy oddłużeniowe miały wpływ na zmniejszenie się zadłużenia? Analiza zadłużenia gospodarstw wykazała, że suma obniżek uzyskana przy pomocy ustawodawstwa finansowo-rolnego wynosiła w gospodarstwach prywatnych: 3,43% zadłużenia na dzień 1 lipca 1932 i 3,20% zadłużenia na dzień 1 lipca 1936. W gospodarstwach osadniczych ogólna suma obniżek wynosiła 3,39% zadłużenia na dzień 1 lipca 1932 i 3,98% zadłużenia na dzień 1 lipca 1936. W gospodarstwach osadniczych powyższe obliczenie nie obejmuje obniżek w bankach państwowych uzyskanych na mocy skreśleń przeprowadzonych w zakresie Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej. Skreślenia te wynoszą 20,68%. Dowodzi to, że w tych wypadkach, gdy ustawodawstwo specjalne stwarzało możliwości oddłużenia w postaci skreśleń, tam istotnie mamy poważny spadek zadłużenia.

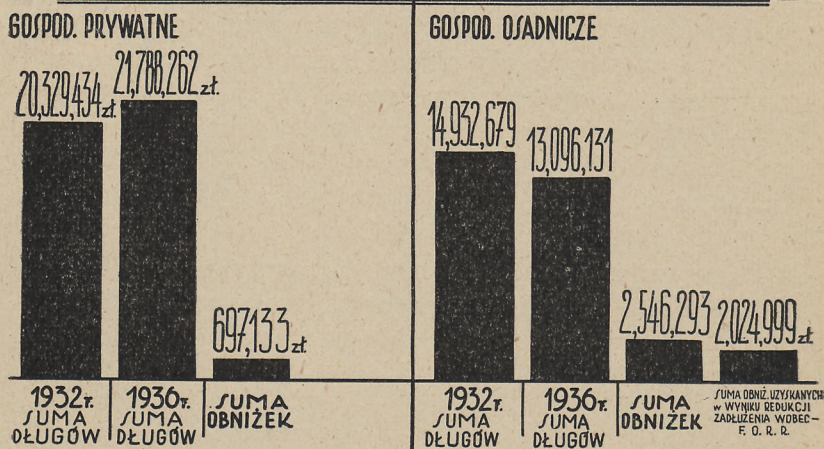
Akcja konwersyjna przez Bank Akceptacyjny nie dała większych rezultatów w gospodarstwach prywatnych: skonwertowano bowiem tylko 45,29% zadłużenia gospodarstw o obszarze do 50 ha, licząc zadłużenie globalne w t. zw. kredycie zorganizowanym na dzień

1. lipca 1932 i 33,32% tegoż samego zadłużenia w gospodarstwach o obszarze powyżej 50 ha. W gospodarstwach osadniczych skonwertowano prawdopodobnie całe zadłużenie krótkoterminowe w instytucjach kredytowych. Powyższy stan rzeczy jest odbiciem polityki instytucji kredytowych: chętnie one szły na zawieranie układów konwersyjnych w tych wypadkach, gdy rolnik był przeciążony długami i niekiedy pretensja jest faktycznie nieściągalna, natomiast niechętnie zawierały układy konwersyjne z tymi rolnikami, którzy stali finansowo lepiej. W tym stanie rzeczy akcja konwersyjna, która miała za zadanie objąć w zasadzie całe zadłużenie drobnego i średniego rolnictwa w kredycie zorganizowanym nie osiągnęła zamierzonych rezultatów.

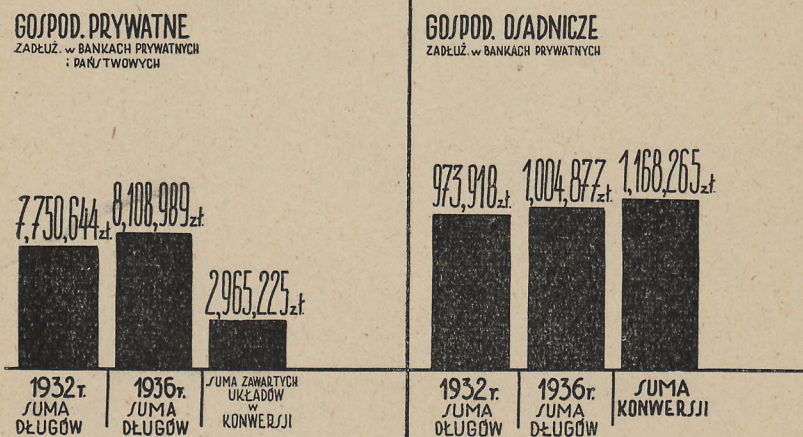
Takie wnioski nasunęły nam się w wyniku analizy zadłużenia 2 392 gospodarstw rolnych woj. pomorskiego, — podkreślamy raz jeszcze wnioski oparte na materiale orientacyjnym.

Tabela XIV.

WYKORZYSTANIE ŚRODKÓW PRAWNYCH ZAWARTYCH W USTAW. FIN-ROLNYM
A UMOŻLIWIAJĄCYCH ZMNIEJSZENIE ZADŁUŻENIA —

UKŁADY KONWERSYJNE PRZEZ BANK AKCEPTACYJNY

ZESTAWIENIA
LICZBOWE ZADŁUŻENIA
WEDŁUG POWIATÓW
(ZAŁĄCZNIKI)

1936!

Gesamtschuldsumme m 20

Ogólne zadłużenie w złotych

Gospodarstwa prywatne

p. mapy nr 115

L. p.	Powiaty	Rok	Ilość gospod.	Ogólne zadłużenie		
				Na 1 ha ogólnego obszaru <i>1/4 ha gospodarstwa</i>	Na 1 ha użytk. roln. z lasem	Na jedno gospo- darstwo
1	Brodnica . .	1932 1936	109	397,92 557,81	415,64 582,65	6 476,89 9 079,45
2	Chełmno . .	1932 1936	65	800,74 783,22	883,43 864,09	13 651,53 13 352 70
3	Chojnice . .	1932 1936	95	362,07 395,70	449,13 490,85	7 947,06 8 685,22
4	Działdowo . .	1932 1936	50	529 97 566,48	563,37 602,18	8 446,94 9 028,84
5	Grudziądz . .	1932 1936	37	1 022,45 1 069,95	1 065,87 1 115,39	21 495 81 22 494,46
6	Kartuzy . . .	1932 1936	142	346,04 368,63	421,02 448,51	6 092,30 6 490,02
7	Kościerzyna .	1932 1936	145	345 57 391,95	389,24 441,47	5 882,48 6 671,91
8	Lubawa . . .	1932 1936	91	579,19 565 30	599,93 585,55	10 429,94 10 179,88
9	Morski . . .	1932 1936	170	509,69 562,20	568,63 627,22	8 499,80 9 375,51
10	Sępólno . . .	1932 1936	39	582,82 651,25	632,09 706,30	11 281,26 12 605,70
11	Starogard . .	1932 1936	55	336,— 356,82	364,79 387,40	5 498 85 5 839,61
12	Świecie . . .	1932 1936	46	428,52 585,11	468,22 639,30	5 534,09 7 556,27
13	Tczew . . .	1932 1936	40	774,92 835,01	834,42 899,12	13 632,08 14 689,17
14	Toruń . . .	1932 1936	54	727,98 648,92	790,62 704,77	12 265,69 10 933,78
15	Tuchola . . .	1932 1936	36	376,55 370,50	443 83 436,70	6 610,05 6 503,88
16	Wąbrzeźno . .	1932 1936	25	882,89 949,74	915,66 984,99	11 034,80 11 870,28

Verschuldung in Kreditinstitute

Zadłużenie w instytucjach kredytowych na 1 ha
Gospodarstwa prywatne

L. p.	Powiaty	Rok	Banki	Banki	<i>Angewandt</i> Razem
			prywatne	państwowe	
			zł	zł	zł
1	Brodnica	1932	57,58	32,71	90,29
		1936	72,45	27,48	99,93
2	Chełmno	1932	222,38	78,91	301,29
		1936	221,96	82,58	300,87
3	Chojnice	1932	45,42	41,71	87,13
		1936	42,92	50,72	93,64
4	Działdowo	1932	75,26	70,52	145,78
		1936	86,72	77,29	164,01
5	Grudziądz	1932	89,86	119,82	209,68
		1936	100,15	117,48	217,63
6	Kartuzy	1932	65,35	67,18	132,53
		1936	72,77	64,88	137,65
7	Kościerzyna	1932	32,90	48,83	81,73
		1936	48,20	53,97	102,17
8	Lubawa	1932	100,47	83,29	183,76
		1936	127,85	64,90	192,75
9	Morski	1932	72,39	93,91	166,30
		1936	81,43	94,23	175,66
10	Sępólno	1932	140,76	25,17	165,93
		1936	141,97	88,07	230,04
11	Starogard	1932	32,70	52,33	85,03
		1936	44,43	48,38	92,81
12	Świecie	1932	102,83	52,56	155,39
		1936	177,94	59,29	237,23
13	Tczew	1932	149,92	155,70	305,62
		1936	146,80	193,58	340,38
14	Toruń	1932	146,55	141,50	288,05
		1936	161,63	127,56	289,19
15	Tuchola	1932	68,30	89,53	157,83
		1936	93,46	86,84	180,30
16	Wąbrzeźno	1932	144,79	58,50	203,29
		1936	147,04	49,86	196,90

Zadłużenie u osób prywatnych na 1 ha
Gospodarstwa prywatne

L. p.	P o w i a t y	Rok	<i>Familien schul</i> Działy rodzinne	<i>andere Privatschulden</i> Inne osoby prywatne	Razem
			zł	zł	
1	Brodnica	1932	166,99	78,37	245,36
		1936	281,24	88,89	370,13
2	Chełmno	1932	206,44	117,24	323,68
		1936	219,86	109,99	329,85
3	Chojnice	1932	132,81	93,15	225,96
		1936	147,80	101,87	249,67
4	Działdowo	1932	221,09	76,97	298,06
		1936	228,99	85,29	314,28
5	Grudziądz	1932	402,12	253,16	655,28
		1936	402,08	292,87	694,95
6	Kartuzy	1932	114,14	65,38	179,52
		1936	130,47	68,66	199,13
7	Kościerzyna	1932	142,92	69,66	212,58
		1936	158,92	72,91	231,83
8	Lubawa	1932	243,15	96,04	339,19
		1936	227,09	93,12	320,21
9	Morski	1932	175,36	115,84	291,20
		1936	196,58	117,84	314,42
10	Sępólno	1932	214,97	164,99	379,96
		1936	188,86	197,77	386,63
11	Starogard	1932	132,66	36,22	168,88
		1936	152,17	46,00	198,17
12	Świecie	1932	143,80	108,63	252,43
		1936	192,01	123,40	315,41
13	Tczew	1932	212,54	129,22	341,76
		1936	212,03	144,43	356,46
14	Toruń	1932	176,82	136,10	312,92
		1936	129,20	109,91	239,11
15	Tuchola	1932	127,74	67,35	195,09
		1936	112,21	52,18	164,39
16	Wąbrzeźno	1932	438,78	108,46	547,24
		1936	463,42	164,37	627,79

**Zadłużenie na 1 lipca 1936 r. na 1 ha z tytułu należności
publiczno-prawnych i umowy o pracę**

Gospodarstwa prywatne.

L. p.	Powiaty	Nal. publ. prawne	Z tytułu umowy o pracę	Razem
		zł	zł	zł
1	Brodnica	2,89	1,72	4,61
2	Chełmno	8,58	2,76	11,34
3	Chojnice	2,76	1,12	3,88
4	Działdowo	3,24	1,44	4,68
5	Grudziądz	6,43	4,53	10,96
6	Kartuzy	2,41	0,55	2,96
7	Kościerzyna	3,90	0,75	4,65
8	Lubawa	3,94	1,17	5,11
9	Morski	6,36	0,87	7,23
10	Sępólno	2,29	0,20	2,49
11	Starogard	6,52	0,36	6,88
12	Świecie	8,19	0,63	8,82
13	Tczew	14,49	2,77	17,26
14	Toruń	7,31	0,82	8,13
15	Tuchola	1,11	0,55	1,66
16	Wąbrzeźno	7,84	2,72	10,56

Polwalsche Verschuldung p. ha

Inne zadłużenie i zadłużenie długoterminowe na 1 ha
Gospodarstwa prywatne *p. m. 8/15*

L. p.	Powiaty	R o k	<i>Langfrist</i> Zadłużenie w kredycie długoterm.	<i>klein</i> Inne zadłużenie	<i>Gesamt</i> Razem
			zł	zł	zł
1	Brodnica . . .	1932	21,93	40,34	62,27
		1936	22,79	64,96	87,75
2	Chełmno . . .	1932	34,78	140,99	175,77
		1936	61,96	86,85	148,81
3	Chojnice . . .	1932	19,86	29,12	48,98
		1936	21,72	30,66	52,38
4	Działdowo . .	1932	20,06	66,05	86,11
		1936	25,96	62,21	88,17
5	Grudziądz . . .	1932	38,69	118,79	157,48
		1936	22,44	134,92	157,36
6	Kartuzy	1932	9,77	24,22	33,99
		1936	9,23	22,62	31,85
7	Kościerzyna . .	1932	12,37	38,89	51,26
		1936	16,25	41,70	57,95
8	Lubawa	1932	9,93	46,31	56,24
		1936	8,63	44,31	52,94
9	Morski	1932	10,09	42,10	52,19
		1936	12,37	59,75	72,12
10	Sępólno	1932	15,72	21,22	36,94
		1936	12,67	21,91	34,58
11	Starogard	1932	10,43	71,66	82,09
		1936	14,83	51,01	65,84
12	Świecie	1932	5,89	14,81	20,70
		1936	3,37	29,10	32,47
13	Tczew	1932	43,81	83,73	127,54
		1936	52,80	85,38	138,18
14	Toruń	1932	26,97	100,04	127,01
		1936	17,35	103,27	120,62
15	Tuchola	1932	13,98	9,65	23,63
		1936	14,30	11,51	25,81
16	Wąbrzeźno . . .	1932	24,96	107,40	132,36
		1936	24,96	100,08	125,04

Ogólne zadłużenie w złotych

Gospodarstwa osadnicze *Styczeń p. St. 112*

L. p.	Powiaty	Rok	Ilość gospod.	Ogólne zadłużenie		
				na 1 ha ogólnego obszaru	na 1 ha użyt. roln. z lasem	na jedno gospo- darstwo
1	Brodnica . .	1932 1936	<i>127</i>	577,27 577,12	602,08 601,93	10 236,85 10 234,11
2	Chełmno . .	1932 1936	68	1 281,82 1 197,84	1 373,19 1 283,22	18 939,21 17 698,33
3	Chojnice . .	1932 1936	50	879,08 706,43	912,67 733,42	11 613,39 9 323,54
4	Działdowo .	1932 1936	30	1 031,47 825,97	1 069,10 856,12	17 332,80 13 879,70
5	Grudziądz . .	1932 1936	68	2 107,11 1 821,12	2 340,79 2 023,08	17 270,90 14 926,89
6	Kartuzy . . .	1932 1936	124	976,97 798,40	1 116,21 912,20	14 372,42 11 745,56
7	Kościerzyna .	1932 1936	58	522,53 482,06	595,18 549,09	8 047,32 7 424,13
8	Lubawa . . .	1932 1936	49	986,93 920,87	1 016,99 948,93	11 777,40 10 989,20
9	Morski . . .	1932 1936	101	907,09 752,91	997,06 827,60	14 384,94 11 939,96
10	Sępólno . . .	1932 1936	39	991,09 991,44	1 051,49 1 051,85	19 047,92 19 054,53
11	Starogard . .	1932 1936	40	1 075,18 939,10	1 151,39 1 005,66	16 037,17 14 007,42
12	Świecie . . .	1932 1936	69	1 397,34 1 260,52	1 514,20 1 365,94	12 275,13 11 073,26
13	Tczew . . .	1932 1936	100	1 161,32 563,66	1 222,06 1 014,07	19 361,60 16 066,31
14	Toruń . . .	1932 1936	56	1 256,45 1 199,84	1 324,16 1 264,59	16 956,58 16 193,83
15	Tuchola . . .	1932 1936	78	838,62 695,09	913,45 757,11	12 120,30 10 045,88
16	Wąbrzeźno .	1932 1936	44	1 099,51 1 056,07	1 197,64 1 150,33	17 090,68 16 415,45

**Zadłużenie w instytucjach kredytowych na 1 ha
Gospodarstwa osadnicze**

L. p.	Powiaty	Rok	Banki	Banki	Razem
			prywatne	państwowe	
			z	zł	zł
1	Brodnica . . .	1932	83,16	307,99	391,15
		1936	121,45	252,11	373,56
2	Chełmno	1932	76,81	538,52	615,33
		1936	103,93	467,56	571,49
3	Chojnice	1932	25,13	712,84	737,97
		1936	24,79	488,28	513,07
4	Działdowo . . .	1932	108,94	724,37	833,31
		1936	109,63	523,13	632,76
5	Grudziądz . . .	1932	67,83	1 375,95	1 443,78
		1936	69,57	1 096,38	1 165,95
6	Kartuzy	1932	26,74	799,39	826,13
		1936	17,62	610,64	628,26
7	Kościerzyna . .	1932	40,91	252,78	293,69
		1936	43,14	202,46	246,10
8	Lubawa	1932	35,—	450,12	485,12
		1936	45,23	378,66	423,89
9	Morski	1932	19,41	569,52	588,93
		1936	17,64	403,39	421,03
10	Sępólno	1932	73,28	757,87	831,15
		1936	107,12	726,29	833,41
11	Starogard . . .	1932	102,26	778,83	881,09
		1936	112,41	616,13	728,54
12	Świecie	1932	67,45	1 009,40	1 076,85
		1936	47,45	818,21	865,66
13	Tczew	1932	97,76	866,95	964,71
		1936	81,83	672,07	753,90
14	Toruń	1932	156,02	720,98	877,—
		1936	177,29	617,74	795,03
15	Tuchola	1932	46,29	565,83	612,12
		1936	31,67	419,41	451,08
16	Wąbrzeźno . . .	1932	176,64	538,09	714,73
		1936	181,67	508,80	690,47

Zadłużenie u osób prywatnych na 1 ha
Gospodarstwa osadnicze

L. p.	P o w i a t y	Rok	Działy rodzinne zł	Inne osoby prywatne zł	Razem zł
1	Brodnica	1932 1936	26,86 48,35	73,44 68,79	100,30 117,14
2	Chełmno	1932 1936	139,55 128,05	155,11 156,90	294,66 284,95
3	Chojnice	1932 1936	86,57 99,72	35,78 73,54	122,35 173,26
4	Działdowo	1932 1936	83,61 88,67	55,91 49,28	139,52 137,95
5	Grudziądz	1932 1936	265,94 249,17	167,45 189,70	433,39 438,87
6	Kartuzy	1932 1936	50,63 63,26	39,69 53,54	90,32 116,80
7	Kościerzyna	1932 1936	89,83 94,39	62,33 65,33	152,16 159,72
8	Lubawa	1932 1936	155,26 136,09	112,00 136,83	267,26 272,92
9	Morski	1932 1936	96,27 106,88	136,29 137,83	232,56 244,71
10	Sępólno	1932 1936	62,10 66,32	63,57 58,80	125,67 125,12
11	Starogard	1932 1936	87,52 91,72	55,75 56,61	143,27 148,33
12	Świecie	1932 1936	115,78 163,35	145,46 145,83	261,24 309,18
13	Tczew	1932 1936	85,13 74,24	68,96 93,79	154,09 168,03
14	Toruń	1932 1936	153,93 183,36	96,94 82,90	250,87 266,76
15	Tuchola	1932 1936	126,89 142,20	63,17 63,44	195,06 205,64
16	Wąbrzeźno	1932 1936	189,03 166,35	103,99 105,51	293,02 271,86

**Zadłużenie na 1 lipca 1936 na 1 ha z tytułu należności
publiczno - prawnych i umowy o pracę.
Gospodarstwa osadnicze**

L. p.	Powiaty	Z tytułu należności publ.-praw.	Z tytułu umowy o pracę	Razem
		zł	zł	zł
1	Brodnica	3,95	0,71	4,66
2	Chełmno	15,32	1,84	17,16
3	Chojnice	6,04	2,57	8,61
4	Działdowo	6,64	2,28	8,92
5	Grudziądz	27,81	2,98	30,79
6	Kartuzy	4,19	0,82	5,01
7	Kościerzyna	2,45	0,39	2,84
8	Lubawa	6,26	1,74	8,—
9	Morski	3,71	1,31	5,02
10	Sępólno	2,22	2,18	4,40
11	Starogard	5,71	1,66	7,37
12	Świecie	4,64	4,95	9,59
13	Tczew	15,07	2,19	17,26
14	Toruń	10,35	2,22	12,57
15	Tuchola	0,99	0,35	1,34
16	Wąbrzeźno	15,29	1,38	16,67

Finanzverhältnisse Verschuldung im 25 Jahre

**Zadłużenie na 1 ha w instytucjach kredytu długoterminowego
i zadłużenie inne**

Gospodarstwa osadnicze

Landschaft andere Schuld zusammen

L. p.	Powiaty	Rok	Poznańskie Ziemstwo Kred. Landschafta zł	Wszelkie inne zadłużenie zł	R a z e m zł
1	Brodnica	1932 1936	37,25 42,53	48,55 43,88	85,80 86,41
2	Chełmno	1932 1936	22,15 23,25	349,68 318,15	371,83 341,40
3	Chojnice	1932 1936	6,56 6,29	12,18 13,79	18,74 20,08
4	Działdowo	1932 1936	— —	58,64 55,26	58,64 55,26
5	Grudziądz	1932 1936	53,61 68,60	176,32 147,69	229,93 216,29
6	Kartuzy	1932 1936	23,55 18,21	36,95 35,12	60,50 53,33
7	Kościerzyna	1932 1936	13,52 12,79	63,15 63,42	76,67 76,21
8	Lubawa	1932 1936	5,99 7,87	228,56 216,19	234,55 224,06
9	Morski	1932 1936	13,31 12,16	72,29 75,01	85,60 87,16
10	Sępólno	1932 1936	10,27 12,01	24,00 20,91	34,27 32,92
11	Starogard	1932 1936	1,68 19,27	49,15 42,96	50,63 62,23
12	Świecie	1932 1936	10,94 12,18	48,31 73,51	59,25 85,69
13	Tezew	1932 1936	7,14 7,35	35,38 34,37	42,52 41,72
14	Toruń	1932 1936	14,29 18,52	114,30 119,53	128,59 133,05
15	Tuchola	1932 1936	6,80 5,20	24,63 33,17	31,43 38,37
16	Wąbrzeźno	1932 1933	14,91 10,67	76,85 83,06	91,76 93,73

LITERATURA ŹRÓDŁOWA.

1. Dr. Roman Longchamps de Berier. Zobowiązania. Zeszyt IV. Lwów, 1936.
2. Biuro Ekonomiczne Izby i Organizacji Rolniczych oraz Przemysłu Rolnego woj. Pomorskiego i Poznańskiego. Memoriał o położeniu gospodarczym woj. zachodnich. Poznań 1935.
3. Broda, A. S. Zadłużenie drobnych gospodarstw w r. 1931. Biblioteka Puławska nr 36.
4. Bulletin d'information et de documentation. Nr 4, r. 1933, Bukareszt.
5. Enneccurus-Kip-Wolf. Lehrbuch des Bürgerlichen Rechts.
6. Jan Frankowski. Informator Finansowo-Rolny. Poznań, 1934.
7. Jan Frankowski. Zawieranie Układów przez Bank Akceptacyjny. Poznań, 1935.
8. Jan Frankowski. Słuszna obrona przed egzekucją. Poznań, 1935.
9. Józef Górski. Włościańskie zwyczaje spadkowe w województwach Poznańskim i Pomorskim. Warszawa, 1928.
10. Rudolf Harmening und Dr. E. Pätzold. Die Landwirtschaftliche Schuldregelung. Berlin 1935.
11. Instytut Bałtycki. (Praca zbiorowa). Stan posiadania ziemi na Pomorzu. Toruń, 1933.
12. Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego, tom XX. Stosunki Rolnicze na Pomorzu. Toruń, 1934.
13. Instytut Bałtycki. Osadnictwo Polskie na Pomorzu. Toruń, 1935 (praca zbiorowa).
14. Pomorska Izba Rolnicza. Sprawozdanie za lata 1932/1936. Toruń.
15. Wydawnictwo Komisji Kodyfikacyjnej. Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań. Warszawa, 1936.
16. Kierski K. Stan prawny walki o ziemię w b. dzielnicy pruskiej. Ruch Prawniczy i Ekonomiczny. Poznań, 1923.
17. J. Korzonek i Rosenblüth. Kodeks Zobowiązań. Kraków, 1934.
18. Antoni Kotiuziński. Swoiste cechy kredytu rolniczego. Poznań 1936.

19. Stanisław Nowakowski. Geografia gospodarcza Polski Zachodniej. Poznań, 1929.
20. Planiol-Ripert. Traité pratique du droit civil. français. VI.
21. Przybyłowski. Wpływ zmian stosunków na zobowiązania. Lwów, 1926.
22. M. Richter i P. Zarwincer. Kodeks ulg rolniczych. Kraków, 1936.
23. La Roumanie Economique. 8. 1932.
24. Zbigniew Stasiński. Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Poznaniu w sprawach cywilnych za lata 1920—1937. Poznań, 1937.
25. Statystyka Spółdzielni Związkowych za rok 1935. Wydawnictwo Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-Gospodarczych Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1936.
26. Sukiennicki W. Pruska polityka kolonizacyjna. Warszawa, 1931.
27. Zakrzewski T. Lichwa na wsi. Lwów, 1927.
28. Zagadnienie kredytu krótkoterminowego na Pomorzu. Poznań, 1937 (praca zbiorowa).
29. Związek Izb i Organizacji Rolniczych Rzeczypospolitej Polskiej. Materiały do zagadnienia rozdrabniania gospodarstw. Tom I i tom II. Warszawa.

ERRATA

Pomimo kilkakrotnej korekty nie udało się nam uniknąć błędów. Licząc przy tego rodzaju pracy na wyrozumiałość Szan. Czytelników, pragniemy jednakże skorygować dostrzeżone błędy:

- str. 2 W ostatnim wierszu: zamiast „charakteruzują“ — „charakteryzują“
- str. 5 Wiersz siódmy od dołu: zamiast „wówczs“ — „wówczas“
- str. 11 Wiersz ósmy od dołu: zamiast „następująco“ — „następująco²⁾“
- str. 20 Wiersz dwunasty od dołu: po wyrazach „jeszcze raz“ przychodzi dwukropek, a następnie wyrazy „jest to“
- str. 32 W zestawieniu tabelarycznym jako powiat piętnasty przychodzi powiat Tuchola — a nie powiat Toruń
- str. 41 W zestawieniu tabelarycznym trzeci rząd od góry: zamiast 832 — 8,32
- str. 111 W zestawieniu tabelarycznym pierwszym od góry zamiast: 6580 — 65,80; 3420 — 34,20; 8012 — 80,12; 1988 — 19,88;

*Bücherei
des Landwirtschaftlichen Instituts
der Technischen Hochschule Danzig*

		Zł
Tom 5.	<i>P. Dr Gommarus Michiels O. M. Cap. Normae generales iuris canonici...</i> 1929, 2 tomy, s. XV+521, s. XX+541	49.—
„ 6.	<i>P. Dr Gommarus Michiels O. M. Cap. Principia generalia de personis in Ecclesia...</i> 1932, s. XVI+578	20.—
„ 7.	<i>Ks. Dr Stanisław Czajka, Przedawnienie w prawie karnym kano-</i> <i>nicznym.</i> 1934, s. 193	2.—
„ 8.	<i>P. Dr Gommarus Michiels O. M. Cap. De delictis et poenis. T. I.</i> <i>De delictis.</i> 1934, s. XVII+358	13.—

Z Wydziału Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych.

A. Sekcja prawna.

Tom 1.	<i>Dr Stefan Glaser, Kara odwetowa a kara celowa.</i> 1924, s. 54	0.50
„ 2.	<i>Dr Józef Rafacz, Nagana sędziego w dawnym procesie polskim.</i> 1921, s. 160	1.—
„ 3.	<i>Dr Roman Longchamps de Berier, Wstęp do nauki prawa cywil-</i> <i>nego.</i> 1922, s. 320 wyczerpane	4.—
„ 4.	<i>Dr Józef Rafacz, Ustrój wsi samorządnej małopolskiej w XVIII</i> <i>wieku.</i> 1922, s. 384	1.—
„ 5.	<i>Dr Stefan Glaser, O mocy obowiązującej ustawy karnej pod wzglę-</i> <i>dem czasu.</i> 1921, s. 45	0.50
„ 6.	<i>Dr Stefan Glaser, Kompetencja sądów przysięgłych.</i> 1932, s. 100	1.—
„ 7.	<i>Dr Przemysław Dąbkowski, Charakterystyka prawa prywatnego</i> <i>polskiego.</i> 1923, s. 77	1.—
„ 8.	<i>Dr Adam Berger, Poczytalność zmniejszona.</i> 1927, s. 261	1.—
„ 9.	<i>Prof. J. A. Pokrowskij, Historia prawa rzymskiego. Tłumaczył</i> <i>Ks. Dr H. Insadowski. Cz. I. Historia instytucji prawa publicz-</i> <i>nego.</i> 1927, s. 300	4.—
„ 10.	<i>Ks. Dr Henryk Insadowski, Res sacrae w prawie rzymskim. Stu-</i> <i>dium z sakralnego prawa rzymskiego.</i> 1931, s. 112	2.—
„ 11.	<i>Dr. Zdzisław Papierkowski, Dowód poszlakowy w postępowaniu</i> <i>karnym.</i> 1933, s. 149	3.—
„ 12.	<i>Dr Henryk Dembiński, Autonomia celna w najnowszym rozwoju</i> <i>prawa narodów,</i> 1933, s. 200	3.—
„ 13.	<i>Dr Wit. Klonowiecki, Zakład publiczny w prawie polskim.</i> 1933, s. 247	4.—
„ 14.	<i>Dr Ignacy Czuma, Absolutyzm ustrojowy.</i> 1934, s. XI+253	3.—

B. Sekcja Nauk Społeczno - Ekonomicznych

		Zł
Tom 1.	<i>Jan St. Lewiński, Twórcy Ekonomii politycznej.</i> 1921, s. 160	1.50
„ 2.	<i>Dr Ignacy Czuma, Równowaga budżetu na tle prawa budżetowego</i> <i>różnych państw.</i> 1924, s. 252	2.—
„ 3.	<i>Ks. Dr Antoni Szymański, Polityka Społeczna.</i> 1925, s. 448	5.—
„ 4.	<i>Leon Waściszakowski, Statystyka. Teoria metody statystycznej.</i> 1930, s. 216 wyczerpane	10.—
„ 5.	<i>Dr Witold Krzyżanowski, Polityka ekonomiczna faszyzmu.</i> 1930, s. X+349	5.—

Z Wydziału Nauk Humanistycznych.

Tom 1.	<i>Dr Adam Krokiewicz, T. Lucretii Cari De rerum natura, Liber</i> <i>teritus.</i> 1921, s. 81	Zł 0.50
„ 2.	<i>Stanisław Ptaszycki, Encyklopedia nauk pomocniczych historii</i> <i>i literatury polskiej. Cz. I,</i> 1922, s. 283	1.—
„ 3.	<i>Dr Henryk Gaertner, Pseudo-Orzechowskiego Ziemiańin.</i> 1922, s. XXVI+79	1.—
„ 4.	<i>Mieczysław Popławski, Bellum Romanum. Sakralność wojny i pra-</i> <i>wa rzymskiego.</i> 1923, s. VIII+397 wyczerpane	
„ 5.	<i>Mieczysław Popławski, Literackie walory Pamiętników Cezara.</i> 1933, s. 68	1.—

Z Instytutu Pedagogicznego.

Tom 1.	<i>Dr Zygmunt Kukulski, Główne momenty myśli i badań pedago-</i> <i>gicznych.</i> 1923, s. 134	1.50
„ 2.	<i>Dr Zygmunt Kukulski, Pestalozzi w Polsce.</i> 1930, s. L+248	2.—

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI
ROZPRAWY DOKTORSKIE, MAGISTERSKIE I SEMINARYJNE
WYDAWNICTWO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO K. U. L.

I. Wydział Teologiczny.

1. *AEMILIUS WEBER*, De fratribus Domini necnon de identitate Iacobi fratris Domini cum Apostolo Iacobo Alphaei. 1935, s. XVI+4 2.—
2. *KS. ZDZISŁAW GOLIŃSKI*, Cnota czystości według św. Tomasza z Akwinu z uwzględnieniem współczesnej pedagogiki pleiowej. 1935, s. VIII+180 3.50
3. *KS. WACŁAW STANISZEWSKI*, Kościół jako mistyczne ciało Chrystusa według św. Augustyna 1936, s. VI+148 3.50

II. Wydział Prawa Kanonicznego.

1. *KS. JAN ZUBKA*, Tytuł kanoniczny do święceń dla duchowieństwa świeckiego, w szczególności tytuł służby diecezji. 1935, s. X+188 4.—
2. *KS. PIOTR BOBER*, Pojęcie tajnej przeszkody małżeńskiej w prawie kanonicznym. 1935 s. XII+284 7.—
3. *KS. ALFONS MYRCHA*, Dowód ze świadków w procesie kanonicznym. 1936, s. VIII+164 3.50
4. *KS. PAWEŁ PAŁKA*, Uzupełnienie jurysdykcji w prawie kanonicznym. 1936, s. X+172 3.50
5. *KS. LEON PAWLINA*, Dymisorie w rozwoju historycznym. 1936, s. XII+148 3.50
6. *KS. FRANCISZEK OLSZEWSKI*, Głoszenie zapowiedzi małżeńskich w prawie kanonicznym. 1936, s. X+136 3.—
7. *KS. TEODOR BENSCH*, Wpływ chorób umysłowych na ważność umowy małżeńskiej. 1936, s. X+311 5.50

III. Wydział Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych.

1. *JÓZEF MAZURKIEWICZ*, Zagadnienie pracy w konstytucjach powojennych. 1926, s. 42 0.50
2. *STANISŁAW SZCZECH*, Erazm Majewski jako ekonomista. 1936, s. VI+228 5.—
3. *ZOFIA LASSOTÓWNA*, Opodatkowanie rodziny w Polsce. 1937, s. 61 2.—
4. *WIKTOR PAWŁOWSKI*, Powiat włodzimierski, monografia statystyczno-gospodarcza. 1937, s. 8+50 3.—

IV. Wydział Nauk Humanistycznych.

1. *ZOFIA ROŚCISZEWSKA*, Lewartów (Lubartów) w latach 1543—1643. 1932, s. 56 0.50
2. *JÓZEFA-WANDA PRZYSŁAWSKA*, Przyjaźń w etyce Arystotelesa. 1935, s. XII+60 1.50
3. *IRENA BUTKIEWICZÓWNA*, Powieści i nowele żydowskie Elizy Orzeszkowej. 1937, s. 154+4 4.—
4. *JAN FELIKS SZUREK*, Podstawy nauczania arytmetyki i geometrii w szkole powszechnej. 1937, s. XII+216 5.—

des Landwirtschaftlichen Instituts
der Technischen Hochschule Danzig